

Գ. ՂԱԶԻՆՅԱՆ, Ա. ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ, Ա. ԳՅՈՒԼԲՈՒՂԱՂՅԱՆ

11

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԱՐԻ ԵՆԹԱԿ ԵՒ ՌԻՏՈՐԻ ԿԵՍՈՒՄՈՒ

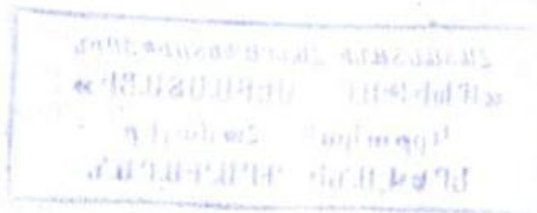

ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գ., ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ Ա., ԳՅՈՒԼԲՈՒԴԱՂՅԱՆ Ա.

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

11-րդ դասարան

ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԻ
ԲՈԼՈՐ ՀՈՍՔԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՍՏԱՏՎԱԾ Է ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

ԵՐԵՎԱՆ

2 0 1 0

ՀՏԴ 373.167.1:3 (075.3)
ԳՄԴ 60 g 72
Ղ 173

Ղազինյան Գ.

Ղ 173 Հասարակագիտություն: Դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 11-րդ դասարանի համար /Գ. Ղազինյան, Ա. Վաղարշյան, Ա. Գյուլբուդաղյան - Եր.: Տիգրան Մեծ, 2010. - 264 էջ:

ՀՏԴ 373.167.1:3 (075.3)
ԳՄԴ 60 g 72

ISBN 978-99941-0-381-2

© Ղազինյան Գ., Վաղարշյան Ա.,
Գյուլբուդաղյան Ա., 2010 թ.
© «Տիգրան Մեծ», 2010 թ.

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՇԻՄՈՒՆՔՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 1

ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ, ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 1. ԻՐԱՎՈՒՆՔ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՌԻԹՅՈՒՆԸ

1. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԸ

Հասարակական կարգավորման անհրաժեշտությունը:

Հասարակությունը և պետությունը չեն կարող գոյատևել առանց հասարակական կյանքի կարգավորվածության: Կարգուկանոնը հաստատվում է հասարակական նորմերի օգնությամբ: Մարդիկ ընդունակ են ինքնակառավարման և սեփական վարքագծի կարգավորման, սակայն մարդկանց համագոյակցությունը և համագործակցությունը կարիք ունեն կազմակերպական կառավարման և կարգավորման: Քանի որ մարդկանց, նրանց խմբերի միջև առկա են նաև շահերի հակասություններ, ուրեմն միայն վարքագծի ինքնակարգավորմամբ հնարավոր չէ հաստատել կարգուկանոն: Հետևաբար, հասարակության ձևավորմանը զուգընթաց կազմավորվում են նաև սոցիալական կառավարումը (օրինակ՝ պետությունը) և հասարակական նորմերի միջոցով կարգավորումը (օրինակ՝ բարոյականությունը):

Հասարակական նորմերը նմուշային վարքագծի կանոններ են: Հասարակական նորմերը, օրինակ՝ սովորույթները, բարոյական և կրոնական նորմերը, հասարակական կյանքը կարգավորող նմուշային վարքագծի կանոններ են: Դրանք ընդհանուր բնույթի կանոններ են՝ ուղղված յուրաքանչյուրին և բոլորին: Օրինակ՝ սեփականության առաջացմամբ ի հայտ է եկել նաև «Մի՛ գողանա» բարոյակրոնական նորմը: Հնագույն ժամանակների մարդիկ հիմնականում պահպանում էին այս նորմը բարոյականության ուժով և կրոնական պատկառանքից ելնելով: Սակայն որոշակի պահից սեփականության դեմ ուղղված ոտնձգությունները սկսեցին շատանալ: Թագավորն իրավագործություն է տալիս փոխարքաներին և դատավորներին՝ պատժել սեփականության իրավունքը խախտողներին: Որպեսզի վերջինները կամայականություն և կողմնակալություն չանեն, թագավորը հրապարակում է հրովարտակ. «Ուրիշի գույքի գաղտնի հափշտակությունը՝ գողությունը, պատժվում է ազատագրվմամբ»: Դրանով բարոյակրոնական նորմը վերածվում է իրավականի, որը հասցեագրված է յուրաքանչյուրին և բոլորին, ով կհայտնվի այդ նորմի գործողության տիրույթում: Այդ նորմը երաշխավորվում է պետական հարկադրանքով:

Իրավունքի նորմերի գործողության հետևանքով ամեն ոք կրում է պարտականություն՝ չկատարել իրավախախտում, իսկ պետական մարմինները ձեռք են բերում

իրավունք՝ ամեն մի իրավախախտի պատժելու: Եթե մինչ այդ իրավախախտումը բացառելու երաշխիքը հասարակական պարսավանքն էր, ապա նոր պայմաններում այդպիսի երաշխիք է պետության հարկադրանքը՝ ազատագրելունը: Պատժվելու սպառնալիքի ուժով հասարակության մեծագույն մասը ձեռնպահ է մնում հանցանք կատարելուց, իսկ այդ արարքը կատարած անձինք ենթարկվում են պատժի:

2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՌԹՅՈՒՆԸ

Իրավական կարգավորումն իրականացնում է պետությունը՝ իրավունքի նորմեր սահմանելով: Մարդու ազատության, իրավահավասարության ապահովման կամ խախտված իրավունքները վերականգնելու համար անհրաժեշտ են երաշխիքներ և օգնություն պետության և հասարակության կողմից: Այդպիսի հիմնարար և կարևոր երաշխիքը համապարտադիր և համահավասար օրենքի միջոցով իրավական կարգավորումն է: Օրենքները կոչված են հաստատելու իրավունքների հավասարություն, պաշտպանելու մարդկանց ազատությունը, անվտանգությունը, պայմաններ ստեղծելու նրանց ներդաշնակ համակեցության համար: Պետությունը, բացի օրենքներ սահմանելուց, հետևում է, որ դրանք կենսագործվեն: Օրինակ՝ ոստիկանությունը պաշտպանում է յուրաքանչյուրի կյանքն ու ունեցվածքը: Օրենքներում ամրագրվելու շնորհիվ վարքագծի կանոնները ձեռք են բերում հստակ, բոլորի համար պարտադիր կանոնի ուժ: Միաժամանակ օրենքները սահմանում են պատասխանատվություն նորմերի խախտման համար: Պատասխանատվության կիրառման սպառնալիքը ստիպում է մարդկանց հարգել և կատարել իրավունքի նորմերը: Այդպիսով՝ օրենքները բարի ցանկություններից վերածվում են պետության կողմից երաշխավորված իրականության:

Իրավական կարգավորումն իրականացվում է բարդ համակարգի միջոցով: Այդ համակարգի կարևորագույն տարրերն են **բնական իրավունքը, դրական (պոզիտիվ) իրավունքը և սուբյեկտիվ իրավունքը:** Իրավական կարգավորման այդ համակարգը նման է ծառի: Իրավական կարգավորման հիմքը մարդու բնույթով պայմանավորված բնական իրավունքներն են, այսինքն՝ ծառի արմատները: Բնական իրավունքներն ամրագրվում են օրենքներով: Այդպիսով՝ ձևավորվում է օրենսդրությունը՝ ծառի բունը: Օրենսդրությունը երբեմն անվանում են դրական իրավունք, այսինքն՝ երևացող, օրենքներում գոյություն ունեցող: Ծառի բունը ևս երևացող է՝ ի տարբերություն արմատների: Օրենսդրության հիման վրա մեզանից ամեն մեկն ունի իրեն ընձեռված հնարավորություն (սուբյեկտիվ իրավունք), օրինակ՝ ստեղծագործելու, կրթության: Սուբյեկտիվ իրավունքները ծառի ճյուղերն են: Մեզ ընձեռված հնարավորության օգտագործման արդյունքում ձեռք բերված բարիքը, օրինակ՝ արդեն ստացած կրթությունը, ծառի պտուղն է:

3. ԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Հասարակական կյանքի բոլոր մասնակիցների համար իրավունքը սահմանում է համընդհանուր և հավասար վարքագծի չափը, որոշում է արգելված, թույլատրելի և ցանկալի վարքագիծը: Այնուհետև դրական իրավունքը կենսագործվելով որոշակի իրավական կարգ է հաստատում հասարակության մեջ: Այդ կարգավորումն իրավունքն իրականացնում է այլ հասարակական նորմերի հետ միասնաբար: Օրինակ՝ «Մի՛ սպանիր» բարոյակրոնական նորմի հետ միասին գործում է օրենքով սահման-

ված պարտականությունը՝ չկատարել սպանություն, հակառակ դեպքում կկիրառվի պատիժ: Բերված օրինակից բխում են իրավունքի հետևյալ հատկանիշները:

1. Իրավունքն ընդհանուր և համապարտադիր նորմերի ամբողջություն է: Իրավական նորմերի գործողությունը տարածվում է բոլոր անձանց վրա, ում դրանք հասցեագրված են: Իրավունքի նորմն ընդհանուր բնույթի վարքագծի կանոն է, այնպիսի իրադրության համար նախատեսված օրինակելի կանոն, որի պահանջները հասցեագրված են ոչ թե որևէ կոնկրետ անձի, այլ բոլորին և յուրաքանչյուրին, ով կհայտնվի այդ իրադրության մեջ: Անկախ ներքին վերաբերմունքից, իրավունքի նորմերը պետք է կատարվեն:

2. Իրավունքի կենսագործումը երաշխավորված է պետական հարկադրանքով: Եթե իրավունքի նորմերը չեն կենսագործվում կամավոր, ապա պետությունը, այս կամ այն կերպ ներգործելով իրավունքի նորմը խախտողի վրա, հարկադրում է նրան կատարել նորմը: Հենց այս հատկանիշով է իրավունքը տարբերվում այլ սոցիալական կարգավորիչներից: Իրավունքի կենսագործման ընթացքում պետական հարկադրանքը կիրառվում է կա՛մ ինչ-որ մեկի իրավունքի պաշտպանության համար, և այս դեպքում նպատակ ունի իրավախախտողին հարկադրել կատարելու իր պարտականությունը (օրինակ՝ պատճառված վնասի հատուցում, պարտքի գանձում), կա՛մ իրավախախտին իրավական պատասխանատվության ենթարկելու համար (օրինակ՝ տուգանք, ցմահ ազատազրկում):

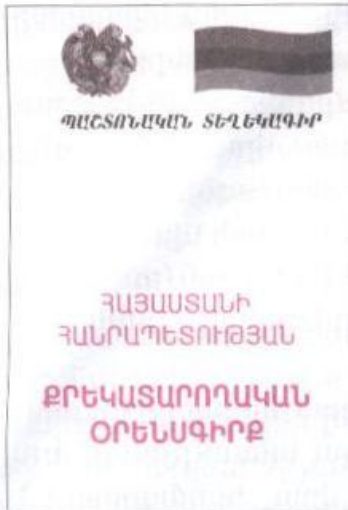
3. Իրավունքը ձևով որոշակի նորմերի համակարգ է: Իրավունքի նորմերի բովանդակությունն արտաքինապես ձևակերպված և ամրագրված է պաշտոնական ձևերում: Այդ ձևերն են իրավական սովորույթները, դատական նախադեպերը, նորմատիվ ակտերը (օրենսդրությունը): Որոշակիությունը դրսևորվում է նրանում, որ իրավական նորմերում հստակ արձանագրվում է, թե ինչ պայմաններում է գործում տվյալ նորմը, ինչ իրավունքներ և պարտականություններ են առաջանում այդ նորմի հիման վրա, ինչ իրավական հետևանքներ են վրա հասնում այդ նորմի չիրականացման դեպքում: Այլ սոցիալական նորմերը (օրինակ՝ բարոյական), որոշ բացառություններով հանդերձ, չունեն ձև, այսինքն՝ գտնվում են գիտակցության մեջ: Բացի այդ, դրանք գործում են շատ ընդհանուր և որոշակիությունից զուրկ նորմ-սկզբունքների տեսքով: Օրինակ՝ «Եղի՛ր ազնիվ», «Եղի՛ր բարի» բարոյական պահանջները կոնկրետ չեն: Այդ նորմերը մանրամասնորեն չեն սահմանում, թե ինչ իրադրության մեջ ով ինչպիսի վարքագիծ պետք է դրսևորի, որ այն դիտարկվի ազնիվ, բարի: Իսկ իրավունքի նորմերում այդ ամենը որոշակիորեն (հստակ) ամրագրված է:

Այսպիսով՝ իրավունքը հասարակական հարաբերությունները կարգավորող, պետության կողմից սահմանված և պետական հարկադրանքով երաշխավորված իրավական նորմերի համակցություն է, որին հատուկ են համապարտադիրությունը, պաշտոնական ակտերում ամրագրված ձևային որոշակիությունը:

4. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱՎՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Վերը բերված բնորոշումն անվանում են իրավունքի՝ նեղ իմաստով կամ նորմատիվ բնորոշում: Այն նույնացնում է իրավունքը և օրենսդրությունը: Եթե ուշադրություն դարձրեցիք, այդ բնորոշման մեջ արտացոլված չեն իրավական կարգավորման ծառի արմատները, այլ միայն բունը: Իսկ ծառն առանց արմատների անիմաստ է:

Մտորումներ: Ինչո՞ւ են մարդիկ խախտում օրենքները: Արդյոք հնարավո՞ր է այնպես անել, որ բոլոր օրենքները կատարվեն բոլորի կողմից: Ինչպե՞ս: Գրե՛ք փոքրիկ շարադրություն այդ մասին:

Իրավունքն ունի բնական-իրավական արմատներ, և պետք է տարբերել բնական իրավունքը (չգրված իրավունք) պետության կողմից սահմանված օրենսդրությունից (գրված իրավունք): Բոլոր մարդիկ ի ծնե օժտված են անօտարելի և անքակտելի բնական իրավունքներով: Դրանք արդյունք են բնական օրինաչափությունների և պայմանավորված են մարդու ու հասարակության բնույթով, հետևաբար՝ կախված չեն պետության կամքից: Պետության կողմից սահմանված և նորմատիվ տեքստերում շարադրված վարքագծի կա-

նոնները պետք է բխեն բնական իրավունքից, համապատասխանեն դրան: Պետության կողմից սահմանված իրավունքի կոչումը բնական իրավունքի ապահովումն է: Ելնելով իրավունքի այս կարևոր առանձնահատկությունից՝ այն կարելի է բնորոշել նաև հետևյալ կերպ. **իրավունքը մարդու և հասարակության բնույթով պայմանավորված, անհատի ազատությունն արտահայտող, պետության կողմից սահմանված և պետական հարկադրանքով երաշխավորված, հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերի համակցություն է, որին հատուկ են համապարտադիրությունը, պաշտոնական ակտերում ամրագրված ձևային որոշակիությունը:**

Բնական-իրավական իրավահասկացողության առավելությունները: Այդ իրավահասկացողությունն ունի պատմականորեն հաստատված արժանիքներ: Օրենքը դիտարկելով որպես բնական իրավունքի դրսևորման ձև, այն ի դեմս իրավունքի տեսնում է կողմնորոշիչ պետության և նրա մարմինների համար: Վերջիններս օրենքները ստեղծելիս և կիրառելիս պետք է հետևեն բնական իրավունքին, ինչը երաշխիք է, որ պետությունը չի դառնա կամայականության աղբյուր: Եթե իրավահասկացողությունը կառուցված չէ բնական իրավունքի վրա, ապա ստացվում է, որ այն, ինչ հրամայում է իշխանությունը, իրավունք է: Տարբերելով իրավունքը և օրենքը՝ նման իրավահասկացողությունն առաջ է քաշում «**ոչ իրավական օրենքի**» գաղափարը: Ժողովրդավարական երկրներում պետք է լինեն իրավական կառուցակարգեր, որոնց միջոցով մարդիկ կարող են հասնել այդ օրենքների վերացմանը կամ դրանց համապատասխանեցմանը բնական իրավունքներին, այսինքն՝ իրավահավասարությանը, ազատությանը, արդարությանը:

Հարցեր

1. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ հասարակական կարգավորումը:
2. Ինչպե՞ս են սահմանվում և կենսագործվում իրավունքի նորմերը:
3. Որո՞նք են իրավական կարգավորման համակարգի տարրերը:
4. Ո՞րն է իրավունքի նորմերի կենսագործման երաշխիքը:
5. Ինչո՞ւ են իրավունքը համարում չև և որոշակիություն ունեցող կարգավորիչ:
6. Ինչո՞վ են տարբերվում իրավունքի նեղ և լայն բնորոշումները:
7. Որո՞նք են բնական-իրավական իրավահասկացողության առավելությունները:

ԴԱՍ 2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐ

1. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԻ ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

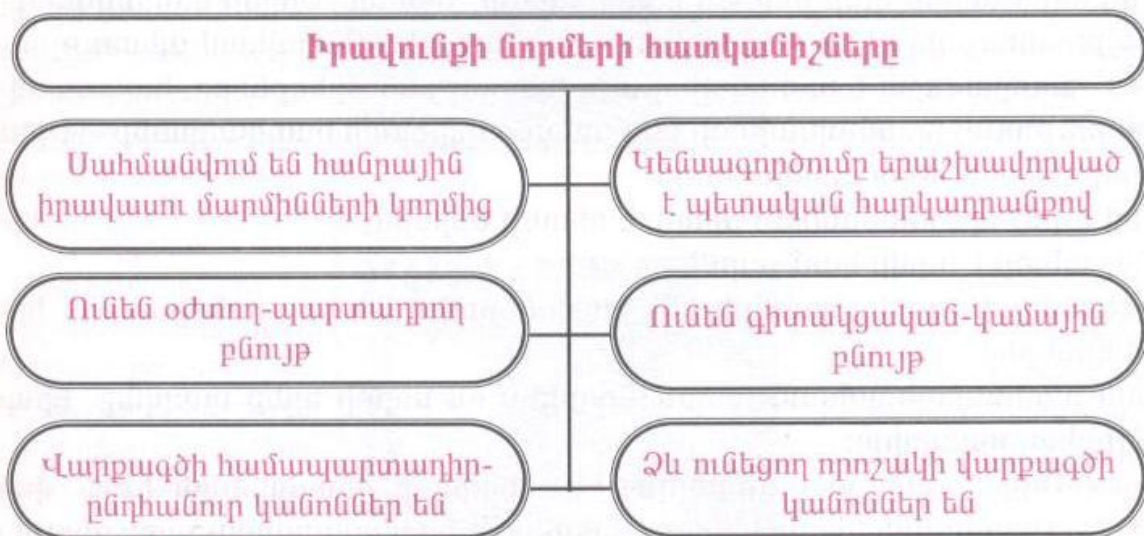
Բոլոր տեսակի հասարակական կարգավորիչները, օրինակ՝ բարոյականությունը, սովորույթները, իրենցից ներկայացնում են նորմերի ամբողջություն: Օրինակ՝ «Եղի՛ր բարի» բարոյական պահանջը մարդկանց վարքագծի կանոն է, որն ունի ընդհանուր բնույթ: Այսինքն՝ այդ պահանջն ապագայի համար նախատեսված կանոն է՝ ուղղված յուրաքանչյուրին և բոլորին: Նման բնույթի կանոնները, որոնց հասցեատերերը կոնկրետ չեն, անվանում են նորմեր: Նորմերը մարդկանց վարքագծի նմուշային կանոններ են:

Իրավունքը, որպես հասարակական կարգավորիչ, ևս նորմերի ամբողջություն է, նորմեր, որոնց անվանում են իրավական: Այդ նորմերն իրավունքի համակարգի սկզբնական կառուցվածքային տարրերը, «աղյուսները», «բջիջներն» են: Եթե իրավունքն իրավական նորմերի համակցություն է, ապա իրավունքի նորմը նմուշային վարքագծի մեկ կանոն է: Այդ նորմերն իրենց արտաքին արտահայտությունն ստանում են նորմատիվ իրավական ակտերի (օրենք, հրամանագիր) հոդվածներում:

Իրավունքի նորմը պետության սահմանած և երաշխավորած համապարտադիր, պաշտոնական ձևերում ամրագրված ու հրապարակված վարքագծի որոշակի կանոն է, որը կոչված է կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները՝ սահմանելով դրանց մասնակիցների իրավունքները և պարտականությունները:

2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ունենալով ընդհանրություններ այլ սոցիալական նորմերի հետ՝ միաժամանակ իրավունքի նորմերն օժտված են մի շարք տարբերիչ հատկանիշներով: Այդ հատկանիշների մեծ մասը դուք արդեն գիտեք նախորդ դասից, քանի որ այն, ինչ բնութագրական է իրավունքին, բնութագրական է նաև նրա «աղյուսներին»:

Իրավունքի նորմերը կրում են օժտող-պարտադրող բնույթ: Իրավունքի նորմը կարգավորում է հասարակական հարաբերությունները դրանց մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների սահմանման միջոցով: Իրավունքի նորմերը մի կողմից տրամադրում են գործողությունների ազատություն, իսկ մյուս կողմից պարտադրում են կատարել կամ չկատարել որոշակի գործողություններ՝ դրա-

նով իսկ սահմանափակելով առանձին անձանց ազատությունը: Իրավական նորմը կարգավորում է մարդու կամ կազմակերպության վարքագիծը՝ սահմանելով, թե որ գործողություններն են հնարավոր, որոնք՝ արգելված, և որոնք՝ անհրաժեշտ: Օրինակ՝ հեղինակն ունի իր ստեղծագործության անձեռնմխելիության իրավունք: Դրան համապատասխանում է նորմով սահմանված՝ մյուս կողմի ինչ-որ գործողությունների կատարումից ձեռնպահ մնալու իրավական պարտականությունը: Օրինակ՝ ստեղծագործությունն օգտագործելիս արգելվում է առանց հեղինակի համաձայնության նրանում փոփոխություններ մտցնել:

Իրավունքի նորմն ընդհանուր բնույթի վարքագծի կանոն է: Իրավական նորմի պահանջները հասցեագրված են ոչ թե ինչ-որ կոնկրետ անձի, այլ բոլորին և յուրաքանչյուրին, ով կհայտնվի այդ իրադրության մեջ: Ի տարբերություն անհատական հրամանների՝ կոնկրետ հարցով կարգադրությունների նորմը հասցեագրված է ոչ թե առանձին անձի, այլ անձանց անորոշ շրջանակի: Բացի այդ, իրավունքի նորմի գործողությունը չի սահմանափակվում մեկանգամյա կենսագործմամբ, այլ նախատեսված է անսահմանափակ դեպքերի համար:

Իրավունքի նորմը գիտակցական կամային գործունեության արդյունք է: Այն մարդկանց կամքի ու գիտակցության դրսևորումն է, դրանց հետևանքը: Իրավունքի նորմը գիտակցության հետևանքն է, որն իմաստավորել և ձևակերպել է այն: Իրավունքի նորմի կամային բնույթն ունի մի քանի առումներ: Առաջին՝ իրավունքի հիմքում ընկած են առանձին անձանց, խմբերի սոցիալ-իրավական հավակնությունները, և դրանում արտահայտվում է նրանց կամքը: Երկրորդ՝ այդ հավակնությունների պետական ճանաչումն իրականացվում է իրավասու պետական մարմինների կամքի միջոցով: Երրորդ՝ իրավունքը հասարակական կյանքը կարգավորում է իրավունքի նորմերը կենսագործող անձանց գիտակցության ու կամքի միջոցով:

3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Իրավունքի նորմն ունի ներքին բաղկացուցիչ մասեր: Նորմի կառուցվածքը կարելի է արտահայտել հետևյալ ընդհանուր կանոնով. «Գտնվելով պետության տարածքում՝ անհրաժեշտ է պահպանել այդ պետության օրենքները, հակառակ դեպքում պետությունն իրավախախտի նկատմամբ կկիրառի հարկադրանք»: Իրավունքի յուրաքանչյուր նորմ սահմանում է.

- ա) ով և ինչ պայմաններում պետք է հետևի նորմին,
- բ) ինչ պետք է արվի կամ չարվի,
- գ) պետական հարկադրանքի ինչ միջոցներով է նորմը պահպանվում իրավախախտումներից:

Դրան համապատասխան առանձնացվում են նորմի երեք տարրեր. **հիպոթեզ, դիսպոզիցիա, սանկցիա:**

Իրավունքի նորմի կառուցվածքային տարրերը միասնական են և փոխկապակցված: Իրավունքի նորմը կարող է կատարել իր կարգավորիչ դերը միայն բոլոր կառուցվածքային տարրերի առկայության դեպքում: Պատկերացնենք, որ նորմում նշված չեն այն հանգամանքները, որոնց առկայության դեպքում այն գործում է, այսինքն՝ բացակայում է հիպոթեզը: Այդպիսի նորմը չգործող է, քանի որ հայտնի չէ, թե ի՞նչ պայմաններում պետք է ղեկավարվել դրանում շարադրված կանոնով: Եթե նորմում չկա դիսպոզիցիա, ապա տվյալ նորմը վերածվում է «դատարկության»,

կորցնում է սոցիալական նորմի որակը: Մանկցիայի բացակայությունը զրկում է նորմին իրավական որակից, քանի որ իրավունքի նորմի կարևորագույն հատկանիշը պետական հարկադրանքով երաշխավորվածությունն է:

Մտորումներ: Իրավագետների կարծիքով՝ «իրավունքի նորմն առանց հիպոթեզի անհմաստ է, առանց դիսպոզիցիայի՝ անհնարին, առանց սանկցիայի՝ անուժ»:

Վերցրե՛ք որևէ օրենքի նորմ և օրինակով մեկնաբանե՛ք այդ միտքը:

Իրավունքի նորմի կառուցվածքը		Ավագակության վերաբերյալ քրեական նորմի կառուցվածքը
Հիպոթեզ (ենթադրություն) Հանգամանքները և անջանց շրջանակը, որոնց առկայության դեպքում նորմը սկսում է գործել, այսինքն՝ սուբյեկտների մոտ ծագում են իրավունքներ և պարտականություններ:		Եթե Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացին, օտարերկրացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը, լինելով մեղսույնակ և հասած 14 տարեկան հասակի
Դիսպոզիցիա (կարգադրություն) Բուն վարքագծի կանոնն է, սուբյեկտների իրավունքների և պարտականությունների ամբողջությունը: Դրանում նշվում է, թե ինչպիսին կարող է լինել, պետք է լինի կամ չպետք է լինի վարքագիծը հիպոթեզում նշված պայմանների առկայության դեպքում:		կատարել է ավագակություն՝ ուրիշի գույքը հափշտակելու նպատակով հարձակում, զուգորդված կյանքի կամ առողջության համար վրանգավոր բռնությանը կամ դրա գործադրման սպառնալիքով (վարքագծի կանոնը պարտականություն-արգելքն է՝ չկատարել ավագակություն),
Սանկցիա (հարկադրանք) Ամրագրում է պետական հարկադրանքի միջոցները, որ կարող են կիրառվել դիսպոզիցիայում նախատեսված կանոնը խախտողների նկատմամբ:		ապա նա կպարժվի ազատագրվմամբ՝ երեքից վեց տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա:

4. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Իրավունքի նորմերի դասակարգումը ծառայում է դրանց ավելի խորը հասկացմանը և գործնականում ճիշտ կիրառմանը: Իրավունքի նորմերի դասակարգումը կատարվում է զանազան հիմքերով, որոնցից կարևոր են հետևյալները:

Ըստ կատարած գործառնության դերի՝ իրավունքի նորմերը բաժանվում են՝ իրավապահպան և կարգավորիչ տեսակների: Իրավապահպան նորմերը նախատեսում են պետական հարկադրանքի ազդեցության միջոցներ իրավախախտման համար: Այդ նորմերը հաշվարկված են ոչ իրավաչափ վարքագծի համար և միշտ ունեն սանկցիա: Օրինակ՝ սեփականության իրավունքը պաշտպանելու համար օրենքը սահմանում է, որ ուրիշի գույքի գաղտնի հափշտակումը (գողությունը) պատժվում է ազատազրկմամբ: Այս նորմի ուժով մարդկանց մեծագույն մասը, վախենալով պատժելուց, ձեռնպահ է մնում գողություն կատարելուց, իսկ նրանք, ովքեր, այնուամենայնիվ, գողանում են ուրիշի գույքը՝ խախտելով իրավական արգելքը, ենթարկվում են պատժի: Ուստի նորմի գործառնության դերը պահպանական է:

Կարգավորիչ (իրավասահմանող) նորմերը նախատեսում են իրավահարաբերությունների մասնակիցների իրավունքները և պարտականությունները: Դրանք հաշվարկված են իրավաչափ վարքագծի համար: Օրինակ՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի հանգստի իրավունք: Առավելագույն աշխատաժամանակը, հանգստյան օրերը և ամենամյա վճարովի արձակուրդի նվազագույն տևողությունը սահմանվում են օրենքով»:

Ըստ մարդկանց վարքագծի վրա ներգործելու եղանակի՝ նորմերը լինում են իրավագործող, պարտադրող և արգելող: Իրավագործող նորմերն իրավահարաբերությունների մասնակիցներին իրավունք են տալիս կատարելու որոշակի դրական գործողություններ՝ երաշխավորված մյուս անձանց որոշակի պարտականություններով: Օրինակ՝ սոցիալական ապահովության իրավունքը, հանգստի իրավունքը, կրթության իրավունքը և այլն: **Պարտադրող** նորմերը սահմանում են պահանջվող (պարտադիր) վարքագիծ: Անձը կրում է պարտականություն՝ կատարելու որոշակի ակտիվ գործողություն: Օրինակ՝ ամեն ոք պարտավոր է մուծել օրենքով սահմանված հարկերը, տուրքերը և այլ պարտադիր վճարները: **Արգելող** նորմերը պարտադրում են իրավահարաբերության մասնակցին չկատարել արգելված գործողություն՝ սահմանելով նաև սանկցիան: Արգելող են քրեական օրենսգրքում ամրագրված հանցագործությունների վերաբերյալ նորմերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է իրավունքի նորմը:
2. Որո՞նք են իրավունքի նորմի հատկանիշները:
3. Ի՞նչ է նշանակում «իրավունքի նորմերն ունեն օժտող-պարտադրող բնույթ»:
4. Ի՞նչ կառուցվածք ունի իրավունքի նորմը:
5. Ո՞րն է դիսպոզիցիայի դերն իրավունքի նորմի կառուցվածքում:
6. Ի՞նչ է սանկցիան, և ո՞րն է նրա դերն իրավունքի նորմի կառուցվածքում:
7. Ո՞րն է իրավունքի նորմերի կառուցվածքային տարրերի կապը:
8. Ինչո՞ւմ է կայանում իրավապահպան և կարգավորիչ նորմերի տարբերությունը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Կարդացե՛ք ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլուխը և դո՛ւրս գրե՛ք իրավագործող, արգելող և պարտադրող նորմերի օրինակներ:

ԴԱՍ 3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԱՅԻՆ ՏԱՐՐԵՐԸ

1. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կոնկրետ հասարակական հարաբերության որոշումը և այն կարգավորող իրավական նորմի ընտրությունը որոշակի բարդություններ են պարունակում: Իսկ ինչպե՞ս են իրավագետներն օրենսդրության ահռելի զանգվածի մեջ ընտրում և գտնում անհրաժեշտ իրավական նորմը: Դա, իհարկե, անհնարին կլիներ, եթե իրավունքն իրենից ներկայացներ իրավական նորմերի պատահական, խառնիխուռն համակցություն: Բայց իրավունքի առանձնահատկություններից ու արժանիքներից մեկն էլ այն է, որ իրավունքը համապարտադիր նորմերի միասնական, ամբողջական, ներքուստ համաձայնեցված և տրամաբանական համակարգ է:

Համակարգը՝ որպես փիլիսոփայական հասկացություն, մասերից (տարրերից) բաղկացած որոշակի ամբողջական երևույթ է: Ինչպես ամբողջը հնարավոր չէ առանց իր բաղադրատարրերի, այնպես էլ առանձին բաղադրատարրերը համակարգից դուրս չեն կարող կատարել իրենց գործառնությունները: Իրավունքը՝ որպես երևույթ, ևս կազմում է որոշակի համակարգ և որպես ամբողջական կազմավորում ընդգրկում է տվյալ պետության բոլոր իրավունքի նորմերը:

Իրավունքի համակարգը հասարակական հարաբերությունների բնութթով պայմանավորված իրավունքի ներքին կառուցվածքն է, որին բնորոշ են այն կազմող իրավունքի նորմերի միասնությունը և համաձայնեցվածությունը, ինչպես նաև տարբերակումը բաղադրատարրերի:

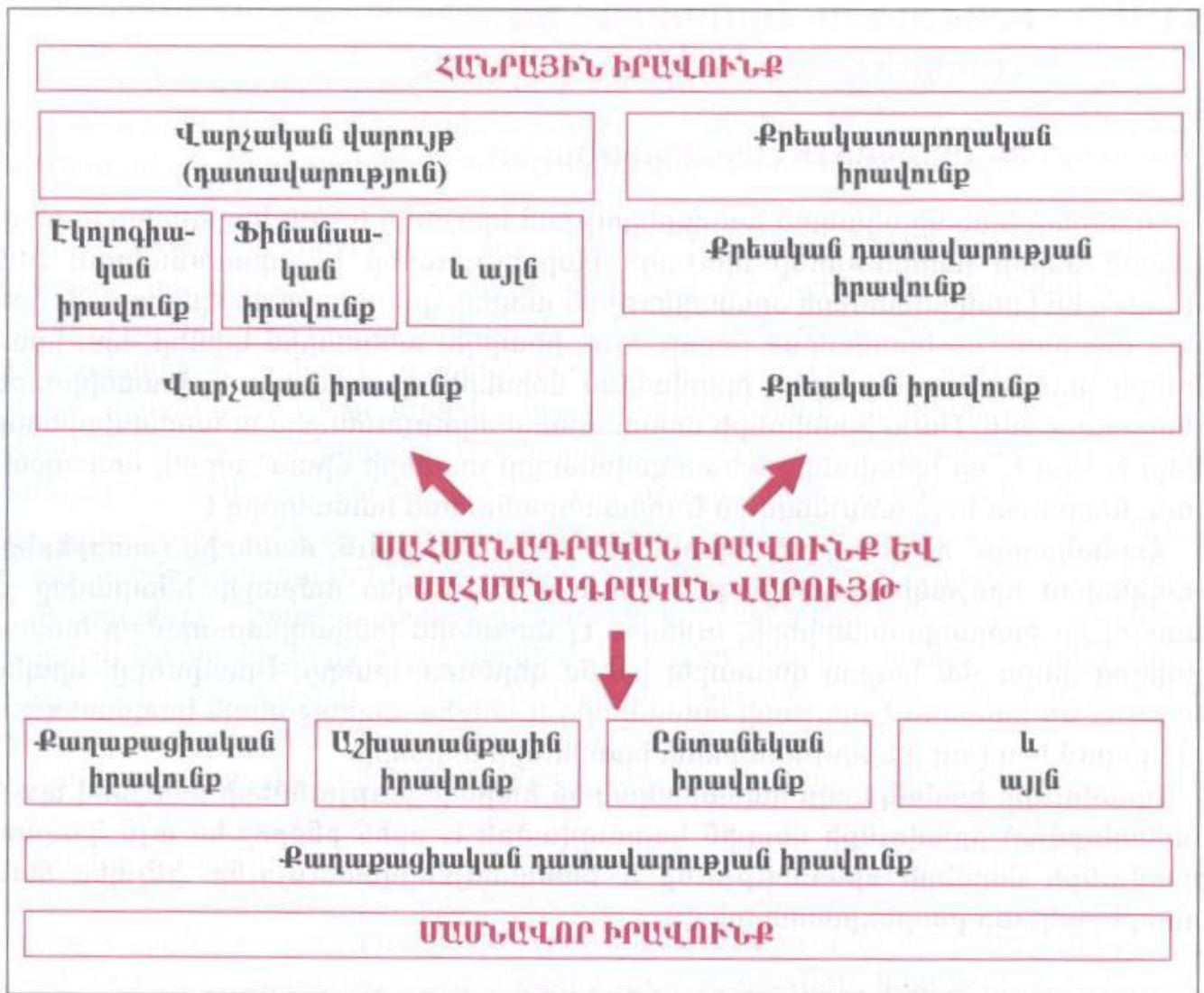
2. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ

Իրավունքի համակարգը կազմող իրավական նորմերի համակցությանը բնորոշ են միասնությունը և համաձայնեցվածությունը: Վերջիններն ունեն այնպիսի նախադրյալներ, ինչպիսիք են երկրի տնտեսական և քաղաքական համակարգերի իրավական գաղափարախոսության միասնությունը: Նշված գործոնները միայն նախորոշում են, բայց ինքնաբերաբար չեն ապահովում իրավունքի համակարգի իրական միասնությունը: Դրա ապահովման համար անհրաժեշտ է պետության իրավաստեղծ մարմինների նպատակամղված գործունեությունը:

Իրավունքի միասնական համակարգը բաժանվում է փոխկապված տարրերի: Իրավունքի համակարգի նման տարանջատումը պայմանավորված է հասարակական հարաբերությունների բազմազանությամբ: Վերջինիս բովանդակության ոչ միատեսակությունն էլ հենց պայմանավորում է իրավունքի համակարգի կառուցվածքային տարրերի առկայությունը: Իրավունքի համակարգի սկզբնական տարրը՝ «բջիջը», իրավունքի նորմն է, իսկ իրավունքի նորմերի տարբեր զուգակցումներից ձևավորվում են նրա մյուս կառուցվածքային տարրերը: Իրավունքի համակարգի հիմնական տարրերն են **իրավական նորմերը, իրավական ինստիտուտները և իրավունքի ճյուղերը:**

Իրավունքի համակարգում առանձնացնում են նաև դրա այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են **հանրային և մասնավոր իրավունքը, նյութական և վարույթային իրավունքը, միջազգային և ազգային իրավունքը** (տե՛ս 53-րդ դասը):

3. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՃՅՈՒՂ. ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Իրավական կարգավորման առարկա և մեթոդ: Իրավունքի համակարգում ճյուղերը և ինստիտուտները տարբերակելու համար կիրառվում են «իրավական կարգավորման առարկա» և «իրավական կարգավորման մեթոդ» չափանիշները:

Իրավական կարգավորման տիրույթում գտնվող հասարակական հարաբերությունները կազմում են իրավական կարգավորման առարկան: Իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղ միավորում է այնպիսի իրավական նորմեր, որոնք կարգավորում են հասարակական հարաբերությունների որակապես որոշակի տեսակ: Օրինակ՝ ամուսնական և ընտանիքում առաջացող հարաբերությունները կազմում են ընտանեկան իրավունքի ճյուղի կարգավորման առարկան: Իրավունքի մի ճյուղը տարբերվում է մյուսից իր կարգավորման առարկայով:

Իրավական կարգավորման առարկան իրավունքի համակարգի տարանջատման միակ չափանիշը չէ: Նախ՝ հասարակական հարաբերությունները բավականին բազմազան են, և հիմք վերցնելով միայն այդ չափանիշը՝ ստիպված կլինենք ճանաչելու ավելի մեծ քանակով իրավունքի ճյուղերի գոյությունը: Երկրորդ՝ հաճախ միևնույն հասարակական հարաբերությունները կարգավորվում են տարբեր եղանակներով: Օրինակ՝ պետական սեփականության հարաբերությունները կարգավորման են ենթարկվում իրավունքի մի քանի ճյուղերի կողմից: Այդ իսկ պատճառով

ռով իրավագիտությունը մշակել է իրավունքի համակարգի տարանջատման երկրորդ չափանիշը՝ իրավական կարգավորման մեթոդը:

Իրավական կարգավորման մեթոդը եղանակների, հնարքների համակցություն է, որոնցով իրավունքն ազդում է որոշակի ոլորտի հասարակական հարաբերությունների վրա: Եթե իրավական կարգավորման առարկան ցույց է տալիս, թե ինչ հասարակական հարաբերություններ են կարգավորվում, ապա իրավական կարգավորման մեթոդը՝ ինչպես, ինչ ձևով: Իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղին բնորոշ է իր կարգավորման մեթոդը: Առանձնացվում են իրավական կարգավորման երկու հակադիր մեթոդներ:

Իրավական կարգավորման մեթոդի տեսակները

Ինքնավարության կամ ավտոնոմիայի մեթոդ

Կիրառվում է գույքային, ընտանեկան և նման հարաբերություններ կարգավորելիս: Այս մեթոդը հարաբերության կողմերին հնարավորություն է ընձեռում օրենքի շրջանակներում որոշել իրենց վարքագիծը միմյանց նկատմամբ: Բացի այդ, կողմերն իրավահավասար են: Նրանք կամավոր, փոխադարձ համաձայնությամբ միմյանց նկատմամբ որոշակի պարտականություններ են ստանձնում:

Իրամայրողական կամ իմպերատիվ մեթոդ

Կիրառվում է քրեական, վարչական և իրավունքի այլ ճյուղերում: Այս ոլորտներում հարաբերության կողմերը չունեն վարքագիծ ընտրելու հնարավորություն, որովհետև նորմը սահմանում է նրանց կոնկրետ իրավունքներն ու պարտականությունները: Սուբյեկտները պետք է գործեն այդ իրավունքներին ու պարտականություններին համապատասխան:

Քաղաքացիները և իրավաբանական անձինք ազատ են պայմանագիր կնքելիս: Պայմանագիր է համարվում երկու կամ մի քանի անձանց համաձայնությունը, որն ուղղված է քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն կամ դադարելուն:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք,
հոդվածներ՝ 436, 437

Ծեծելը կամ այլ բռնի գործողություններ կատարելը, որը չի առաջացրել առողջության կարճաժամ քայքայում կամ ընդհանուր աշխատունակության աննշան կայուն կորուստ՝ պատժվում է տուգանքով, նվազագույն աշխատավարձի մինչև հարյուրապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքներով մինչև 1 տարի ժամկետով, կամ կալանքով մինչև 2 ամիս ժամկետով:

ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հոդված՝ 118

«Իրավունքի ճյուղ» և «ինստիտուտ» հասկացությունները: Ճյուղն իրավունքի համակարգի ամենից խոշոր տարրն է: Իրավունքի ճյուղն իրավական նորմերի համակցություն է, որն իրավունքի համակարգի ինքնուրույն մաս է և կարգավորում է որակապես միասեռ հասարակական հարաբերությունների ոլորտ՝ իրեն հատուկ մեթոդով: Իրավունքի համակարգի հիմնական ճյուղերն են սահմանադրական իրավունքը, վարչական իրավունքը, էկոլոգիական իրավունքը, ֆինանսական իրավունքը, քաղաքացիական իրավունքը, հողային իրավունքը, աշխատանքային իրավունքը, ընտանեկան իրավունքը, քրեական իրավունքը, քրեակատարողական իրավունքը, քրեական դատավարության իրավունքը, քաղաքացիական դատավարության իրավունքը և այլն:

Իրավական ինստիտուտն իրավական նորմերի համակցություն է, որն իրավունքի ճյուղի առանձնացված մասն է և կարգավորում է միասեռ հասարակական հարաբերությունների որոշակի տեսակ, որոշակի կողմ: Ինստիտուտը տարբերվում է իրավունքի ճյուղից ամենից առաջ կարգավորման ծավալով: Այն իրավունքի ճյուղի շրջանակներում ավելի նեղ շրջանակի նորմեր է ընդգրկում: Միաժամանակ ինստիտուտն իրավունքի համակարգում հարաբերականորեն ինքնուրույն և կայուն է: Օրինակ՝ քաղաքացիական իրավունքում գոյություն ունեն տարբեր ինստիտուտներ՝ պայմանագրային, ժառանգական և այլն:

4. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՅԼ ՏԱՐԲԵՐԸ

Հանրային և մասնավոր իրավունք: Ցանկացած երկրի իրավունքի համակարգում իրավունքի նորմերը կոչված են կարգավորելու ու ապահովելու երկու տեսակի շահեր ու հարաբերություններ: Օրինակ՝ համընդհանուր (հանրային) շահերը, այսինքն՝ հասարակության, պետության շահերը: Այդպիսի հարաբերությունները կարգավորող նորմերը կոչվում են **հանրային իրավունք**: Օրինակ՝ սահմանադրական, քրեական, վարչական իրավունքի ճյուղերը: Մասնավոր անձանց շահերն ու հարաբերությունները կարգավորող նորմերը կազմում են **մասնավոր իրավունքը**: Օրինակ՝ քաղաքացիական, աշխատանքային, ընտանեկան իրավունքի ճյուղերը:

Նյութական և վարույթային իրավունք: Նյութական նորմերը կարգավորում են հասարակական կյանքի մասնակիցների միջև իրապես գոյություն ունեցող հարաբերությունները, օրինակ՝ առքուվաճառք, սեփականություն, ամուսնություն, ընտանիք և այլն: Այս տեսանկյունից իրավունքի մի շարք ճյուղեր՝ սահմանադրական, քրեական, քաղաքացիական, կոչվում են իրավունքի նյութական ճյուղեր: **Վարույթային նորմերը** սահմանում են իրավական վեճերի լուծման, իրավախախտումների (հանցագործությունների) քննության և դատավարության կարգը, այսինքն՝ կարգավորում են զուտ ընթացակարգային կամ կազմակերպական հարցերը: Այդպիսիք են, օրինակ՝ քաղաքացիական դատավարության, վարչական վարույթի (դատավարության), քրեական դատավարության իրավունքի նորմերը (*տես 13-15-րդ դասերը*):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է իրավունքի համակարգը:
2. Ինչո՞ւմ են դրսևորվում իրավունքի համակարգի միասնությունը և փոխհամաչափ նեցվածությունը:
3. Որո՞նք են իրավունքի համակարգի հիմնական ճյուղերը:
4. Ի՞նչ է իրավական կարգավորման առարկան:
5. Ի՞նչ է իրավական կարգավորման մեթոդը, և ի՞նչ մեթոդներ կան:
6. Ինչո՞վ են տարբերվում իրավունքի ճյուղերը և իրավունքի ինստիտուտները:
7. Ի՞նչ են հանրային և մասնավոր իրավունքը:
8. Ի՞նչ են նյութական և վարույթային իրավունքը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով իրավաբանական բառարանից՝ պարզե՛ք իրավունքի հետևյալ ճյուղերի՝ սահմանադրական, վարչական, էկոլոգիական, քրեական, քրեակատարողական, կարգավորման առարկան:

ԴԱՍ 4. ՀԱՅ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Հնագույն ժամանակներում հասարակական կյանքը կարգավորում էին տոհմացեղային սովորույթները: Նորմ-սովորույթները բանավոր էին ու չգրված: Դրանք իրականացվում էին սովորության, ներքին համոզման ուժով և ապահովվում էին հասարակական կարծիքով: Սովորույթների խախտումը հազվադեպ երևույթ էր:

Աստիճանաբար հին սովորույթները կորցրեցին իրենց կարգավորիչ դերը: Հասարակական փոփոխություններն առաջ բերեցին այնպիսի երևույթ, ինչպիսին էր մարդու անհատականացումը: Նոր մարդն անհատ էր, որ տարբերում էր իրեն և մյուսներից: Նա՝ որպես հասարակական կյանքի մասնակից, առանձնացել էր համայնքից և պահանջում էր ինքնավար գոյություն (սոցիալական ազատություն): Հնագույն ժամանակներում հնարավոր չէր իրավունք, քանի որ չկար կոլեկտիվի (տոհմի, ցեղի) բաժանում առանձին սուբյեկտների, քանի որ մարդն առանձնացված չէր համայնքից: Հասարակության խնդիրներից էր դառնում ինքնավար անձի անհատական ազատության ապահովումն իրավունքների ու պարտականությունների տարբերակման հիմքով: Խնդիր էր նաև ամենաթողության սանձումը: Էթնոսների խառնվելը ևս նպաստեց տոհմացեղային սովորույթների նշանակության կորստին, քանի որ սովորույթներն ըստ ցեղերի տարբերակված էին:

Նոր պայմաններում սոցիալական նոր կարգավորիչն իրավունքն էր: Սկզբնական շրջանում կարգավորման համար օգտագործվում էին նախնադարյան սովորույթները: Այսպիսով՝ իրավունքի ամենահին ձևը **սովորության իրավունքն է՝** այն սովորույթը, որ երաշխավորված էր պետական հարկադրանքով: Այսպես, հեթանոսական Հայաստանում ամուսնաընտանեկան հարաբերությունները կարգավորվում էին սովորության իրավունքով, ըստ որի թույլատրվում էր հարճությունը, բազմակնությունը, տեգոր՝ այրիացած հարսի հետ ամուսնանալը և այլն:

Իրավունքի ձևավորման գործում մեծ է դատական մարմինների դերը: Հատուկ նշանակություն ունեին միապետների, դատավորների կայացրած դատական որոշումները: Հաճախ դրանք հիմք էին դառնում հետագայում նույնաբնույթ գործեր լուծելու համար: Այդպիսի որոշումն անվանում են **դատական նախադեպ**: Գրի հայտնագործմամբ առաջացավ իրավունքի նոր ձևը՝ **օրենքը, դատաստանագիրքը**: Իրավունքի առաջին գրավոր հուշարձաններից է, օրինակ՝ Համմուրայի թագավորի օրենքները Հին Բաբելոնում:

Իրավունքի պատմական երեք ձևերը՝ իրավական սովորույթը, դատական նախադեպը և նորմատիվ իրավական ակտը, մեր ժամանակներում ևս իրավունքի աղբյուրներ են: Փոխվել է միայն դրանց տեսակարար կշիռը:

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրավունքը հին և վաղմիջնադարյան Հայաստանում: Հայաստանում սովորության իրավունքը պատմաքաղաքական զանազան պատճառների ուժով գոյատևեց շատ երկար: Հայաստանի բնակչությունն ընդհուպ մինչև արաբական ներխուժումը գերազանցապես միաէթնիկ էր: Այդ պայմաններում չգրված սովորության իրավունքն արդյունավետորեն կատարում էր իր կարգավորիչ դերը: Իրավա-

կան սովորույթները միատեսակ ընկալվում և կատարվում էին: Այդ պատճառով Հայաստանում չգարգացավ գրի առնված իրավունքը: Սովորույթների հետ միասին կարգավորիչ նշանակություն են ունեցել հայ արքաների հրովարտակաները: Բայց քանի որ Արշակունիների օրոք թագավորական իշխանությունն արդեն ուժեղ չէր, աշխարհիկ օրենքներն այստեղ զարգացում չունեցան:

Իրավունքը քրիստոնեական Հայաստանում: Քրիստոնեության ընդունմամբ հայ եկեղեցին ձեռք բերեց լայն իրավասություն ոչ միայն զուտ եկեղեցական-կրոնական, այլ նաև աշխարհիկ հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ: Դրան նպաստում էր պետության թուլությունը: Հայ եկեղեցին, ի տարբերություն հայկական պետության, միշտ եղել է խիստ կենտրոնացված: Այս պայմաններում Հայաստանում սկսեց ձևավորվել և զարգանալ կանոնական իրավունքը:

Եկեղեցական ժողովներում սահմանվում էին հատուկ խրատներ, կարգեր, հրահանգներ, որոնք պարտադիր էին քրիստոնեական համայնքների համար: Դրանք կոչվում էին կանոններ: «Կանոն» բառը հունարեն է, որը նշանակում է եղեգի ցողուն, ուղիղ փայտ, սահմանագիծ: Քրիստոնեության ընդունմամբ սովորությանին իրավունքի դերը սկսեց նվազել: Օրինակ՝ ամուսնական հարաբերությունների ոլորտում եկեղեցական կանոններն արգելեցին գրեթե բոլոր սովորությանին նորմերը:

Հայ միջնադարյան կանոնական իրավունքն ամփոփված է «**Կանոնագիրք հայոց**» ժողովածուի մեջ: Կանոնագիրքն առաջին անգամ կազմել է Հովհաննես Օձնեցի կաթողիկոսը VIII դարում: Հետագայում այն հարստացել է նոր կանոններով: Օրինակ՝ 1130-ական թթ. Դավիթ Վարդապետը գրում է իր «Կանոնախումբը», որն անվանում են **Ալավիկի որդի Դավթի կանոնագիրք**:

Քրիստոնեության ընդունմամբ հայկական իրավունքին բնորոշ է դառնում օտարերկրյա աշխարհիկ օրենքների փոխառումը: Դրան հատկապես նպաստեց պետականության կորուստը V դարում, ինչի հետևանքով հայկական աշխարհիկ գրված օրենքներ չստեղծվեցին: Այս ժամանակ Հայաստանը փոխառեց **Մովսիսական օրենքները**, որոնք Հայաստան են ներմուծվել Հին Կտակարանի միջոցով՝ Մովսեսին վերագրվող առաջին հինգ գրքերում: Հայկական եկեղեցին դրանք կիրառում էր այն չափով, ինչ չափով չէին հակասում քրիստոնեության գաղափարներին: Փոխառվեց նաև «**Ասորա-հռոմեական**» դատաստանագիրքը, որը հայտնի է իր ասորական, հայկական և արաբական թարգմանություններով: Բացի փոխառումից, նվաճողները Հայաստանում գործադրում էին իրենց իրավունքը, օրինակ՝ հռոմեաբյուզանդական օրենքները:

Իրավունքը Հայաստանում IX-XIII դդ.: Այս շրջանում ի հայտ են գալիս միջնադարյան հայ իրավունքի երկու հիմնական աղբյուրները՝ հայ իրավական մտքի ականավոր հուշարձանները՝ **Մ. Գոշի Դատաստանագիրքը** (1184 թ.), իսկ Կիլիկիայի Հայաստանում՝ **Ս. Սպարապետի Դատաստանագիրքը** (1265 թ.):

Մ. Գոշի «Գիրք դատաստանին» առաջին աշխարհիկ օրենքների ժողովածուն էր: Գոշը Դատաստանագրքի նախաբանում նշել է դրա ստեղծման անհրաժեշտության 12 պատճառները: Մ. Գոշի դարաշրջանում Հայաստանն արդեն միաեթնիկ չէր: Մյուս կողմից՝ հասարակական կյանքը որոշակի շարժման էր ապրել, որի պատճառով սովորույթները մասամբ «արժեզրկվել» էին: Այս պայմաններում հենց Գոշը ստեղծեց իր «Գիրք դատաստանին»:

Հայաստանի քաղաքական դրությունը և իրավունքը XIV-XVIII դդ.: Հայկական միջնադարյան իրավունքը, որը բուռն զարգացում էր ապրում, քայքայիչ հարվածի ենթարկվեց մոնղոլների արշավանքների (XIII դ.), իսկ այնուհետ՝ պարսկական ու թուրքական գերիշխանության հաստատման հետևանքով: Հայկական անկախ պետականությունն անհետացավ պատմական թատերաբեմից: Հանրային բնույթ ունեցող հարաբերությունների ոլորտում տիրապետում էին շարիաթի նորմերը: Հայկական իրավունքը շարունակում էր իր գործողությունը հայկական համայնքների սահմաններում և միայն ընտանեկան, ժառանգական ու մի շարք այլ ոլորտներում: Այս պայմաններում հայոց իրավունքի զարգացումը դանդաղեց:

Հայրենիքում չունենալով ամուր քաղաքական հիմքեր՝ հայ իրավունքը յուրահատուկ զարգացում ապրեց հայկական գաղթավայրերում: Այսպես՝ Լեհաստանի հայ համայնքը երկար պայքարի շնորհիվ հասավ ներքին ինքնավարության: Հայերը, Մ. Գոշի «Գիրք դատաստան»-ին հարմարեցնելով տեղի և ժամանակի պայմաններին, քարգմանեցին լատիներեն (այնուհետև՝ լեհերեն): Լեհական Սիգիզմունդ Մեծ քազավորը 1519 թ. հաստատեց այն: **Լեհահայոց դատաստանագիրքը** կիրառվում էր Լվովի հայկական համայնքի դատարաններում մինչև XVIII դ.:

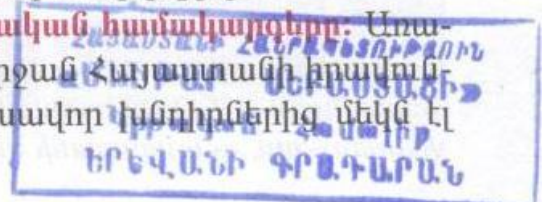
1746 թ. Աստրախանի հայերը ռուսական կայսրից իրավունք ստացան դատվել իրենց օրենքներով և սովորույթներով: Այդ պահանջումների բավարարման համար էլ ստեղծվեց **Աստրախանի հայերի դատաստանագիրքը**: Այն օգտագործվել է մահ Հարավային Ռուսաստանի այլ հայկական գաղթօջախներում:

Ուշմիջնադարյան հայկական պետաիրավական միտքը: XVIII դ. երկրորդ կեսին անտանելի սոցիալական քաղաքականությունը՝ բարձրացված օրենքի աստիճանի, չքողարկված կրոնական խտրականությունը հայ ժողովրդին հասցրել էին ծանր վիճակի: Հայ ժողովրդի ազատագրման հիմնահարցի լուծմանն էր ուղղված մահ ուշ միջնադարի հայ քաղաքական-իրավական միտքը, մասնավորապես՝ Շ. Շահամիրյանի «**Որոգայթ փառացը**» (XVIII դ.): Վերջինը՝ որպես հայ ազգային-ազատագրական շարժման կազմակերպման իրավական կառուցակարգի նախագիծ, ունի մահ 521 հոդվածից բաղկացած օրենսդրական բաժին՝ ազատագրված Հայաստանի օրենքների նախագիծ:

Իրավական կարգավորումը Հայաստանում XIX դ.: Ռուսաստանին միացվելուց հետո կայսերական իրավունքի գործողությունն աստիճանաբար տարածվեց Արևելյան Հայաստանում: Իսկ Արևմտյան Հայաստանը, չնայած Եվրոպայի առաջադիմական գործընթացներին, շարունակում էր իր գոյությունը որպես հետամնաց պրովինցիա՝ Թուրքիայի իշխանության ներքո:

1863 թ. Թուրքիան օտարերկրյա պետությունների և հայ համայնքի ճնշման տակ հաստատեց Հայ ազգային ժողովի կողմից ընդունված «**Հայոց ազգային սահմանադրությունը**»: Այն, չնայած իր անվանմանը, ոչ թե սահմանադրություն էր, այլ հայկական համայնքի ներքին ինքնավարության կանոնադրություն: Այդ ակտը գործեց մինչև 1896 թ. Արդու Համիդի կազմակերպած ջարդերը: Նրա գործողությունը վերականգնվեց 1908 թ.՝ երիտթուրքերի հեղաշրջումից հետո: 1915 թ. Հայոց եղեռնի օրերին «Ազգային սահմանադրությունը» վերջնականապես արգելվեց:

Առաջին և երկրորդ հանրապետությունների իրավական համակարգերը: Առաջին հանրապետության հռչակումը նշանավորեց նոր շրջան Հայաստանի իրավունքի զարգացման մեջ: Առաջին հանրապետության գլխավոր փոփոխությունն էր

իրավական համակարգի կառուցումն էր, անհրաժեշտ օրենքների մշակումն ու ընդունումը: Այդ դժվարին տարիներին ընդունվել և գործել են բազմաթիվ նորմատիվ իրավական ակտեր, որոնք կրում էին նաև հիմնադիր, սահմանադիր բնույթ: Սակայն ծանր պայմաններում նոր ձևավորված իրավական կարգավորումը, հանրապետական կարգերը, խորհրդարանականությունը չունեցան իրենց բնականոն պատմական զարգացումը, որովհետև ընդհատվեցին բուլշևիկյան ամբողջատիրության և դրան համապատասխանող իրավական կարգավորման հաստատմամբ: Ամբողջատիրական իրավունքի ելակետային սկզբունքները պայմանավորված էին մարքս-լենինյան ուսմունքով, որն իրավունքը դիտում էր գործիք մի դասակարգի ձեռքին մյուսին ճնշելու համար:

Ամբողջատիրությունն ինքնին նշանակում է անհատի իրավունքների, քաղաքացիական հասարակության անկախության բացասում: Սակայն Երկրորդ հանրապետության իրավական զարգացման արդյունք են նաև իրավաբանական կրթության, իրավագիտության զարգացումը, որոնք հետագայում նախադրյալ հանդիսացան Երրորդ հանրապետության իրավական զարգացման համար: Վերջինն իրենից ներկայացնում է իրավական կարգավորման նոր տեսակ և արտացոլում է անցումն ամբողջատիրությունից քաղաքացիական հասարակության ու ինքնիշխան, իրավական, ժողովրդավարական պետության:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ պայմաններով առաջացավ իրավունքը:
2. Որո՞նք են իրավունքի առաջացման պայմանական չեղերը:
3. Ո՞րն էր Հին Հայաստանի հիմնական իրավական կարգավորիչը և ինչո՞ւ:
4. Ի՞նչ է կանոնական իրավունքը:
5. Ե՞րբ և ինչո՞ւ հայերը փոխառեցին օտարերկրյա աշխարհիկ օրենքները:
6. Ի՞նչ փոփոխություններ կրեց հայկական իրավունքը XVI-XVIII դդ.:
7. Ինչպիսի՞ն էր Առաջին հանրապետության իրավական համակարգը:
8. Ինչպիսի՞ն էր Երկրորդ հանրապետության իրավական համակարգը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստել՝ զեկուցումներ հետևյալ թեմաներով. «Մ. Գոշի դատաստանագրքի ստեղծման պայմանները», «Մ. Գոշի դատաստանագրքի աշխարհիկ օրենքները», «Մ. Գոշի դատաստանագրքի» դատավարական օրենքները», «Մ. Գունդստարբի դատաստանագիրքը», «Մարդու իրավունքները «Որոգայթ փառաց»-ում, «Հայաստանի կառավարման ձևն ըստ «Որոգայթ փառաց»-ի:

ԴԱՍ 5. ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԻ ԶԵՎԵՐԸ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Հասարակական նորմերը՝ որպես կարգավորիչներ, ունեն երկու ձև՝ բանավոր և գրավոր: Բանավոր նորմերը գտնվում են մարդկանց գիտակցության մեջ: Օրինակ՝ հարսանեկան սովորույթներն ամրագրված չեն ինչ-որ ձևում: Այդ նորմ-սովորույթները փոխանցվում են սերնդից սերունդ դաստիարակության միջոցով: Այդպիսով՝ սոցիալական նորմերի մի մասի գոյության ձևը բանավոր, չգրված ձևն է: Սակայն կան նորմեր, որոնք իրենց արտաքին արտահայտությունն են գտնում գրավոր փաստաթղթերում: Օրինակ՝ Հայ առաքելական եկեղեցու կանոնական նորմերն ամրագրված են «Հայոց կանոնագիրք» ժողովածուի մեջ: Իսկ որո՞նք են իրավունքի նորմերի գոյության ձևերը:

Իրավունքի նորմերի գոյության և ամրագրման ձևերը կոչվում են իրավունքի աղբյուր: Սոցիալական շատ նորմեր (օրինակ՝ բարոյական) հիմնականում ձևով որոշակի չեն, այլ գործում են գիտակցության մեջ գտնվող նորմ-սկզբունքների տեսքով: Վերջիններս շատ ավելի ընդհանուր են և զուրկ որոշակիությունից: Օրինակ՝ թե ինչպես պետք է մատուցվի հարգանքը քաղաքացիական շիրիմներին՝ դրանց այցելողների կողմից, որևէ կերպ կարգավորած չէ: Մի շարք սոցիալական նորմեր կարգավորում են այդ հարաբերությունները, սակայն դրանք ամրագրված չեն ինչ-որ ձևում, ուստի և դրանք շատ դեպքերում անորոշ են ու տարբերեցելի: Շիրիմին այցելողներն իրենց հարգանքը կարող են մատուցել ցանկացած՝ իրենց կողմից նախընտրված վարքագծով: Մինչդեռ հայրենիքի ազատության և անկախության մարտերում զոհված մարտիկների հուշարձաններին և շիրիմներին պսակ դնելու համար կա զինվորական հարգանքի մատուցման հատուկ կարգ: Այդ կարգն ամրագրված է նյութական ձևում՝ օրենքում: Միաժամանակ այն որոշակի է, որովհետև սահմանում է, թե երբ, ում հրամանով, ով և ինչպես է պսակ դնում նշված հուշարձաններին և շիրիմներին: Օրենքով ամրագրված այդ կարգը հետևյալն է. «Մոտենալով հուշարձանին (շիրիմին)՝ պատվիրակությունը պսակը վար է դնում և մեկ րոպե լռությամբ հարգում զոհվածների հիշատակը: Նվազախումբը դադարեցնում է նվազը: Լռության րոպեն անցնելուց հետո նվազախումբը կատարում է ՀՀ պետական օրհներգը: Օրհներգի ավարտից հետո պսակ դնող պատվիրակությունը հեռանում է հուշարձանից (շիրիմից) և դեմքով կանգնում դեպի անցնող պահակախումբը, իսկ պատվո պահակախումբը պահակապետի հրամանով երթային շարասյուն է կազմում և հանդիսավոր երթով նվազախմբի հնչյունների ներքո անցնում է հուշարձանի (շիրիմի) և պսակ դնող անձանց կողքով»:

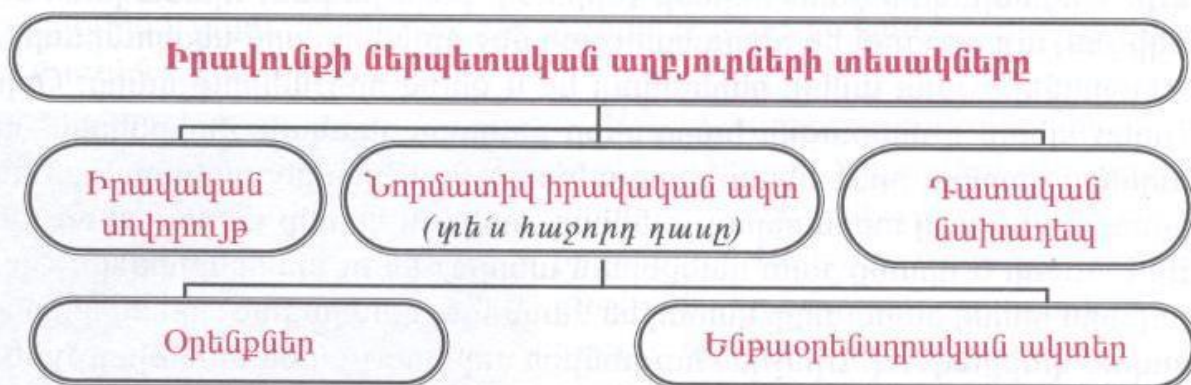

Իրավունքի աղբյուրն այն ձևն է, որով պաշտոնապես դրսևորվում, ամրագրվում են իրավական նորմերը, և որից մենք գիտելիքներ ենք քաղում, իմանում ենք իրավունքի նորմերի բովանդակության մասին:

Արդի աշխարհում ներպետական իրավունքի հիմնական ձևեր կամ աղբյուրներ են համարվում օրենքները և այլ նորմատիվ իրավական ակտերը, դատական մախադեպերը, իրավական սովորույթները, միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքները և միջազգային պայմանագրերը, կրոնական աղբյուրները՝ «սուրբ գրքերը», «տրակտատները», կանոնական իրավունքը: Օրինակ՝ արաբական և մի շարք այլ երկրներում իրավունքի տարածված աղբյուր է համարվում նաև մահմեդական իրավունքը: Այն անվանում են «Շար» կամ «Շարիաթ»: Մահմեդական իրավունքը սահմանում է, թե ինչպես պետք է վարվի մահմեդականը՝ կրոնին համապատասխան:

Հայաստանում, բացի միջազգային իրավունքից, իրավունքի հիմնական աղբյուրը նորմատիվ իրավական ակտն է:

2. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹԸ

Սովորույթը երկար ժամանակ փաստական կիրառման հետևանքով ձևավորված վարքագծի կանոն է: Պետության կողմից որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորման միջոց ճանաչված սովորույթը կոչվում է իրավական: Այսինքն՝ այն իրավունքի աղբյուր է: Չարգացման որոշակի փուլում սովորույթների մի մասը ձեռք է բերում գրված ձև: Այդ դեպքում կարիք չկար ամեն անգամ դատարանում ապացուցել նաև սովորույթի գոյության փաստը: Պետական իրավաստեղծագործության առաջին պլան մղվելուց հետո սովորութային իրավունքի նշանակալի մասը կլանվում է օրենսդրության կողմից: Վերջապես՝ սովորույթների զգալի մասը շարունակում է գործել որպես իրավական կարգավորիչ, ճիշտ է՝ շատ նեղ ոլորտում:

Արդի Հայաստանում, օրինակ՝ այդպիսին է քաղաքացիական ոլորտը, որտեղ գործարար շրջանառության սովորույթներն օրենքը ճանաչել է իրավունքի աղբյուր: Քաղաքացիական հարաբերությունների ոլորտն այնքան լայն, բազմակողմ և հարուստ է, որ այն չի կարող ընդգրկվել և կարգավորվել գործող նորմատիվ իրավական ակտերով: Այս հանգամանքը նկատի ունենալով՝ օրենքը սահմանում է, այն դեպքերում, երբ քաղաքացիական հարաբերություններն ուղղակիորեն կարգավորված չեն օրենքով կամ կողմերի միջև կնքված պայմանագրով, դատարանն այդ հարաբերությունների նկատմամբ կիրառում է գործարար շրջանառության սովորույթը (իհարկե, դրանց առկայության դեպքում): Այսպիսով՝ քաղաքացիական վեճը լուծե-

լիս դատարանն իրավունք ունի կիրառելու գործարար շրջանառության սովորույթը որպես իրավունքի նորմ: Սակայն օրենքը սահմանում է վերապահում. օրենսդրության պարտադիր դրույթներին կամ պայմանագրին հակասող գործարար շրջանառության սովորույթները չեն կիրառվում:

Գործարար շրջանառության սովորույթ է համարվում ձեռնարկատիրական գործունեության որևէ բնագավառում ձևավորված և լայնորեն կիրառվող՝ օրենսդրությամբ չնախատեսված վարքագծի կանոնը անկախ դրա՝ որևէ փաստաթղթում ամրագրման հանգամանքից: Հայաստանում գործարար շրջանառության սովորույթները նոր-նոր ձևավորվում են: Դրանց կիրառման ոլորտն առայժմ հիմնականում սահմանափակված է արտաքին առևտրական գործարքներով: Շուկայական հարաբերությունների հետագա զարգացումն անպայման կձևավորի գործարար շրջանառության սովորույթների համակարգը:

3. ԴԱՏԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԵՊԸ

Աշխարհի մի շարք երկրներում իրավունքի աղբյուր է դատական նախադեպը: **Նախադեպը կոնկրետ իրավաբանական գործով այն դատական որոշումն է, որին պետությունը տալիս է համապարտադիր նշանակություն:** Դատական նախադեպի էությունն այն է, որ դատարանի՝ կոնկրետ գործով նախկինում կայացրած որոշումն ունի իրավաբանական նորմի ուժ հետագայում նման գործեր լուծելիս: Այն՝ որպես իրավունքի աղբյուր, բնորոշ է անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգի երկրներին, օրինակ՝ ԱՄՆ, Անգլիա:

Նախադեպային համակարգի գործողության պայմանը նախադեպերի մասին տեղեկատվության աղբյուրների՝ դատական հաշվետվությունների առկայությունն է: Նախադեպային համակարգի պայմաններում դատարանը ձեռք է բերում հատուկ դեր իրավունքի ձևավորման ու զարգացման մեջ: Եթե մայրցամաքային Եվրոպայում և մեզ մոտ դատարանները միայն կիրառում են իրավունքի նորմերը (օրենքները), ապա Անգլիայում, ԱՄՆ-ում դատարանը, որոշում կայացնելով, միաժամանակ իրավունք է ստեղծում: Օրինակ՝ 1966 թ. ԱՄՆ-ի գերագույն դատարանը «Միրանդան ընդդեմ Արիզոնայի» դատավարության ժամանակ ընդունեց որոշում, ըստ որի իրավապահ մարմինները որևէ անձի ձերբակալելիս կամ նրան կալանքի վերցնելիս պարտավոր են տեղյակ պահել վերջինիս հետևյալ իրավունքների մասին.

- 1) Անձը կարող է լռել:
- 2) Անձի յուրաքանչյուր խոսք դատարանում կարող է գործել ի վնաս նրա:
- 3) Անձը կարող է փաստաբան ունենալ, իսկ եթե վճարումակ չէ, ապա նրա համար կարող է փաստաբան վարձվել պետության հաշվին:

Որպեսզի մեր երկրում, օրինակ՝ ոստիկանությունն այդ կերպ գործի, դա պետք է սահմանվի օրենքով:

4. ՄԻՋԱՉԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՉԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Բացի ազգային իրավունքից, ներպետական հասարակական հարաբերությունների կարգավորման աղբյուր կարող են լինել նաև միջազգային պայմանագրերը: XX դարում տեղի ունեցած գործընթացները հանգեցրին նրան, որ միջազգային

իրավունքը կարգավորիչ նշանակություն ունեցավ ոչ միայն պետությունների միջև արտաքին քաղաքական հարաբերությունների կարգավորման համար, այլև յուրաքանչյուր պետության ներքին կյանքի կարգավորման համար: Այլ կերպ ասած, արդի միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքները և նորմերը, պետությունների միջև կնքված երկկողմանի և բազմակողմանի պայմանագրերը ներպետական օրենսդրության կողմից ճանաչվում են որպես ազգային իրավունքի համակարգի բաղկացուցիչ մաս, այսինքն՝ ներպետական հասարակական հարաբերությունների կարգավորման աղբյուր:

Յուրաքանչյուր վավերացված միջազգային պայմանագիր պարտադիր է մասնակից պետության համար և պետք է նրա կողմից բարեխիղճ կատարվի: Սահմանադրությունը, ՀՀ վավերացված միջազգային պայմանագրերը ճանաչելով հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մաս, առաջնությունը, ի համեմատ իրավունքի ներպետական աղբյուրների, տալիս է միջազգային պայմանագրերին: Նմանօրինակ նորմեր ամրագրված են աշխարհի բազում երկրների սահմանադրություններում: Մասնավորապես, ԳԴՀ-ի հիմնական օրենքի 25-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Միջազգային իրավունքի ընդհանուր նորմերը համարվում են Դաշնության իրավունքի բաղկացուցիչ մասը: Դրանք առաջնայնություն ունեն օրենքների նկատմամբ և անմիջականորեն առաջացնում են իրավունքներ ու պարտականություններ դաշնային տարածքի բնակիչների համար»:

ՀՀ Սահմանադրության դրույթներին համապատասխան ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը ևս ամրագրում է միջազգային պայմանագրերի առաջնայնության սկզբունքը: Այդ սկզբունքն օրենսգրքում վերարտադրված է երկու առանձին կանոնների տեսքով:

Առաջին. ՀՀ միջազգային պայմանագրերը քաղաքացիական հարաբերությունների նկատմամբ կիրառվում են անմիջականորեն, բացի այն դեպքերից, երբ միջազգային պայմանագրից բխում է, որ դրա կիրառման համար պահանջվում է ներպետական ակտի հրատարակում:

Երկրորդ. եթե ՀՀ միջազգային պայմանագրով սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են քաղաքացիական օրենսդրությամբ և այլ իրավական ակտերով, ապա կիրառվում են միջազգային պայմանագրի նորմերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ չեղերով գոյություն ունեն սոցիալական նորմերը:
2. Ի՞նչ է իրավունքի աղբյուրը:
3. Որո՞նք են արդի իրավունքի աղբյուրները:
4. Որո՞նք են իրավունքի ներպետական աղբյուրները Հայաստանում:
5. Ի՞նչ է իրավական սովորույթը:
6. Ի՞նչ է դատական նախադեպը:
7. Ո՞րն է դատական նախադեպի և նորմատիվ ակտի տարբերությունը:
8. Ինչպե՞ս է գործում միջազգային իրավունքը Հայաստանի իրավական համակարգում:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք գեկուցում «Իրանի Իսլամական Հանրապետության իրավական համակարգը» թեմայով:

ԴԱՍ 6. ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏ

1. ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏ. ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Նորմատիվ իրավական ակտն իրավասու պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի իրավաստեղծման արդյունքում կամ հանրաքվեի միջոցով ընդունված պաշտոնական փաստաթուղթ է, որը բովանդակում է իրավունքի նորմեր: Այն իրավունքի աղբյուրի առավել կարևոր և հիմնական տարատեսակն է: Օրինակ՝ մեր իրավական համակարգում իրավունքի այլ աղբյուրները համընդհանուր նշանակություն չունեն: Դրանք, որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ, խաղում են մասնավոր, օժանդակ կամ լրացուցիչ դեր:

Նորմատիվ իրավական ակտն իրավաստեղծագործության արդյունք է: Այն ստեղծվում է պետության իրավասու մարմինների կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների (այսուհետև՝ հանրային մարմիններ) իրավաստեղծ գործունեության կամ համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքով: Այդ ակտը պաշտոնական փաստաթուղթ է, որն ունի պարտադիր հատկանիշներ՝ ակտի անունը (օրենք, հրամանագիր), ակտն ընդունող մարմնի անվանումը (խորհրդարան, նախագահ և այլն):

Նորմատիվ իրավական ակտում պարունակվում են միայն իրավունքի նորմեր: Այդ պատճառով նորմատիվ իրավական ակտերն անհրաժեշտ է տարբերել մնացած իրավական ակտերից՝ անհատական (ոչ նորմատիվ), որոնք իրավունքի աղբյուրներ չեն: Նորմատիվ իրավական ակտերում իրավունքի նորմերը խմբավորվում են ըստ որոշակի կառուցվածքային համակարգի՝ բաժիններ, գլուխներ, հոդվածներ: Նորմատիվ ակտերի կարևոր կարգավորիչ դերը նկատի ունենալով՝ դրանք օրենքով սահմանված կարգով ենթակա են պետական գրանցման: Հայաստանում այդ գրանցումն իրականացնում է արդարադատության նախարարությունը:

Նորմատիվ իրավական ակտերի տեսակները: Նորմատիվ ակտերը կազմում են միասնական ստորակարգված համակարգ, որի վերին աստիճանին գտնվում է օրենքը: Այդպիսով՝ ըստ իրավաբանական ուժի՝ նորմատիվ ակտերը բաժանվում են **օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի:**

2. ՕՐԵՆՔՆԵՐ. ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Օրենքն օրենսդիր իշխանության մարմնի՝ խորհրդարանի կողմից հատուկ կարգով կամ համաժողովրդական հանրաքվեի միջոցով ընդունված նորմատիվ ակտն է, որ կարգավորում է կարևորագույն նշանակություն ունեցող հասարակական հարաբերությունները և ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ:

Օրենքն ընդունվում է կամ օրենսդիր մարմնի՝ Ազգային ժողովի, կամ հանրաքվեի միջոցով: Երկու դեպքում էլ օրենքն անցնում է նախապատրաստման և ընդունման հատուկ կարգ, որը սահմանված է օրենքով (*տե՛ս հաջորդ դասը*):

Օրենքն օժտված է բարձրագույն իրավաբանական ուժով: Դա նշանակում է, որ պետությունը պետք է երաշխավորի օրենքների գերակայությունը: Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն: Օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը: Այլ իրավական ակտերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը և օրենքներին: Օրենքներն ունեն գերակայություն, այսինքն՝ հանրապետության նախագա-

հի, կառավարության և այլ պետական մարմինների ընդունած ակտերը պետք է համապատասխանեն օրենքներին, ընդունվում են ի կատարումն օրենքների:

Օրենքը կարգավորում է կարևոր, հիմնական հասարակական հարաբերությունները: Սահմանադրությունը, ավելի կոնկրետացնելով օրենքի այս հատկանիշը, սահմանում է, որ բացառապես օրենքներով են սահմանվում՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքներն իրականացնելու և պաշտպանելու պայմանները և կարգը, նրանց իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները, նրանց պարտականությունները, ինչպես նաև պատասխանատվության տեսակները, չափերը, պատասխանատվության ենթարկելու կարգը, հարկադրանքի միջոցներն ու դրանք կիրառելու կարգը և բազմաթիվ այլ հարցեր:

Օրենքը պետք է արտահայտի իրավունքի գաղափարը, ժողովրդի կամքն ու շահերը: Օրենքներն իրենց բովանդակությամբ պետք է համապատասխանեն արդարությանը, ազատությանը, իրավահավասարությանը, մարդասիրությանը: Հակառակ դեպքում դրանք ոչ իրավական օրենքներ են: Իրավական պետությունում կան բազմաթիվ ընթացակարգեր, որոնք երաշխիք են օրենքների իրավականությունն ապահովելու համար: Օրինակ՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, Սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունքը: Անհատը և հասարակական միավորումները պետք է հնարավորություն ունենան հասնելու ոչ իրավական օրենքները և այլ ակտերն անվավեր ճանաչելուն:

Օրենքի տեսակներն են Սահմանադրությունը, օրենսգրքերը և ընթացիկ օրենքները: Սահմանադրությունը պետության հիմնական օրենքն է: **Օրենսգիրքը** միասնական, համակարգված, ամբողջական, ներքուստ համաձայնեցված անմիջական գործողության օրենք է, որը կարգավորում է որևէ ոլորտի հասարակական հարաբերությունները: Օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը: Այլ օրենքներում և նորմատիվ այլ ակտերում պարունակվող քաղաքացիական իրավունքի նորմերը պետք է համապատասխանեն քաղաքացիական օրենսգրքին: Այլ նորմատիվ իրավական ակտերի՝ օրենսգրքին հակասելու դեպքում կիրառվում է օրենսգիրքը: **Ընթացիկ օրենքներում** պարունակվող իրավունքի նորմերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը և համապատասխան ոլորտի օրենսգրքին:

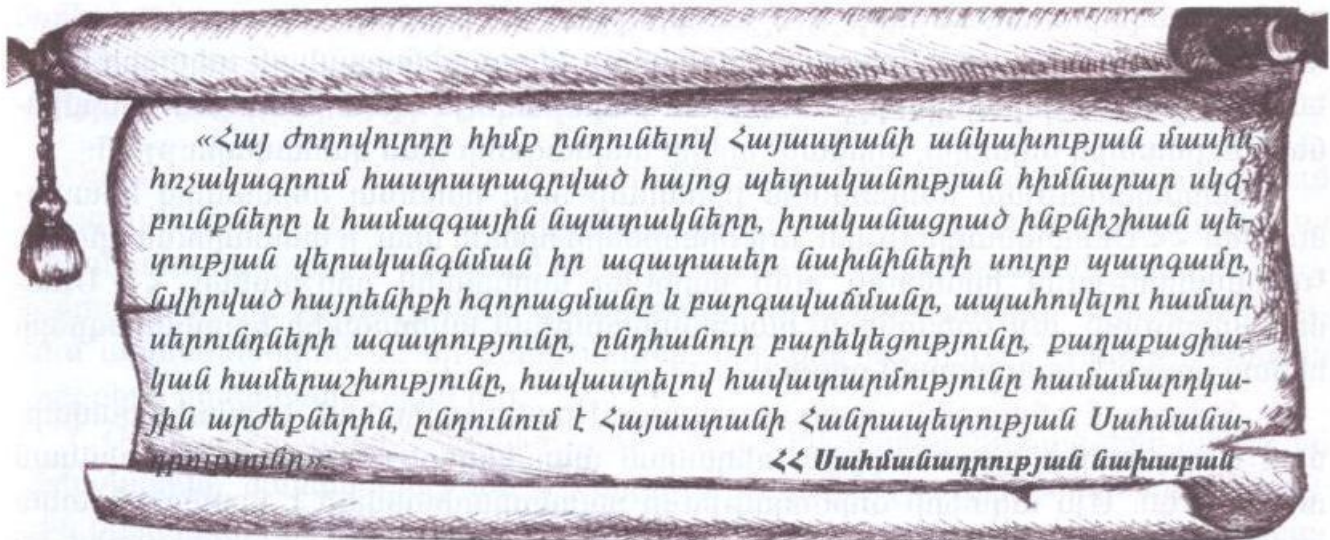
3. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ

Իրականացնելով մեր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը՝ հզորացնել ու բարգավաճ դարձնել հայրենիքը, ապահովել սերունդների ազատությունը, ընդհանուր բարեկեցությունը և քաղաքացիական համերաշխությունը, Հայաստանի ժողովուրդը 1995 թ. հուլիսի 5-ին հանրաքվեի միջոցով ընդունեց ՀՀ Սահմանադրությունը, որը փոփոխությունների է ենթարկվել 2005 թ.:

Սահմանադրությունը մեր պետության ու հասարակության հիմնական օրենքն է, որն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, ամրագրում է հասարակական և պետական կարգերի հիմնական սկզբունքները, մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները, ազատությունները և պարտականությունները, ինչպես նաև պետական իշխանության մարմինների համակարգը:

Սահմանադրությունը հիմնական օրենքն է կամ օրենքների օրենքը, որն ունի հիմնադիր, հիմնարար բնույթ: Այն կարելի է համարել հասարակական պայմանագիր, որն արտահայտում է ժողովրդի բարձրագույն կամքը:

Պետության, քաղաքացիական հասարակության և մարդու ազատության միջև հավասարակշռության հաստատումը Սահմանադրության ողջ իմաստն է: Սահմանադրությունը «հաշտեցնում է» մարդու իրավունքները, պետության իրավունքները և հասարակության իրավունքները՝ ապահովելով այդ երեքի շահերի համամասնությունը և հավասարակշռությունը՝ դրանով իսկ կանխելով բախումները:

Սահմանադրությունը գերակայող աղբյուր է իրավունքի բոլոր ճյուղերի համար: Օրինակ՝ ընտանեկան իրավունքի աղբյուրների աստիճանակարգության գագաթին վավերացված միջազգային պայմանագրերից հետո կանգնած է ՀՀ Սահմանադրությունը: Լինելով «օրենքների օրենքը»՝ այն պարունակում է նաև ընտանեկան հարաբերությունների կարգավորման հիմնարար սկզբունքներ և նորմեր: Օրինակ՝ Սահմանադրությունը հռչակում է, որ «Ամուսնական տարիքի հասած կինը և տղամարդն իրենց կամքի ազատ արտահայտությամբ ունեն ամուսնանալու ու ընտանիք կազմելու իրավունք: Ամուսնանալիս, ամուսնության ընթացքում, ամուսնալուծվելիս նրանք օգտվում են հավասար իրավունքներից»: Սահմանադրական այս դրույթներն ունեն բարձրագույն իրավաբանական ուժ այլ իրավական ակտերի նկատմամբ և գործում են անմիջականորեն:

4. ԵՆԹԱՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԱԿՏԵՐ

Ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտն օրենքով նախատեսված հանրային մարմինների՝ իրենց լիազորությունների շրջանակում ընդունած նորմատիվ ակտն է, որը հենվում է օրենքի վրա և չպետք է հակասի դրան:

Ենթաօրենսդրական ակտերն օժտված են ավելի ցածր իրավաբանական ուժով, քան օրենքները, նրանք խարսխվում են օրենքների իրավաբանական ուժի վրա և չեն կարող հակասել դրանց: Ենթաօրենսդրական ակտերը կոչված են կոնկրետացնելու օրենքների հիմնական, սկզբունքային դրույթները: Ենթաօրենսդրական ակտերը, որպես կանոն, գործադիր իշխանության զանազան մարմինների կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ակտերն են:

Ըստ հրապարակման սուբյեկտների և գործողության ոլորտների՝ ենթաօրենսդրական ակտերը լինում են.

1. Ընդհանուր ենթաօրենսդրական ակտեր: Սրանք այն նորմատիվ իրավական ակտերն են, որոնց գործողությունը տարածվում է երկրի տարածքի սահմաններում գտնվող բոլոր անձանց վրա: Իրավական կարգավորման համակարգում, ըստ

իրենց իրավաբանական ուժի և նշանակության, ընդհանուր ենթաօրենսդրական ակտերը հետևում են օրենքներին: Ընդհանուր ենթաօրենսդրական ակտերի թվին են պատկանում գործադիր իշխանության բարձրագույն (կենտրոնական) մարմինների նորմատիվ ակտերը, օրինակ՝ երկրի նախագահի կամ կառավարության:

Հանրապետության նախագահին իրավունք ունի ընդունել նորմատիվ հրամանագրեր՝ ՀՀ Սահմանադրության, այլ օրենքների հիման վրա, ի կատարումն դրանց: Կառավարությունն իրավունք ունի ընդունել նորմատիվ որոշումներ՝ ՀՀ Սահմանադրության, այլ օրենքների, հանրապետության նախագահի հրամանագրերի հիման վրա և ի կատարումն դրանց:

2. Տեղական ենթաօրենսդրական ակտեր: Սրանք տեղական ինքնակառավարման և գործադիր իշխանության տեղական մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերն են: Այս ակտերի գործողությունը սահմանափակված է նրանց ենթակա տարածքով: Տեղական ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերը պարտադիր են տվյալ տարածքում ապրող բոլոր անձանց համար:

3. Գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտեր: Գործադիր մարմինների որոշ կառուցվածքային ստորաբաժանումներ (նախարարություններ, գերատեսչություններ) ընդունում են գերատեսչական նորմատիվ ակտեր (հրամաններ, հրահանգներ): Դրանք ընդհանուր գործողության իրավական ակտեր են, սակայն տարածվում են միայն հասարակական հարաբերությունների սահմանափակ ոլորտի վրա (օրինակ՝ մաքսային, բանկային, տրանսպորտային և այլն):

4. Ներկազմակերպական (լոկալ) ենթաօրենսդրական ակտեր: Սրանք այնպիսի նորմատիվ իրավական ակտեր են, որոնք հրապարակվում են տարբեր կազմակերպությունների կողմից իրենց ներքին հարցերը կանոնակարգելու համար և տարածվում են այդ կազմակերպության անդամների վրա: Բարձր իրավաբանական ուժով օժտված նորմատիվ ակտերին համապատասխան ընդունված ներկազմակերպական նորմատիվ ակտերը կարգավորում են պետական և ոչ պետական հիմնարկների ու կազմակերպությունների (օրինակ՝ կուսակցությունների) գործունեության ընթացքում ծագող ամենատարբեր հարաբերությունները:

Ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի անհակասականության սկզբունքը: Ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի ենթահամակարգում գործում է անհակասականության սկզբունքը. ստորադաս պետական մարմինների իրավական ակտերը չպետք է հակասեն վերադաս մարմինների համապատասխան ակտերին: Հակառակ դեպքում գործում է վերադաս պետական մարմնի ակտը: Եթե ենթաօրենսդրական իրավական ակտը հակասում է համապատասխան օրենսգրքին կամ այլ օրենքներին, ապա կիրառվում է օրենսգիրքը կամ համապատասխան օրենքը:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է նորմատիվ իրավական ակտը:
2. Ի՞նչ է օրենքը և որո՞նք են դրա հատկանիշները:
3. Ի՞նչ է նշանակում «օրենքն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ»:
4. Որո՞նք են օրենքների տեսակները:
5. Ի՞նչ նշանակություն ունի Սահմանադրությունն իրավունքի ճյուղերի համար:
6. Ի՞նչ է ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
7. Ի՞նչ սկզբունքով է կառուցված ենթաօրենսդրական ակտերի համակարգը:

ԴԱՍ 7. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

1. ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ

Օրենսդրական գործընթացի փուլերը: Օրենսդիր իշխանությունը մարմնավորում է Ազգային ժողովը, իսկ օրենքները, որոնց ընդունելու բացառիկ իրավագործությունը պատկանում է նրան, օժտված են գերակայությամբ: Այդ պատճառով հատուկ նշանակություն ունի օրենսդրական գործընթացն Ազգային ժողովում: Այդ գործընթացում առանձնացվում են մի քանի փուլեր, որոնցով անցնում է օրենքը, որպեսզի ձեռքբերի իրավաբանական ուժ:

1. Օրենսդրական նախաձեռնության փուլը: Օրենքների նախագծերը կարող են առաջադրվել կառավարության և Ազգային ժողովի պատգամավորների կողմից: Եթե օրենսդրական նախաձեռնության հեղինակը պատգամավորն է, ապա նախագիծը ներկայացվում է Ազգային ժողովի նախագահին: Երկու օրվա ընթացքում խորհրդարանի նախագահն այն ուղարկում է կառավարություն և Ազգային ժողովի բոլոր հանձնաժողովներին՝ նշելով գլխադասային հանձնաժողովը: Գլխադասային է համարվում այն հանձնաժողովը, որը պատասխանատու է տվյալ նախագծում արծարծվող հարցերի համար:

Մեկ ամսվա ընթացքում կառավարությունը և գլխադասային հանձնաժողովը եզրակացություն են տալիս նախագծի վերաբերյալ: Եթե նախագծի ընդունումը կարող է ազդել բյուջեի վրա, ապա կառավարության եզրակացությունը պարտադիր է: Նախագծի մասին եզրակացությունները ստանալուց հետո խորհրդարանի նախագահը նախագիծն ու դրա մասին եզրակացությունները ներկայացնում է Ազգային ժողովի հերթական եռօրյա նիստին: Քվեարկության է դրվում մատաշրջանի օրակարգում օրենսդրական նախաձեռնությունն ընդգրկելու մասին հարցը: Չայների մեծամասնությունն ստանալով՝ այս նախագիծն ընդգրկվում է մատաշրջանի օրակարգում:

2. Օրինագծի քննարկման և ընդունման փուլ: Առնվազն երկու ընթերցմամբ նախագիծը քննարկվում է Ազգային ժողովի նիստում: Նախագծի 1-ին ընթերցման սկզբում զեկուցողը ներկայացնում է օրենքի նախագիծը: Չեկուցողը սովորաբար օրենսդրական նախաձեռնության հեղինակն է: Եթե հեղինակը պատգամավորն է, ապա կառավարությունն ունի հարակից զեկուցման իրավունք: Իսկ եթե հեղինակը կառավարությունն է, ապա հիմնական զեկուցողի դերում հանդես է գալիս նրա ներկայացուցիչը, իսկ հարակից զեկուցողը գլխադասային հանձնաժողովն է: Սովորաբար նախագիծը ներկայացնելուն հաջորդում են պատգամավորների հարցումները և ելույթները: Վերջում եզրափակիչ խոսքով հանդես է գալիս զեկուցողը: Օրինագիծը կարող է անցնել նաև երրորդ ընթերցում:

Նման ընթացակարգն ապահովում է տարբեր քաղաքական, տնտեսական հայացքների բախումները, ժողովրդավարական ընթացակարգերի միջոցով խորհրդարանի մեծամասնության դիրքորոշումն արտահայտող օրենքների ընդունումը:

Օրենքի ընդունման փուլում օրինագիծն ամբողջությամբ դրվում է քվեարկության: Նախագիծն ընդունված է համարվում, երբ Ազգային ժողովի նիստին ներկա են պատգամավորների կեսից ավելին, և քվեարկությանը մասնակցող ներկաների մեծամասնությունը կողմ է քվեարկում:

3. Ընդունված օրենքի՝ ՀՀ նախագահի կողմից ստորագրման և հրապարակման փուլը: Օրենքն ուժի մեջ չի մտնում, քանի դեռ նախագահը չի ստորագրել և հրապար-

րակել այն: Նախագահը 21 օրվա ընթացքում կարող է այն ստորագրել կամ հետ ուղարկել Ազգային ժողով՝ իր դիտողություններով և առաջարկություններով: Եթե օրենքը հետ է ուղարկվում, ապա Ազգային ժողովը միայն քննարկում է նախագահի առաջարկություններն ու առաջարկությունները: Դրանց չընդունվելու դեպքում պատգամավորներն օրենքը մեկ անգամ ևս դնում են քվեարկության: Եվ եթե օրենքը կրկին ընդունվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ, ապա այն ուղարկվում է հետ՝ նախագահին: Այս դեպքում արդեն նա 5 օրվա ընթացքում պարտավոր է ստորագրել և հրապարակել օրենքը: Հրապարակվելուց հետո օրենքը մտնում է ուժի մեջ և սկսում է գործել:

Մտորումներ: Ի՞նչ եք կարծում, արդյոք օրենսդրական գործընթացն արհեստականորեն բարդացված չէ: Ո՞րն է դրա պատճառը՝ ձեր կարծիքով:

2. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄԸ

Օրենքների մեկնաբանումը գործունեություն է՝ ուղղված դրանցում ամրագրված իրավական նորմերի բովանդակության պարզաբանմանը: Մեկնաբանումն անհրաժեշտ է, որովհետև օրենքների դրույթներն ունեն վերացական բնույթ, դրանցում հաճախ օգտագործված են հատուկ եզրույթներ, երբեմն էլ տեքստն ունի թերություններ, այսինքն՝ պարզ չէ: Մեկնաբանման նպատակն է ճիշտ հասկանալ և միատեսակ կիրառել օրենքներում ամրագրված իրավական նորմերը:

Օրենքների մեկնաբանման տեսակները: Մեկնաբանումը լինում է պաշտոնական և ոչ պաշտոնական: **Պաշտոնական մեկնաբանումը** կատարում են օրենքով լիազորված պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք, և այն ունի իրավական հետևանքներ: Պաշտոնական մեկնաբանումը կատարվում է օրենքի դրույթների ամեն մի կիրառման կապակցությամբ: Սակայն անձինք իրավունք ունեն դիմելու լիազորված պետական մարմիններին պաշտոնական մեկնաբանում-պարզաբանում ստանալու համար: Դիմումի մեջ պետք է նշվի իրավական ակտի տեքստում հակասությունների, տարաբնույթ ընկալումների կամ այլ հարցերով պարզաբանում ստանալու անհրաժեշտության մասին՝ նշելով առաջադրված հարցերի իրավական հիմքերը: Պաշտոնական պարզաբանումները տրվում են դիմումն ստանալուն հաջորդող 15 օրվա ընթացքում: Նշված ժամկետում պարզաբանումը չստանալու դեպքում դիմող անձն իրավասու է իրավական ակտի պահանջներն իրականացնելիս առաջնորդվել իր ներկայացրած պարզաբանման տարբերակով:

Ոչ պաշտոնական մեկնաբանումը չունի պարտադիր նշանակություն, այլ կրում է խորհրդատվական բնույթ: Այդպիսի պարզաբանումներ կարող են տալ փաստաբանները, իրավաբանական ծառայություններ իրականացնող անձինք, գիտնականները:

Իրավական ակտերի (օրենքների) լեզվական մեկնաբանման կանոններ: Իրավական ակտերի լեզուն պետք է լինի պարզ, հստակ և մատչելի: Այդ ակտերում չի թույլատրվում հնացած և բազմիմաստ բառերի ու արտահայտությունների, պատկերավոր համեմատությունների, այլաբանությունների, չափազանցությունների, փոխաբերական իմաստով բառերի կամ արտահայտությունների, թաքնված ենթատեքստերի, ինչպես նաև անհարկի օտարալեզու տերմինների օգտագործումը:

Իրավական ակտում բազմիմաստ բառ օգտագործելու դեպքում պետք է սահման-

վի, թե որ իմաստով է օգտագործվում այն: Այս պահանջները պարտադիր են իրավական ակտերի տեքստերը կազմելիս և ընդունելիս: Սակայն իրականում այդ պահանջները կարող են խախտվել: Դրա համար իրավագիտության մեջ մշակվել և կիրառվում են իրավական ակտերի մեկնաբանման որոշակի եղանակներ և կանոններ:

Իրավական ակտերի նորմերի մեկնաբանման գործընթացում կարևոր է քերականական (լեզվական) եղանակը, որի կանոններից են՝

ա) իրավական ակտը մեկնաբանվում է դրանում պարունակվող բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակությամբ՝ հաշվի առնելով օրենքի պահանջները: Իրավական ակտի մեկնաբանությամբ չպետք է փոփոխվի դրա իմաստը:

բ) եթե իրավական ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է «և» կամ «ու» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար թվարկված բոլոր պայմանների առկայությունը պարտադիր է:

գ) եթե իրավական ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է միայն ստորակետներով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար թվարկված բոլոր պայմանների առկայությունը պարտադիր է:

դ) եթե իրավական ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է ստորակետներով, ինչպես նաև «և» կամ «ու» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար թվարկված բոլոր պայմանների առկայությունը պարտադիր է:

ե) եթե ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է «կամ» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար բավական է թվարկված պայմաններից առնվազն մեկի առկայությունը:

զ) եթե ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է ստորակետներով, ինչպես նաև «կամ» շաղկապով բաժանված պայմաններով, ապա այդ նորմի կիրառման համար բավական է թվարկված պայմաններից առնվազն մեկի առկայությունը:

է) եթե ակտում նշված նորմի կիրառումը պայմանավորված է «ինչպես նաև» բառերով բաժանված պայմաններով, ապա «ինչպես նաև» բառերից հետո շարադրված պայմանները համարվում են մախկին պայմանների հետ չկապված պայմաններ:

Իրավական ակտերի մեկնաբանման այլ կանոններն ամրագրված են «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում (տե՛ս [www. parliament.am](http://www.parliament.am) կայք):

3. ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՄԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

Օրենքների կենսագործման անհրաժեշտությունը: Օրենքներում ամրագրված իրավունքի նորմերն ընդունվում են, որպեսզի կարգավորեն հասարակական կյանքը, նպատակային ազդեն մարդկանց կամքի ու գիտակցության վրա՝ դրդելով նրանց դրսևորելու իրենց իրավաչափորեն:

Իրավունքի նորմերի կենսագործումը տեղի է ունենում, երբ մենք **պահպանում ենք** մեր վրա դրված արգելքները (օրինակ՝ չենք կատարում հանցանք), երբ մենք **կատարում ենք** մեր պարտականությունները, երբ մենք **օգտագործում ենք** մեր սուբյեկտիվ իրավունքները (օրինակ՝ մասնակցում ենք ընտրություններին):

«Օրենքների կիրառում» հասկացությունը: Պետության դերն իրավական կարգավորման գործընթացում չի ավարտվում արգելքների, պարտականությունների կամ սուբյեկտիվ իրավունքների սահմանմամբ: Այն իրականացնում է նաև օրենք-

ների կիրառում: Դա պետական գործունեության ձևերից մեկն է, երբ իրավասու մարմինը հանդես է գալիս պետության անունից՝ նրա լիազորությամբ: Օրինակ՝ իրավունքի կիրառման միջոցով վեր են հանվում իրավախախտումները, պատժվում են իրավախախտները և վերացվում են խախտման վնասակար հետևանքները:

Օրենքների (իրավունքի նորմերի) կիրառումը հանրային մարմնի իշխանական գործունեությունն է՝ ուղղված իրավունքի նորմերի կենսագործմանը՝ կոնկրետ կենսական դեպքերի և անհատական որոշակի անձանց նկատմամբ:

Իրավակիրառ գործունեության արդյունքն անհատական իրավական որոշման կայացումն է, որը վերաբերում է կոնկրետ կենսական դեպքին և հասցեագրվում է կոնկրետ անձանց: Օրինակ՝ դատավճռի կայացմամբ ավարտվում է պետական մարմինների գործունեությունը քրեական գործով, իսկ դատավճռով ընդունված որոշումը վերաբերում է հանցանք կատարած կոնկրետ անձին:

Օրենքների (իրավունքի) կիրառման փուլերը:

իրավունքի կիրառումը միասնական, բարդ գործընթաց է՝ կազմված զանազան փոխկապակցված հերթական գործողություններից:

1. Իրավաբանական գործի փաստացի հանգամանքների բացահայտում, վերլուծություն, հետազոտություն: Օրինակ՝ կատարված հանցավոր արարքի վերաբերյալ օրենքով սահմանված կարգով բոլոր տեղեկությունների հավաքում, ամրագրում և վերջապես վերլուծություն:

2. Հետազոտված փաստացի հանգամանքների նկատմամբ կիրառման ենթակա իրավունքի նորմի ընտրություն և վերլուծություն: Նախորդ փուլում հավաքած տեղեկություններն արհեստավարժ իրավաբանին հնարավորություն են տալիս միանգամից կատարել կիրառվելիք նորմի ընտրությունը:

3. Որոշման կայացում: Նախորդ երկու փուլերը նախապայմարաստում են այս փուլը՝ իրավասու մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կողմից իշխանական բնույթ ունեցող որոշման ընդունումը և այն շահագրգիռ անձանց ու կազմակերպություններին հասցնելը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է օրենսդրական գործընթացը, և որո՞նք են դրա փուլերը:
2. Ովքե՞ր ունեն օրենսդրական նախաշեղծության իրավունք:
3. Ո՞վ է ստորագրում օրենքը և ինչպե՞ս:
4. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ օրենքի մեկնաբանումը:
5. Ինչո՞ւ են տարբերվում օրենքի մեկնաբանության պաշտոնական և ոչ պաշտոնական տեսակները:
6. Ինչպիսի՞ն պետք է լինի իրավական ակտերի լեզուն:
7. Օրենքների լեզվական մեկնաբանության ի՞նչ կանոններ գիտեք:
8. Ի՞նչ է օրենքների կիրառումը, և որո՞նք են դրա փուլերը:

Գրավոր աշխատանք: ՀՀ Սահմանադրության որևէ հոդված փորձե՛ք ենթարկել քերականական (լեզվական) մեկնաբանման՝ դրանից բխեցնելով իրավական հետևանքներ:

ԴԱՍ 8. ԻՐԱՎԱՆԱԽՏՈՒՄ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԻՐԱՎԱԶԱՓ ՎԱՐՔԱԳԻԾ ԵՎ ԻՐԱՎԱՆԱԽՏՈՒՄ

Մարդկային վարքագիծը՝ արտահայտված խոսքով և արարքով, իրավական տեսանկյունից կարող է լինել դրական և բացասական: Եթե վարքագիծը չի հակասում իրավական կանոններին, ապա այն իրավաչափ է: **Իրավաչափ է այն վարքագիծը, որը համապատասխանում է իրավունքի նորմերով սահմանված իրավական պատվիրաններին, կարգադրագրերին:** Իրավական պատվիրաններից շեղվող վարքագիծը իրավախախտում է:

Իրավաչափ վարքագիծը հանրության համար օգտակար վարքագիծ է: Այն չի հակասում հասարակության նպատակներին: Որոշ դեպքերում իրավաչափ վարքագիծը կարող է հանրության համար չլինել օգտակար, սակայն բոլոր դեպքերում այն չպետք է լինի վնասակար, վտանգավոր: Հետևաբար, ըստ հանրության համար նշանակության աստիճանի՝ իրավաչափ վարքագիծը բաժանվում է **անհրաժեշտի** (օրինակ՝ բանակում ծառայելը), **ցանկալիի** (օրինակ՝ գիտական հայտնագործությունը), **թույլատրելիի** (օրինակ՝ ընտրել այլ դավանանք):

Եթե բնության օրենքները չգիտեն բացառություններ, ապա իրավաբանական օրենքները ենթադրում են իրենց դրույթների խախտում: Օրենսդիրը չի կարող բացառել այդպիսի խախտման հնարավորությունը: **Իրավախախտումն իրավագործունակ անձի մեղավոր վարքագիծն է, որը հակասում է իրավունքին, վնաս է պատճառում հասարակությանը, պետությանը, անհատին և հանգեցնում է իրավական պատասխանատվության:**

Իրավախախտումն իրավական նորմի պատվիրաններին, կարգադրագրերին հակասող վարքագիծ է: Խախտումը կարող է լինել արգելքների չպահպանում, պարտականությունների չկատարում, իրավունքների չարաշահում: Այդ արգելքները, պարտականությունները, իրավունքները պարզ, որոշակի կերպով նշված են օրենքներում, իրավունքի այլ աղբյուրներում կամ կնքված պայմանագրերում:

Իրավախախտումը վարքագիծ (արարք) է: Այն արտահայտվում է գործողությանը կամ անգործությանը: Իրավախախտում չեն կարող լինել մտքերը, զգացումները, դատողությունները, քանի դեռ դրանք չեն արտահայտվել մարդու ինչ-որ վարքագծով: **Գործողությունն ակտիվ վարքագիծ է:** Այն կարող է արտահայտվել նաև որոշակի խոսքերի արտահայտմամբ (վիրավորանքը, գրպարտությունը, կոչը՝ կատարել հակաիրավական արարքներ): **Անգործությունը** համարվում է իրավախախտում, եթե իրավունքի սուբյեկտը պետք է կատարեր իրավական նորմով նախատեսված որոշակի գործողություններ, սակայն չի կատարել (պաշտոնատար անձի անփութությունը, բժշկի կողմից հիվանդին օգնություն ցույց չտալը):

Իրավախախտում է անձի մեղավոր վարքագիծը: Իրավական իրադրություններում անձինք կանգնած են երկրնտրանքի առաջ: Անձն իր կամքով կարող է վարվել իրավաչափ կամ ոչ իրավաչափ: Եթե նա ընտրել է երկրորդ տարբերակը, առկա է իրավախախտում, որում անձն ունի մեղք: Եթե չկա մեղք, ուրեմն չկա իրավախախտում: **Մեղքն անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է սեփական վարքագծի և նրա հետևանքների նկատմամբ, որում արտացոլված են նրա բացասական և**

թեթևամիտ վերաբերմունքն իրավունքի, հասարակության և պետության շահերի, այլ անձանց իրավունքների նկատմամբ: Տարբերվում են մեղքի երկու ձև՝ դիտավորություն և անզգուշություն:

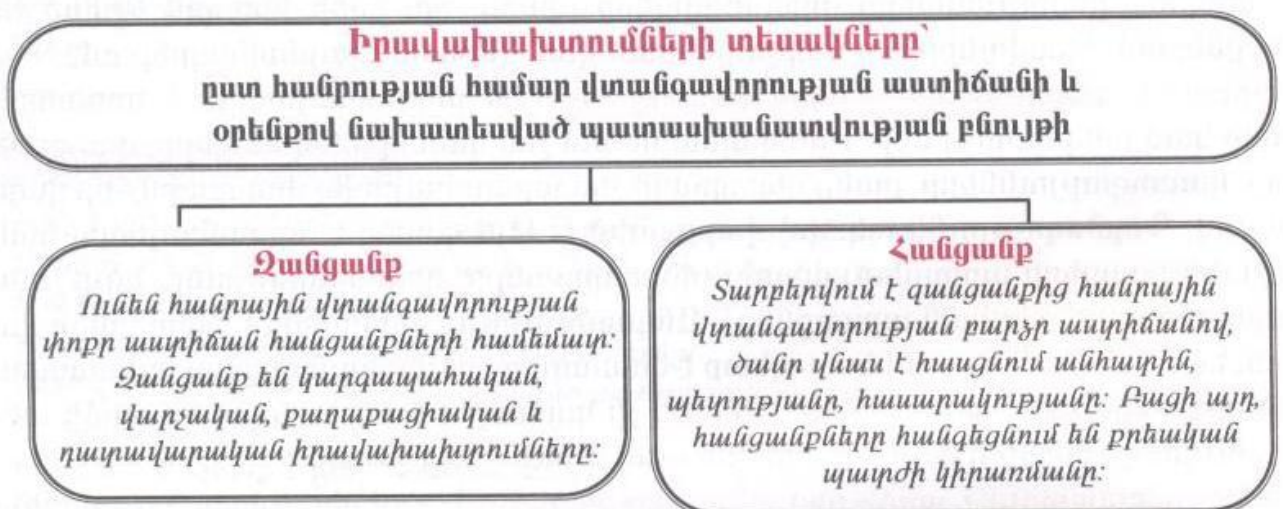

Դիտավորությունը մեղքի այն ձևն է, երբ իրավախախտում կատարած անձը նախատեսում և ցանկանում է հանրորեն վտանգավոր հետևանքի առաջացումը: Օրինակ՝ գողը նախատեսում է գողությունը և ցանկանալով կատարում է այն:

Անզգուշությունը՝ որպես մեղքի ձև, լինում է երկու տեսակի՝ ինքնավստահություն և անտարբերություն: Օրինակ՝ եթե վարորդը գիտակցաբար դուրս է գալիս երթևեկության տեխնիկապես անսարք մեքենայով՝ թեթևամտորեն հույս ունենալով խուսափել վթարից, բայց վթարը, այնուամենայնիվ, տեղի է ունենում, ապա առկա է մեղքն ինքնավստահության ձևով: Անտարբերությամբ պայմանավորված մեղքը տեղի ունի, երբ վարորդը մինչև երթևեկության դուրս գալը չի ստուգում մեքենայի տեխնիկական վիճակը, իսկ մեքենան իրականում անսարք էր, որի հետևանքով տեղի է ունենում ավտովթար:

Իրավախախտում է համարվում իրավագործունակ անձի արարքը: Իրավագործունակությունն օրենքով ճանաչված ընդունակությունն է գիտակցելու իր հակաիրավական արարքների նշանակությունը և դրանց համար իրավական պատասխանատվություն կրելը: Իրավագործունակ են ճանաչվում միայն մեղսունակ, որոշակի տարիքի հասած անձինք: Իրավագործունակության տարիքային և հոգեբանական առանձնահատկությունները տարբեր են իրավունքի զանազան ճյուղերում (*տե՛ս հաջորդ դասը*):

Իրավախախտումը հանրության համար վտանգավոր և վնասակար է: Հենց իր վտանգավորության ուժով է այն արգելվում պետության կողմից, օրենքով ճանաչվում իրավախախտում:

3. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Իրավական պատասխանատվությունն իրավախախտում կատարած անձի նկատմամբ օրենքով սահմանված կարգով կիրառվող պետական հարկադրանքի տեսակ է, որը նախատեսված է խախտված իրավական նորմի սանկցիայով: Այն

պետության արձագանքն է կատարված իրավախախտմանը: Պատասխանատվությունն արտահայտվում է մեղավորի պարսավանքով, նրա նկատմամբ որոշակի զրկանքներով, որոնք պետք է կրի մեղավոր իրավախախտն իր հասցրած վնասի դիմաց: Մեղավոր անձը չէր կրի դրանք, եթե չկատարեր իրավախախտում:

Իրավական պատասխանատվությունը հատուցում է իրավախախտման համար, որի անբարենպաստ հետևանքները կարող են լինել **անձնական** (օրինակ՝ ազատազրկում), **գույքային** (օրինակ՝ գույքի բռնագրավում, տուգանք), **կազմակերպական** (օրինակ՝ աշխատանքից ազատում), **հոգեբանական** (օրինակ՝ նախազգուշացում, նկատողություն):

Իրավական պատասխանատվության նպատակները և գործառույթները: Իրավական պատասխանատվությունը, անկախ նրա տեսակից, հետևում է երկու նպատակ. 1) **իրավակարգի պաշտպանությունը**, այսինքն՝ իրավունքի նորմերով սահմանված կարգադրագրերի պաշտպանությունը, 2) **բնակչության դաստիարակությունը** իրավունքի հարգման, օրինահպատակության ոգով: Իրավական պատասխանատվության նպատակները կոնկրետացվում են դրա գործառույթներում:

Իրավական պատասխանատվության գործառույթները

Զրկող-պատժող	Կանխող-դաստիարակող	Վերականգնող-հատուցող
Պատասխանատվությունն ամենից առաջ պերական հարուցման միջոց է իրավախախտողի նկատմամբ, զրկանք իրավախախտման համար, հետո նոր իրավախախտումները կանխող միջոց: Այսինքն՝ կատարել են իրավախախտում՝ կրի պատասխանատվություն, զրկանք, պարիժ:	Պատասխանատվության նվազագույն խնդիրն է կանխել հետագա իրավախախտումներն ինչպես իրավախախտողի կողմից (հարուկ կանխում), այնպես էլ այլ անձանց կողմից (ընդհանուր կանխում): Վերջինս անվանում են նաև սարսափեցնող գործառույթ: Պատասխանատվության առավելագույն խնդիրն է իրավունքի հասցեատերերի մեջ ձևավորել հարգանք այլ անձանց իրավունքների, օրենքների նկատմամբ:	Վերականգնող-հատուցող Պատասխանատվությունը խնդիր ունի վերականգնել իրավախախտմամբ պարճանշված վնասները, որքանով դա հնարավոր է: Օրինակ՝ այդպիսի գործառույթը հարուկ է գույքային պատասխանատվությանը: Հասցված նյութական վնասի գանչումն իրավախախտողից հարուցում է տուժող կողմի կրած կորուստները, վերականգնում է նրա գույքային իրավունքները:

Իրավական պատասխանատվության հիմքերը: Իրավական պատասխանատվությունը կիրառվում է, երբ կան բավարար հիմքեր: Իրավական պատասխանատվության **փաստական հիմքն** իրավախախտումն է, օրինակ՝ կատարված հանցանքը: Եթե չկա իրավախախտում՝ որպես իրականության փաստ, ապա չի կարող լինել նաև պատասխանատվություն: Այստեղ գործում է «Չկա պատասխանատվություն առանց իրավախախտման» սկզբունքը:

Իրավական պատասխանատվության իրավաբանական հիմքերն են իրավունքի նորմը և համապատասխան պետական մարմնի իրավակիրառ ակտը: Իրավական նորմի սանկցիայում նախատեսվում է պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը նորմի կարգադրագրերը խախտվելու դեպքում: Այս դեպքում գործում է «Չկա իրավախախտում առանց օրենքի» սկզբունքը: Սակայն միայն նորմը

և կատարված արարքը բավարար չեն անձին պատասխանատվության ենթարկելու համար: Անհրաժեշտ է նաև պետական մարմնի իրավունքի կիրառման ակտը, օրինակ՝ դատավճիռը, որով դատարանը կիրառում է կոնկրետ ձևի և բովանդակության հարկադրանք իրավախախտի նկատմամբ: Առանց համապատասխան ակտի բացառվում է իրավական պատասխանատվության կիրառումը:

Իրավական պատասխանատվության տեսակները:

Ըստ իրավունքի ճյուղերի՝ իրավական պատասխանատվությունը լինում է քրեական, վարչական, քաղաքացիական, կարգապահական:

Քրեական պատասխանատվությունը կիրառվում է հանցագործության համար և ներառում է ամենից խիստ պետական հարկադրանքի միջոցները: Նշանակման և իրականացման կարգը սահմանված է քրեական, քրեադատավարական և քրեակատարողական օրենսդրությամբ:

Վարչական պատասխանատվությունը կիրառվում է վարչական իրավախախտումների օրենսդրության հիման վրա: Օրինակ՝ տուգանքը ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար:

Կարգապահական պատասխանատվությունը կիրառվում է աշխատանքային, ուսումնական, ծառայական, զինվորական կարգապահության խախտման համար: Կարգապահական ներգործության կիրառող մարմինը և կարգապահական խախտում կատարած անձը գտնվում են վերադաս-ստորադաս կամ ենթարկվածու-

թյան հարաբերություններում, օրինակ՝ հրամանատար և զինվոր, աշխատող և գործատու, իսկ վարչական պատասխանատվության դեպքերում ծառայողական ենթարկվածության հարաբերությունները բացակայում են:

Քաղաքացիական պատասխանատվությունը գույքային է և հիմնականում հատուցողական: Նրա նպատակն է վերականգնել խախտված գույքային իրավունքը, լրիվ հատուցել իրավախախտմամբ պատճառված գույքային վնասը: Կախված ծագման հիմքերից՝ քաղաքացիական պատասխանատվությունը լինում է պայմանագրային և արտապայմանագրային (տե՛ս 23-րդ դասը):

Հարցեր

1. Ի՞նչ են իրավաչափ վարքագիծը և իրավախախտումը:
2. Որո՞նք են իրավախախտման հատկանիշները:
3. Ի՞նչ է մեղքը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
4. Ո՞ր անձի արարքն է համարվում իրավախախտում:
5. Որո՞նք են իրավախախտման տեսակներն ըստ վրանգավորության աստիճանի:
6. Ի՞նչ է իրավական պատասխանատվությունը:
7. Որո՞նք են իրավական պատասխանատվության հիմքերը:
8. Որո՞նք են իրավական պատասխանատվության նպատակները և գործառույթները:
9. Որո՞նք են իրավական պատասխանատվության տեսակները:

ԴԱՍ 9. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Օրինականությունը պահանջ է՝ ուղղված հասարակական կյանքի մասնակիցներին՝ ճշգրիտ և միատեսակ կատարել իրավական նորմերի պահանջները: Որպես իրավական պատասխանատվության սկզբունք այն ունի մի քանի կողմ:

Պատասխանատվությունը վրա է հասնում հակաիրավական արարքների համար: Այդ պահանջն ուղղված է և՛ օրենսդիրին, և՛ իրավակիրառողին: Պատասխանատվությունը պետք է սահմանվի հանրորեն վտանգավոր արարքների համար: Պատասխանատվությունը կիրառող մարմինը պետք է հետևի «Չկա պատասխանատվություն առանց օրենքի» պահանջին: Չկա իրավախախտում առանց օրենքի և պատասխանատվությունն առանց իրավախախտման: Թե ո՞ր արարքներն են համարվում իրավախախտում, ուղղակիորեն պետք է նախատեսված լինի օրենքով: Հակառակ դեպքում արարքն իրավախախտում չէ: Բացի այդ, իրավական պատասխանատվությունը կիրառվում է օրենքներով սահմանված վարույթային կարգով:

Իրավական պատասխանատվություն կարող է կրել մեղավոր և իրավագործունակ անձը: Պատասխանատվությունը չի կարող կիրառվել ոչ իրավագործունակ անձի նկատմամբ, այսինքն՝ այնպիսի անձի, որը կատարել է իրավունքի դիրքերից պատժվող արարք, սակայն իր հոգեկան վիճակի կամ տարիքի պատճառով չի գիտակցել իր գործողությունների իմաստը: Որպես ընդհանուր կանոն՝ իրավական պատասխանատվությունը լրիվ չափով վրա է հասնում ֆիզիկական անձի չափահաս դառնալու տարիքից, այսինքն՝ 18 տարեկանից: Սակայն որոշ իրավախախտումների համար այն կիրառվում է նաև մինչև չափահաս դառնալը:

Հանցագործության համար պատասխանատվության ենթակա է այն անձը, որի 16 տարին լրացել է նախքան հանցանք կատարելը: Այս կանոնից օրենքը բացառություն է անում որոշ հանցանքների համար, որոնց հասարակական վտանգավորությունն անչափահասը կարող է գիտակցել նաև մինչև 16 տարեկան դառնալը: Օրինակ՝ սպանություն, դիտավորությամբ առողջությանը ծանր կամ միջին ծանրության վնաս պատճառելը, մարդուն առևանգելը, գողությունը, ավազակությունը և այլն: Այս արարքների համար պատասխանատվության տարիքը 14-ն է:

Մանկահասակները, ովքեր իրենց տարիքի ուժով ի վիճակի չեն ամբողջությամբ գիտակցելու իրենց գործողությունների (անգործության) վտանգավորությունը կամ ղեկավարելու դրանք, չեն կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության իրենց կողմից կատարված հանրորեն վտանգավոր արարքների համար:

Քաղաքացիական իրավունքում կյանքին կամ գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառած անձի կողմից: Վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ: Վնասի հատուցման պարտականությունն

օրենքով կարող է դրվել վնաս չպատճառած անձի վրա: Օրինակ՝ 14 տարեկան չդարձած անչափահասի (փոքրահասակի) պատճառած վնասի համար պատասխանատվություն են կրում նրա ծնողները, որդեգրողները կամ խնամակալը, եթե չեն ապացուցում, որ վնասն իրենց մեղքով չի պատճառվել: 14-18 տարեկան անչափահասներն ինքնուրույն պատասխանատվություն են կրում իրենց պատճառած վնասի համար: Երբ նման անչափահասը վնասը հատուցելու համար չունի բավարար այլ գույք, վնասը պետք է հատուցեն նրա ծնողները, որդեգրողները կամ հոգաբարձուն, եթե չեն ապացուցում, որ վնասն իրենց մեղքով չի պատճառվել:

Կազմակերպությունների իրավական պատասխանատվությունը ծագում է որպես իրավաբանական անձ պետական գրանցման պահից:

2. ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆԿՈՂՄԱՎԱԼՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Իրավական պատասխանատվության կիրառումը պետք է լինի հիմնավորված: Այսինքն՝ գործի հանգամանքները պետք է հաստատվեն ստուգված, հավաստի ապացույցներով: Դրա համար իրավունքի կիրառման սուբյեկտի կողմից՝ ա) պետք է վեր հանվեն գործին վերաբերող բոլոր փաստերը. բ) այդ փաստերը պետք է մանրազնին և օբյեկտիվ ուսումնասիրվեն և ճանաչվեն հավաստի. գ) բոլոր չապացուցված և կասկածելի փաստերը պետք է մերժվեն: Ընդ որում՝ արգելվում է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը: Օրինակ՝ առաջադրված մեղադրանքի հիմքում չի կարելի դնել և որպես ապացույց օգտագործել բռնության, սպառնալիքով, խաբեությամբ ձեռք բերված ցուցմունքները:

Իրավական պատասխանատվության կիրառումը պետք է լինի անկողմնակալ: Դա նշանակում է իրավակիրառող սուբյեկտի անաչառություն: Իրավակիրառման արդյունքում ընդունված պատասխանատվության ենթարկելու որոշումն անկողմնակալ է, եթե այն կայացված է կիրառող մարմնի հայեցողությունից չկախված չափանիշների հիման վրա, եթե այն բխում է օրենքից, ինչպես նաև իրավակիրառման ընթացքում անաչառորեն բացահայտված փաստերից: Անկողմնակալությանը նպաստում են օրենքով սահմանված բազմազան երաշխիքները: Օրինակ՝ պատասխանատվության ենթարկվող անձի պաշտպանության իրավունքը:

3. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Ամեն մի իրավական պատասխանատվություն պետք է անհատականացվի: Չի կարելի բոլոր իրավախախտներին «մի արշինով չափել»: Հետևաբար, պետական մարմինները, որոնք որոշում են պատասխանատվության չափը, պետք է հաշվի առնեն իրավախախտի մեղքի աստիճանը, արարքի վտանգավորության աստիճանը, իրավախախտի անձնական որակները, տարիքը, նախկինում իրավախախտումներ կատարելը և այլն: Դրա համար օրենսդիրն իրավունքի նորմերում սահմանում է հարաբերական-որոշակի կամ այլընտրանքային սանկցիաներ:

Հարաբերական-որոշակի սանկցիաներում ազդեցության միջոցը սահմանված է ներքին և վերին սահմաններով, ինչը թույլ է տալիս այն կիրառել իրավախախտի անձի և կատարած արարքի հանգամանքների հաշվառմամբ: Օրինակ՝ «Ազատազրկում 3-ից մինչև 10 տարի»:

Այլընտրանքային սանկցիան կիրառող մարմնին հնարավորություն է տալիս ընտրելու սանկցիայի մեջ ամրագրված ներգործության միջոցներից մեկը: Օրինակ՝ «Պատժվում է ազատազրկմամբ 6 ամսից մինչև 1 տարի կամ տուգանքով»:

Բացարձակ-որոշակի սանկցիան պարունակում է կոնկրետ ներգործության միջոցը, սահմանափակում է պատասխանատվություն կիրառող մարմինների հայեցողությունը, սակայն տեղ չի թողնում անհատականացման համար: Օրինակ՝ «Տուգանք 100 հազար դրամ»: Ժամանակակից իրավունքում բացարձակ-որոշակի սանկցիաներ հանդիպում են հազվադեպ:

4. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԵԿԱՆԳԱՄՅԱ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Մեկ իրավախախտման համար կարող է կիրառվել պատասխանատվություն միայն մեկ անգամ: Սահմանադրությունը, կոնկրետացնելով այս սկզբունքը հանցագործությունների համար, արգելում է միևնույն հանցագործության համար կրկնակի դատապարտումը: Նույն անձի վերաբերյալ նույն դեպքի առթիվ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի կամ որոշման, ինչպես նաև քրեական հետապնդման մարմնի չվերացված որոշման առկայությունը բացառում է քրեական գործ նորոգելը, մեղադրանքն ավելի ծանրով փոխարինելը, ավելի խիստ պատիժ նշանակելը: Դա, իհարկե, չի նշանակում, որ գործի վերանայումն արգելված է: Եթե տեղեկություններ կան գործի քննության ընթացքում տեղ գտած խախտումների կամ նոր ի հայտ եկած հանգամանքների մասին, որոնք կարող էին ազդել քրեական գործի ելքի վրա, ապա այն կարող է վերանայվել, սակայն միայն հին դատավճռի կամ որոշման վերացման դեպքում:

5. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱՆԽՈՒՍԱՓԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Պատասխանատվությունն արդյունավետ է ոչ թե դաժանությամբ ու խստությամբ, այլ անխուսափելիությամբ: Դա նշանակում է, որ վաղ թե ուշ իրավախախտում կատարած մեղավորը պետք է հայտնաբերվի, նրա մեղքը ապացուցվի, իսկ նա կրի արժանի պատիժ: Այս սկզբունքի կենսագործման երաշխիքն իրավապահայան մարմինների ձեռնահասությունն է, որոնց հիմնական խնդիրն է իրավախախտման կանխումը, քննումը, բացահայտումը և մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկելը: Սակայն անխուսափելիության սկզբունքը սահմանափակված է պատասխանատվության ժամանակային կտրվածքով: Օրենքներում սահմանված են ժամկետներ, որոնց անվանում են վաղեմության ժամկետներ: Զրեական իրավունքում դա **քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետն է**, այսինքն՝ ժամկետը, որի ընթացքում կատարվում է հանցագործի որոնում: Եթե հանցագործը հայտնաբերվում է այդ ժամկետը լրանալուց հետո, ապա նրա նկատմամբ պատասխանատվություն չի կիրառվում: Օրենքի այդպիսի տրամաբանությունը հուշում է, որ առաջնայինը ոչ թե պատժելն է, այլ հասարակական կարգի ապահովումը: Եթե հանցագործն անցած տարիների ընթացքում չի կատարել նոր իրավախախտում, ապա անցյալի արարքի համար պատժելն աննպատակահարմար է, որովհետև նա ուղղվել է: Վաղեմության ժամկետը չի տարածվում ցեղասպանության, պատերազմական հանցագործությունների վրա:

1915 թ. Խարբերդից փեղահանվող հայերի քարավանը

Մտորումներ: Համաչափ չէ քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի տրամաբանության հետ. մի՞թե կարելի է չբացահայտված մարդասպանին թեկուզև տարիներ հետո բացահայտելով չենթարկել պատասխանատվության:

Քաղաքացիական իրավունքում գործում է **հայցային վաղեմության ժամկետը**: Օրինակ, եթե դուք դրամ եք պարտք ինչ-որ մեկին, լրացել է դրա վճարելու ժամանակը, և դուք այն չեք վերադարձրել, իսկ պարտատերն էլ պահանջ չի ներկայացրել պարտքը ստանալու համար, ապա երեք տարի անցնելուց հետո ձեզ չեն կարող ենթարկել պատասխանատվության:

Իրավական պատասխանատվությունը պետք է լինի մարդասիրական: Ոչ մի հանգամանք և իրադրություն չի կարող դառնալ մարդու արժանապատվությունը նսեմացնելու հիմք: Այդպիսի հանգամանք չի կարող լինել նաև պատասխանատվությունը, որի կիրառման ընթացքում անձն ունի մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունք: «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի: Ձերբակալված, կալանավորված և ազատազրկված անձինք ունեն մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունք»: Այս իրավունքն ուղղված է ոստիկանական մարմիններում, բանտերում և կալանավայրերում հանդիպող խոշտանգումների, նվաստացնող վերաբերմունքի կանխմանը:

Միջնադարում խոշտանգումը ցուցմունք կորզելու օրինական միջոց էր

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչն է համարվում իրավական պատասխանատվության հիմք:
2. Ո՞ւմ նկատմամբ կարող է կիրառվել իրավական պատասխանատվությունը:
3. Ո՞ր տարիքից է վրա հասնում քրեական պատասխանատվությունը:
4. Ի՞նչ է իրավական պատասխանատվության հիմնավորվածության սկզբունքը:
5. Ինչպե՞ս է արտահայտվում պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքը:
6. Ի՞նչ է պատասխանատվության մեկանգամյա կիրառման սկզբունքը:
7. Ինչո՞վ է կարևոր պատասխանատվության անխուսափելիության սկզբունքը:
8. Ի՞նչ է նշանակում պատասխանատվության մարդասիրությունը:

Հարցում շրջապատին: Շրջապատում գտե՛ք որևէ մեկին, ով ենթարկվել է իրավական պատասխանատվության: Համառոտագրե՛ք նրա պատմությունը՝ փորձելով պարզել պատասխանատվության սկզբունքների դրսևորումը տվյալ դեպքում: Դասարանում ամփոփե՛ք արդյունքները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով քրեական օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքը)՝ ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցում հետևյալ թեմաներով՝ «Քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետները», «Անչափահասների քրեական պատասխանատվության առանձնահատկությունները»:

ԳԼՈՒԽ 2 ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԴԱՍ 10. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դատական իշխանությունը պետական իշխանության հատուկ, անկախ մարմիններին՝ դատարաններին պատկանող բացառիկ իրավունքն է հատուկ դատավարական կարգով քննել և լուծել իրավական վեճերն օրինականության, մարդու իրավունքների պաշտպանության և վերականգնման նպատակով:

Իրավական վեճերը կարող են առաջանալ անհատների միջև (օրինակ՝ ինչ-որ մեկը պարտքով դրամ է վերցրել և չի վերադարձնում), անհատի և որևէ պետական մարմնի միջև (օրինակ՝ պետական համապատասխան մարմինը անհիմն կերպով մերժում է որպես անհատ ձեռնարկատեր գրանցվելու մասին քաղաքացու դիմումը), երկու պետական մարմինների միջև (օրինակ՝ հանրապետության նախագահն ընդունել է հրամանագիր, որը, ըստ Ազգային ժողովի, հակասում է Սահմանադրությանը) և այլն:

Մտորումներ: Ինչո՞ւ էր Շ. Լ. Մոնտեսքիոն պնդում, որ չի լինի ազատություն, «եթե դատական իշխանությունը չի առանձնացված օրենսդիր և գործադիր իշխանություններից»:

Դատական իշխանության հատկանիշները: Իշխանությունների տարանջատման համակարգում դատական իշխանության անօտարելի հատկանիշներն են անկախությունը, ինքնուրույնությունը և առանձնացվածությունը:

Դատական իշխանության անկախությունը նշանակում է, որ դատարաններն իրենց գործառույթները կատարում են՝ զերծ մնալով ինչ-որ ազդեցությունից կամ ներգործությունից, ում կողմից էլ որ այն լինի: Դատարանը և դատավորները չպետք է կախված լինեն ո՛չ օրենսդիր, ո՛չ գործադիր պետական մարմիններից, կազմակերպություններից ու անհատներից, այդ թվում՝ վերադաս դատարաններից:

Դատական իշխանությունն ինքնուրույն է: Դատարանները գործում են առանց ինչ-որ ենթակայության, օրենքով իրենց տրված լիազորությունների հիման վրա, որոնք անհրաժեշտ են և բավարար դատական իշխանության առջև դրված խնդիրներն իրականացնելու համար: Դատարանների կայացրած որոշումները չունեն ինչ-որ մեկի հաստատման կարիքը: Օրինական ուժի մեջ մտած դատարանի որոշման կատարումը պարտադիր է բոլորի համար:

Դատական իշխանությունն առանձնացված է: Դատական համակարգը կազմակերպման առումով չի մտնում պետական իշխանության որևէ այլ համակարգի մեջ, չի ենթարկվում դրանցից որևէ մեկին: Դա, իհարկե, չի նշանակում, որ դատական համակարգը լրիվ մեկուսացված է այլ իշխանություններից: Օրենսդիր մարմինն ընդունում է օրենքներ, որոնց համապատասխան կազմակերպվում և գործում են դատարանները: Գործադիր իշխանությունը մասնակցում է դատական կորպուսի

ձևավորմանը: Հետևաբար, դատական և իշխանության այլ ճյուղերը համագործակցում են, սակայն դա իրականացվում է օրենքի շրջանակում և կառուցված է դատական իշխանության առավել հնարավոր անկախության ապահովման վրա:

Դատական իշխանությունը պատկանում է բացառապես դատարաններին: Դատարանն անկախ պետական մարմին է, որի քիկունքում կանգ-

նած է պետական հեղինակությունը: Լուծելով կոնկրետ վեճերը և ղեկավարվելով օրենքով՝ դատարանը կայացնում է որոշումներ պետության անունից: «Դատարանը» և «արդարադատությունը» անբաժանելի են: Դատարանը, կիրառելով օրենքի ընդհանուր նորմերը կոնկրետ դեպքերի նկատմամբ, իրականացնում է արդարադատություն՝ ամեն մեկին հատուցելով իր արարքներին համապատասխան:

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Դատական համակարգը պետության բոլոր դատարանների ամբողջությունն է, որը միավորում է ընդհանուր խնդիրներ ունեցող, միասնական սկզբունքներով կազմակերպված և գործող, միմյանց հետ արդարադատության իրականացման հարաբերություններով կապված բոլոր դատարաններին:

ՀՀ դատարանների ամբողջությունը բաժանվում է երկու ենթահամակարգերի: Դրանցից առաջինի մեջ մտնում է Սահմանադրական դատարանը: Մյուսի մեջ մտնում են **ընդհանուր իրավասության դատարանները**, ինչպես նաև **մասնագիտացված դատարանները**, օրինակ՝ վարչական դատարանը: Արտակարգ դատարանների ստեղծումն արգելվում է:

Ընդհանուր իրավասության դատարանների համակարգն իր հերթին բաժանված է երեք օղակների՝ առաջին, վերաքննիչ, վճռաբեկ ատյանի դատարաններ: Յուրաքանչյուր ատյանի դատարան անկախ է և գործում է Սահմանադրությամբ ու օրենքներով իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում:

Դատական համակարգի տարբեր օղակները գտնվում են սերտ գործառնության կապի մեջ: Յուրաքանչյուր դատական գործ առաջին անգամ քննվում և լուծվում է առաջին ատյանի դատարանում: Եթե դատավարության կողմերը չեն բողոքարկել դատական ակտը, ապա այն մտնում է օրինական ուժի մեջ և կատարվում: Սակայն հնարավոր է, որ տեղի ունենան դատական սխալներ՝ օրենքի պահանջների խախտումների, օրենքը ոչ ճիշտ մեկնաբանելու կամ գործի փաստական հանգամանքների անբավարար հետազոտման հետևանքով, և կայացվեն անօրինական կամ չիմնավորված դատական ակտեր: **Դատական սխալն** օրենքի այնպիսի խախտումն է, որը կարող է ազդել գործի ելքի վրա: Այսպես՝ առաջին կամ վերաքննիչ ատյանի դատարանները սխալ են կիրառել, օրինակ՝ քրեական օրենսգրքի նորմերը կամ էլ քրեական դատավարության օրենսգրքի նորմերը, և դրանով իսկ խախտվել են ամբաստանյալի իրավունքները: Օրինակ՝ ամբաստանյալին թույլ չեն տվել դատարանում ասել իր վերջին խոսքը: Դա օրենքի էական խախտում է:

Այդ պատճառով օրենքը նախատեսում է վերադաս դատարանների կողմից դատական որոշումների օրինականության և հիմնավորվածության ստուգման հնարավորություն: Վերաքննիչ բողոքի առկայության դեպքում գործը ենթակա է պարտա-

դիր քննության վերաքննիչ դատարանում: Այնուհետև դատական ակտը կարող է բողոքարկվել Վճռաբեկ դատարանում:

Մտորումներ: *Յուրաքանչյուր գործի համար նման ընթացքի հնարավորության նախադեպումը ի՞նչ նպատակ ունի: Ինչպե՞ս դա կարող է նպաստել դատական ակտերի օրինականությանն ու հիմնավորվածությանը:*

3. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

Սահմանադրական դատարանի առաքելությունը սահմանադրական արդարադատության իրականացումն է: Այն կազմված է ինն անդամից, որոնցից հինգին Ազգային ժողովի նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է Ազգային ժողովը, իսկ չորսին՝ հանրապետության նախագահը:

Սահմանադրական դատարանի անդամը պաշտոնավարում է մինչև 65 տարին լրանալը և ունի դատավորի անկախությունը երաշխավորող բոլոր իրավունքները: Սահմանադրական դատարանի բնականոն գործունեությունն ապահովում է Սահմանադրական դատարանի նախագահը:

Սահմանադրական դատարանը պետական մարմինների համակարգում հատուկ տեղ է զբաղեցնում: Իշխանությունների տարանջատումը ենթադրում է ոչ միայն զանազան պետական մարմինների միջև օրենսդիր, գործադիր, դատական գործառույթների բաշխում, այլ նաև նրանց միջև հավասարակշռություն այն հաշվով, որ դրանցից ոչ մեկը չկարողանա ստանալ գերիշխանություն մյուսի նկատմամբ ամբողջ իշխանությունն իր ձեռքում կենտրոնացնելու միջոցով: Այդ հավասարակշռությունն իրագործվում է պետական մարմինների «հակակշռող և զսպող լիազորությունների» միջոցով: Այդ գործում հատուկ դեր է կատարում Սահմանադրական դատարանը՝ ապահովելով Սահմանադրության գերակայությունը, ուղղակի գործողությունը, մարդու սահմանադրական իրավունքների պաշտպանությունը:

Սահմանադրական դատարանի հիմնական լիազորությունը սահմանադրական վերահսկողությունն է: Նա որոշում է օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, հանրապետության նախագահի հրամանագրերի, կառավարության, վարչապետի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների սահմանադրականության, այսինքն՝ Սահմանադրությանը համապատասխանելու հարցը: Այս հարցով Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահը, խորհրդարանի պատգամավորների առնվազն մեկ հինգերորդը, կառավարությունը:

Սահմանադրական դատարանը մինչև միջազգային պայմանագրի վավերացումը որոշում է դրանում ամրագրված պարտավորությունների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը: Այդ հարցով դատարան են դիմում հանրապետության նախագահը, Ազգային ժողովը:

Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինները՝ պահանջելով, որ դատարանը ստուգի ինչ-որ պետական մարմնի որևէ նորմատիվ ակտի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը, եթե այդ ակտը խախտում է նրանց սահմանադրական իրավունքները:

Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել նաև դատարանները և գլխավոր դատախազը՝ իրենց վարույթում գտնվող կոնկրետ գործին առնչվող նորմատիվ ակտերի դրույթների սահմանադրականության հարցերով:

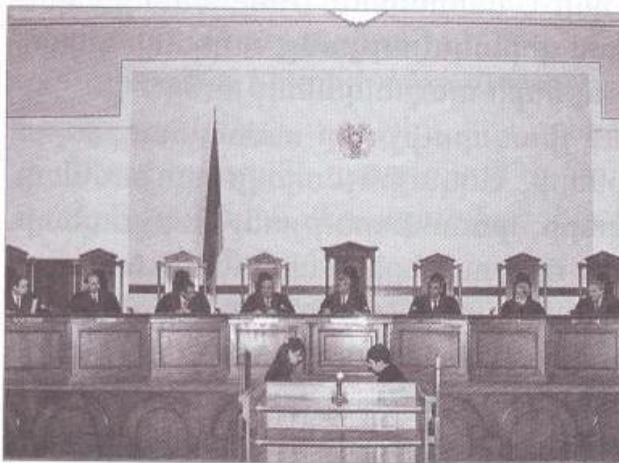
Եթե դատարանը վերը նշված գործերի քննության արդյունքում գտնի, որ համապատասխան ակտերը հակասում են Սահմանադրությանը, ապա նա իր որոշմամբ կարող է այդ ակտը կամ դրա մի մասը ճանաչել իրավական ուժը կորցրած:

Սահմանադրական դատարանը կարևոր դերակատարություն ունի մարդու իրավունքների պաշտպանության գործում: Եթե տեղի է ունեցել մարդու սահմանադրական որևէ իրավունքի կամ ազատության խախտում, և օտագործելով դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները՝ մարդը չի կարողացել վերականգնել իր խախտված իրավունքը, ապա նա կարող է դիմել այդ դատարան: Սակայն միայն մեկ պայմանով. անհատը պետք է հիմնավորի, որ իր գործով կայացված դատարանի վերջնական ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթները հակասահմանադրական են: Սահմանադրական դատարանը գործը նորից և ամբողջությամբ չի քննում, այլ միայն ստուգում է կիրառված օրենքի սահմանադրականությունը: Եթե կիրառված օրենքը հակասում է Սահմանադրությանը և խախտում մարդու սահմանադրական իրավունքները, ապա դատարանն իր որոշմամբ կարող է այդ օրենքը կամ դրա մի մասը ճանաչել իրավական ուժը կորցրած:

Մարդու սահմանադրական իրավունքների պաշտպանության հարցով Սահմանադրական դատարան կարող է դիմել նաև մարդու իրավունքների պաշտպանը:

Սահմանադրական դատարանը լուծում է Սահմանադրությամբ սահմանված վեճերը: Օրինակ՝ հանրաքվեների արդյունքների հետ կապված վեճերը: Այդ հարցով դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահը, Ազգային ժողովը, պատգամավորների առնվազն մեկ հինգերորդը:

Սահմանադրական դատարանը լուծում է հանրապետության նախագահի և խորհրդարանի պատգամավորների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված

որոշումների հետ կապված վեճերը: Այդ հարցով դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահի և պատգամավորության թեկնածուները:

Սահմանադրական դատարանն անհաղթահարելի կամ վերացած է ճանաչում հանրապետության նախագահի թեկնածուի համար առաջացած խոչընդոտները: Այդ հարցով դատարան կարող են դիմել հանրապետության նախագահի թեկնածուները:

Մտորումներ: Ի՞նչ է նշանակում «թեկնածուի համար անհաղթահարելի խոչընդոտ» արտահայտությունը: Ինչո՞ւ է այդ խոչընդոտի առկայությունը համարվում հիմք ընտրական գործընթացը վերսկսելու համար:

Սահմանադրական դատարանի եզրակացությունները: Որոշակի դեպքերում համապատասխան դիմումի առկայությամբ Սահմանադրական դատարանը տալիս է եզրակացություններ: Այդ դեպքերն են՝

- հանրապետության նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին՝ Ազգային ժողովի դիմումով:
- հանրապետության նախագահի՝ իր լիազորությունների կատարման անհնարինության մասին՝ կառավարության դիմումով:

- Համայնքի ղեկավարին պաշտոնանկ անելու հիմքերի մասին՝ կառավարության ղիմումով:
- Սահմանադրական դատարանի անդամի լիազորությունները դադարեցնելու, նրան կալանավորելու, որպես մեղադրյալ ներգրավելու, ինչպես նաև նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցելու վերաբերյալ: Այս հարցով դատարան կարող են ղիմել հանրապետության նախագահը, Ազգային ժողովը:

Եթե Սահմանադրական դատարանի եզրակացությունը բացասական է, ապա հարցը դուրս է գալիս իրավասու մարմնի քննությունից:

Սահմանադրական դատարանը որոշում է կայացնում կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին: Եթե կուսակցությունները խախտում են օրենքները, ապա հանրապետության նախագահի, Ազգային ժողովի, կառավարության ղիմումի հիման վրա Սահմանադրական դատարանը կարող է որոշում կայացնել կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին:

Կասեցնել կուսակցության գործունեությունը նշանակում է նրան արգելել իրականացնել օրենքներով նախատեսված իր իրավունքները որոշակի ժամկետով: Կուսակցության գործունեությունը կասեցնելուց հետո այդ կուսակցությունը պարտավոր է վերացնել օրենքի խախտումները: **Արգելել** կուսակցության գործունեությունը նշանակում է ընդհանրապես չթույլատրել նրա գործունեությունը:

Մտորումներ: Ի՞նչ էք կարծում, ինչո՞ւ են կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին որոշման ընդունումը վերապահել Սահմանադրական դատարանին, այլ ոչ թե ընդհանուր իրավասության դատարաններին:

Սահմանադրական դատարանում գործի քննության կարգը: Սահմանադրական դատարանի գործունեության հիմնական սկզբունքներն են՝ անկախությունը, կոլեգիալությունը, հրապարակայնությունը, մրցակցությունը և կողմերի հավասարությունը: Դատարանը գործը քննում է միայն համապատասխան ղիմումի առկայության դեպքում: Սահմանադրական դատարանը որոշումները և եզրակացությունները ընդունում է ղիմում ստանալուց ոչ ուշ, քան երեսուն օր հետո: Սահմանադրական դատարանի որոշումները վերջնական են, վերանայման ենթակա չեն և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է դատական իշխանությունը:
2. Ի՞նչ է դատական համակարգը, և ինչպիսի՞ն է դրա կառույցը Հայաստանում:
3. Ի՞նչ են ընդհանուր իրավասության դատարանները, և որո՞նք են դրա օղակները:
4. Ի՞նչ է Սահմանադրական դատարանը:
5. Ի՞նչ է սահմանադրական վերահսկողությունը:
6. Ի՞նչ դեր ունի Սահմանադրական դատարանը մարդու իրավունքների պաշտպանության գործում:
7. Ո՞ր դեպքերում է Սահմանադրական դատարանը փալիս եզրակացություններ:

Ինքերենտրային այցելություն: Այցելե՛ք Սահմանադրական դատարանի www.concourt.am կայքը և ծանոթացե՛ք նրա գործունեությանը, կառուցվածքին, ընդունված որոշումներին:

ԴԱՍ 11. ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ

1. «ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանում գործող առաջին ատյանի դատարանների համակարգը բաղկացած է երկու օղակից՝

- ընդհանուր իրավասության դատարաններ,
- մասնագիտացված վարչական դատարան:

Դատարանների իրավասությանը ենթակա բոլոր գործերն առաջին անգամ քննվում են առաջին ատյանի դատարաններում: Առաջին ատյանի դատարանները ըստ էության քննում են քաղաքացիական, քրեական և վարչական բոլոր գործերը, իրականացնում են օրենքով իրենց վերապահված այլ լիազորություններ:

Առաջին ատյանի դատարան է այն դատարանը, որը լիազորված է տվյալ գործով հիմնական համարվող հարցերով ըստ էության որոշումներ ընդունել:

Քրեական գործերով դրանք հանցանք կատարած անձանց մեղավոր ճանաչելու, նրանց նկատմամբ օրենքով սահմանված պատիժ նշանակելու, հանցանք չկատարած անձանց անպարտ ճանաչելու և արդարացնելու հարցերն են: Դատարանի քրեական գործի դատական քննության հետևանքով կայացրած որոշումը կոչվում է **դատավճիռ**:

Քաղաքացիական գործի էությունը սովորաբար կազմում են հարուցված հայցի ապացուցվածության կամ չապացուցվածության մասին և դրանցից յուրաքանչյուրի իրավական հետևանքների մասին հարցերը: Քաղաքացիական գործի դատական քննության հետևանքով կայացրած որոշումը կոչվում է **վճիռ**: Վճիռ է կոչվում նաև վարչական գործով կայացված որոշումը:

2. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ

Ընդհանուր իրավասության դատարանների համակարգը: Այս համակարգը կառուցելիս օրենսդիրը փորձել է դատարաններն առավելապես մոտեցնել բնակչությանը, ապահովել արդարադատության մատչելիությունը, դատարանների տարածքային առավել հասանելիությունը:

Հայաստանում որպես ընդհանուր իրավասության դատարաններ հանդես են գալիս Երևան քաղաքի վարչական շրջանների և մարզային դատարանները: Թվով դրանք տասնյոթն են: Յուրաքանչյուր մարզում գործում է առաջին ատյանի մեկ դատարան, որի դատական տարածքը տվյալ մարզի տարածքն է: Բացառություն են Արարատի և Վայոց ձորի մարզերը, որոնցում գործում է մեկ ընդհանուր դատարան:

Մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի կենտրոնական նստավայրը գտնվում է մարզկենտրոնի վարչական տարածքում: Ընդհանուր իրավասության մարզային դատարանն ունի այլ նստավայրեր մարզի վարչական տարածքում: Երևան քաղաքում գործում է ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի յոթ դատարան:

Ընդհանուր իրավասության դատարանների լիազորությունները: Այս դատարանները քննում են դատական ենթակայություն ունեցող բոլոր գործերը, բացառությամբ վարչական դատարանի իրավազորությանը վերապահված գործերի: Այսպիսով՝ ընդհանուր իրավասության դատարանն իր դատական տարածքում քննում է քաղաքացիական և քրեական բոլոր գործերը: Սակայն այս դատարանը քրեական գործերով իրականացնում է նաև մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողություն: Օրինակ՝ օրենքով սահմանված կարգով լուծում է կալանավորման, բնակարանի խուզարկության թույլտվության, ինչպես նաև նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունքի սահմանափակման հարցեր:

Առաջին ատյանի դատարանը կազմված է նախագահից և դատավորներից: Դատավորների թիվը կախված է դատական տարածքի բնակչության և քննվող գործերի քանակից:

Ընդհանուր իրավասության դատարանը գործը քննում է դատավարական օրենքներով նախատեսված կարգով՝ միանձնյա: Ընդհանուր իրավասության դատարանի գործունեությունը ղեկավարում և կազմակերպում է դատարանի նախագահը: Նախագահն իր լիազորություններն իրականացնելիս պարտավոր է խստիվ պահպանել դատավորների անկախության սկզբունքը:

Ընդհանուր իրավասության դատարանի դատական ակտերը կարող են բողոքարկվել միայն վերաքննության կարգով: Այսինքն՝ քաղաքացիական գործով համապատասխան դատական ակտը կարող է բողոքարկվել բացառապես քաղաքացիական վերաքննիչ դատարան, իսկ քրեական գործով դատական ակտը՝ քրեական վերաքննիչ դատարան: Դա նշանակում է նաև, որ օրենքով սահմանված բողոքարկման ժամկետն անցնելու կամ դատավարության մասնակցի կողմից այն առանց հարգելի պատճառների բաց թողնելու դեպքում ընդհանուր իրավասության դատարանի համապատասխան դատական ակտը չի կարող բողոքարկվել Վճռաբեկ դատարանում:

3. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

Մասնագիտացված դատարան: Դատարանը համարվում է մասնագիտացված, եթե նա քննում և լուծում է օրենքով իր իրավագործությանը վերապահված հատուկ գործերը: Ընդհանուր դատարաններն այդպիսի գործեր քննել չեն կարող: Աշխարհում առավել տարածված են զինվորական, տնտեսական (առևտրային), անչափահասների, վարչական գործերով մասնագիտացված դատարանները: Այդ դատարանների ստեղծումն ունի երկու շարժառիթ՝ ընդհանուր դատարանների բեռնաթափումը և դատավորների նեղ մասնագիտացումը, ինչը բարձրացնում է ձեռնահաստության աստիճանը և արհեստավարժությունը: Արդյունքում բարձրանում է նաև գործերի քննության և լուծման որակը: Հայաստանի դատական համակարգում մասնագիտացված է վարչական դատարանը: Այս դատարանը քննում և լուծում է օրենքով իր իրավասությանը վերապահված վարչական գործերը, այսինքն՝ մասնագիտացել է դրանում: Որևէ այլ դատարան մնան գործեր քննել չի կարող:

Վարչական դատարանը հանրապետությունում մեկն է և որպես մասնագիտացված դատարան առաքելություն ունի առաջին ատյանի կարգով ըստ էության քննել և լուծել վարչական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված բոլոր վարչական գործերը:

Վարչական գործ: Այս գործի առանձնահատկությունն այն է, որ վեճի կողմերից մեկը գործադիր իշխանության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմին է: Օրինակ՝ քաղաքացու և գյուղապետարանի միջև առաջացել է վեճ՝ քաղաքացուն սեփականության իրավունքով պատկանող գյուղատնտեսական հողամասի առիթով: Գյուղապետարանը կայացրել է որոշում՝ քաղաքացու հողամասի հարկերը չմոծելու պատճառով հօգուտ գյուղապետարանի օտարելու մասին: Քաղաքացին պետք է դիմի վարչական դատարան:

Վարչական դատարանի կառուցվածքը: Վարչական դատարանը միասնական կառույց ունեցող դատարան է՝ կազմված դատարանի նախագահից և 19 դատավորներից: Այն առանձին կառուցվածքային միավորներ չունի:

Վարչական դատարանի դատական տարածքը Հայաստանի Հանրապետության տարածքն է: Վարչական դատարանի կենտրոնական նստավայրը գտնվում է Երևան քաղաքում: Որպեսզի դատարանը մոտ լինի բնակչությանը, օրենքը սահմանում է, որ վարչական դատարանն ունենա այլ նստավայրեր մարզերում:

Վարչական դատարանի վճիռները վերաքննության ենթակա չեն: Դրանք կարող են բողոքարկվել միայն վճռաբեկության կարգով, այսինքն՝ վարչական գործերով վարչական դատարանի դատական ակտերի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը կարող է ստուգել միայն Վճռաբեկ դատարանը:

Վարչական դատարանում գործերի քննության դատական կազմը: Վարչական դատարանում գործերն առաջին անգամ ըստ էության քննվում են միանձնյա: Վարչական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում որոշակի բարդ բնույթի գործեր առաջին անգամ ըստ էության քննվում են կոլեգիալ:

Եթե վարչական գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը բեկանվել է Վճռաբեկ դատարանում, ապա այդ գործը վարչական դատարանում քննվում է կոլեգիալ՝ երեք դատավորի կազմով:

Վարչական դատարանի միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բողոքները քննում է վարչական դատարանը: Այդ բողոքները վարչական դատարանում քննվում են կո-

լեզիալ՝ երեք դատավորի կազմով: Եթե ինքը՝ միջանկյալ ակտը, կայացվել է վարչական դատարանի երեք դատավորների կազմով, ապա բողոքը քննվում է հինգ դատավորի կազմով:

Մտորումներ: *Ճիշտ էք համարում դատական գործերի միանշնյա քննությունը: Արդյո՞ք արդարադատության շահերը չեն թելադրում բոլոր գործերը քննել կոլեգիալ:*

4. ԱՌԱՋԻՆ ԱՏՅԱՆԻ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱԿՏԵՐԻ ՈՒԺԻ ՄԵՋ ՄՏՆԵԼԸ

Յուրաքանչյուր քրեական, քաղաքացիական, վարչական գործ առաջին անգամ քննվում և լուծվում է առաջին ատյանի դատարանում: Եթե վճիռը կամ դատավճիռը դատավարության կողմերը չեն բողոքարկել, ապա այն մտնում է օրինական ուժի մեջ: Վերաքննիչ բողոքի առկայության դեպքում գործը ենթակա է պարտադիր քննության վերաքննիչ դատարանում: Այնուհետև վճիռը կամ դատավճիռը կարող է վերանայվել Վճռաբեկ դատարանում:

Դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Դատարանի կայացրած ակտերը օրինական ուժի մեջ են մտնում օրենքով սահմանված վերաքննիչ բողոք ներկայացնելու ժամկետը լրանալուց հետո: Վերաքննիչ բողոք բերելուց հետո դատական այդ ակտերի օրինական ուժի մեջ մտնելը կասեցվում է: Հակառակ դեպքում դատարանի վճիռները, դատավճիռները և որոշումները մտնում են օրինական ուժի մեջ, այսինքն՝ դրանք սկսում են գործել ամբողջովին և դրսևորել իրենց բոլոր որակները՝ **անհերքելիությունը, բացառիկությունը, անվիճարկելիությունը, կատարողականությունը, պարտադիրությունը:**

Մտորումներ: *Օգտագործելով իրավական նորմերի լեզվական մեկնաբանման եղանակը՝ փորձե՞ք մեկնաբանել ընդգծված հասկացությունները՝ դրանցից բխեցնելով նաև իրավական հետևանքները:*

Օրենքը սահմանում է դատական ակտի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելու կանոնները: Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից մեկ ամիս հետո: Այս կանոնից նախատեսված են որոշ բացառություններ: Օրինակ՝ ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ գործերով ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը վերջնական է, վերանայման ենթակա չէ և օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից:

Ընդհանուր իրավասության դատարանի՝ գործն ըստ էության չլուծող (միջանկյալ) դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ են մտնում կայացման պահից, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:

Հարցեր

1. Ո՞ր դատարանն են անվանում առաջին ատյանի դատարան:
2. Ի՞նչ կառուցվածք ունի առաջին ատյանի դատարանների համակարգը:
3. Որո՞նք են ընդհանուր իրավասության դատարանները:
4. Ի՞նչ է վարչական դատարանը, և ի՞նչ գործեր է այն քննում:
5. Ի՞նչ կազմով է վարչական դատարանը քննում վարչական գործերը:
6. Ի՞նչ է դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը:
7. Որո՞նք են դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու օրենսդրական կանոնները:

ԴԱՍ 12. ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԵՎ ՎՃՌԱՔԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԸ

1. ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԴԱՏԱՐԱՆ

Վերաքննիչ դատարանները վերանայում են առաջին ատյանի դատարանների դատական ակտերը՝ քննելով ինչպես **փաստին**, այնպես էլ **իրավունքին** վերաբերող հարցերը, ստուգում և գնահատում են ինչպես գործում արդեն առկա, այնպես էլ նոր ներկայացված ապացույցները: Վերաքննիչ դատարանը ստորադաս դատարանների կայացրած դատական ակտերը վերանայելու միջոցով ստուգում է դրանց արդարացիությունը, օրինականությունը և հիմնավորվածությունը: Վերաքննության հնարավորությունը բարձրացնում է ստորին ատյանի դատարանների պատասխանատվությունն իրենց կայացրած ակտերի համար: Բացի այդ, նվազագույնի են հասցվում դատական սխալները: Հետևաբար, վերաքննիչ դատարաններն ավելի արդյունավետ են դարձնում մարդու իրավունքների դատական պաշտպանությունը:

Հայաստանում գործում են երկու վերաքննիչ դատարաններ՝ **վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը** և **վերաքննիչ քրեական դատարանը**: Դրանց դատական տարածքը Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքն է, իսկ նստավայրը գտնվում է Երևանում: Վերաքննիչ դատարանները կազմված են դատարանի նախագահից և դատավորներից: Վերջիններիս քանակը սահմանվում է օրենքով:

Վերաքննիչ բողոքը, որպես կանոն, բերվում է դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերի դեմ: Վերաքննիչ դատարանը վերանայում է առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը: Միջանկյալ դատական ակտերը վերաքննիչ դատարանը վերանայում է միայն օրենքով նախատեսված բացառիկ դեպքերում:

Վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունք ունեցող անձինք: Առաջին ատյանի դատարանների դատական ակտերի դեմ, բացառությամբ այն ակտերի, որոնց համար վերաքննություն նախատեսված չէ, վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունք ունեն՝

- ա) գործին մասնակցող անձինք,
- բ) դատախազը՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում,
- գ) գործի քննությանը չմասնակցած այն անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող ակտ:

Վերաքննիչ բողոք բերելիս այդ անձինք պետք է պահպանեն վերաքննիչ բողոք բերելու ժամկետները: Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ վերաքննիչ բողոք կարող է բերվել մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետը: Բացառություն են այն դեպքերը, երբ դատարանը ժամկետի բացթողումը համարում է հարգելի: Երբ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը հրապարակման պահից դատավորի կողմից հայտարարվել են օրինական ուժի մեջ մտած, այդ դատական ակտերի դեմ վերաքննիչ բողոք կարող է բերվել այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում:

Առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող օրինական ուժի մեջ մտած ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը կարող է ընդունվել քննության բացառիկ դեպքերում: Օրինակ՝ երբ գործի նախորդ դատական քննության ընթացքում թույլ են տրվել իրավունքի այնպիսի հիմնարար խախտումներ, որոնց արդյունքում ընդունված դատական ակտը խաթարում է արդարադատության բուն էությունը, կամ առկա են նոր երևան եկած, կամ նոր հանգամանքներ:

Գործի քննությանը չմասնակցած այն անձինք, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ, իրավունք ունեն վերաքննիչ բողոք բերելու այն օրվանից հետո՝ երեք ամսվա ընթացքում, երբ իմացել են կամ կարող էին իմանալ նման դատական ակտի կայացման մասին: Այս անձինք չեն կարող վերաքննիչ բողոք ներկայացնել, եթե դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո անցել է քսան տարի: Այս արգելքը չի տարածվում քրեական գործերի վրա:

Վերաքննիչ բողոք բերող անձինք պետք է ունենան վերաքննիչ բողոք բերելու հիմքեր: Օրենքով սահմանված այդ հիմքերից է **դատական սխալը**, այսինքն՝ նյութական կամ դատավարական իրավունքի այնպիսի խախտումը, որը կարող էր ազդել գործի ելքի վրա, ինչպես նաև **նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքները**:

Քաղաքացիական գործերով նախատեսված են վերաքննիչ բողոք բերելու սահմանափակումներ: Եթե կողմերն առաջին ատյանի դատարանում կնքել են վերաքննության իրավունքից հրաժարվելու վերաբերյալ համաձայնություն, ապա այդպիսի կողմի ներկայացրած վերաքննիչ բողոքը ենթակա է քննության միայն մյուս կողմի համաձայնության դեպքում: Բացի այդ, գույքային պահանջով քաղաքացիական գործերով վերաքննիչ բողոքը ենթակա է քննության, եթե տվյալ գործով վեճի առարկայի արժեքը գերազանցում է նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկը:

Վերաքննիչ դատարանում գործի քննության կարգը և որոշումները: Վերաքննիչ դատարանում գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ բերված բողոքները քննվում են կոլեգիալ՝ երեք դատավորի կազմով: Այլ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքները վերաքննիչ դատարանի դատավորը քննում է միանձնյա:

Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վերաքննիչ բողոքը, քաղաքացիական գործով հաստատում է կողմերի հաշտության համաձայնությունը, մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը, ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարճում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը:

Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքների քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ:

2. ՎՃՈՒԱՐԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ

Վճռաբեկ դատարանը բարձրագույն դատական մարմին է: Այն բողոքի հիման վրա վերանայում է ստորին դատարանների դատական ակտերը, բացի սահմանադրական արդարադատության հարցերից: Սակայն, ի տարբերություն վերաքննիչի, Վճռաբեկ դատարանը սահմանափակվում է հետևյալ հարցերի պարզաբանմամբ. արդյոք ճիշտ է կիրառվել օրենքը, գործի քննության դատավարական կարգի խախտում թո՞ւյլ է տրվել, թե՞ ոչ:

Վճռաբեկ դատարանի նպատակն է ապահովել օրենքի միատեսակ կիրառությունը: «Բարձրագույն մարմին» արտահայտությունը չի ենթադրում կառավարչական ենթակայություն: Դա նշանակում է, որ Վճռաբեկ դատարանի որոշումները վերջնական են:

Վճռաբեկ դատարանի կառուցվածքը: Վճռաբեկ դատարանը կազմված է Վճռաբեկ դատարանի նախագահից, պալատների նախագահներից և դատավորներից: Վճռաբեկ դատարանն ունի երկու պալատ.

- քրեական պալատ,
- քաղաքացիական և վարչական պալատ:

Վճռաբեկ դատարանի պալատում գործերը քննվում են կոլեգիալ: Դատարանի նստավայրը գտնվում է Երևանում, իսկ դատական տարածքը ՀՀ տարածքն է:

Վճռաբեկ դատարանի նախագահը ապահովում է դատարանի բնականոն գործունեությունը, հրավիրում և վարում է Վճռաբեկ դատարանի նիստերը, իրականացնում է օրենքով իրեն վերապահված այլ լիազորություններ:

Վճռաբեկ դատարանի պալատի նախագահը կազմակերպում է պալատի աշխատանքները: Վճռաբեկ դատարանի պալատի նախագահը դատավոր է:

Վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունք ունեցող անձինք: Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության հիմքը վճռաբեկ բողոքի առկայությունն է: Վճռաբեկ դատարանում բողոքարկելու իրավունք ունեն՝ ա) գործին մասնակցող անձինք, բ) գլխավոր դատախազը և նրա տեղակալները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում:

Անձը չի կարող դատական ակտերը բողոքարկել Վճռաբեկ դատարանում, եթե նա մույն հիմքերով չի բողոքարկել այդ ակտը վերաքննիչ դատարանում: Բացառություն են կազմում այն ակտերը, որոնք վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա չեն: Բացի այդ, անձը կարող է վճռաբեկ բողոք բերել դատական ակտի՝ միայն իր համար անբարենպաստ մասի դեմ:

Վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերը: Այդպիսի հիմքեր են. ա) գործին մասնակցող անձանց նյութական կամ դատավարական իրավունքների խախտումը, բ) նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքները: Հետևաբար, բողոք բերած անձը վճռաբեկ բողոքում պետք է նշի, թե որոնք են գործի վերանայման հիմքերը:

Գործին մասնակցող անձանց նյութական կամ դատավարական իրավունքների խախտումն այն դեպքերն են, երբ ստորին ատյանի դատարանները սխալ են կիրառել, օրինակ՝ քրեական օրենսգրքի կամ էլ քրեական դատավարության օրենսգրքի նորմերը, և դրանով իսկ խախտվել են ամբաստանյալի իրավունքները: Օրինակ՝ գործի հիմքում դրված է օրենքի խախտումով ձեռք բերված ապացույցը կամ,

Միջնադարում անարդար դատավորին մաշկազերծ էին անում

ասենք, ամբաստանյալին թույլ չեն տվել ասել իր վերջին խոսքը և այլն:

Նոր երևան եկած հանգամանքը գործի հետ առնչվող այնպիսի հանգամանք է, որը գործն առաջին ատյանի դատարանում քննելիս հայտնի չի եղել դատարանին: Օրինակ՝ քաղաքացիական գործն առաջին ատյանում քննելիս պատասխանողը դատարանում բացատրություն էր տվել, որ ինքն իսկապես պայմանագիր է կնքել հայցվորի հետ, բայց պայմանագրի գումարը 50.000 դրամ էր, այլ ոչ թե 500.000: Դատարանը նշանակել էր ձեռագրաբանական փորձաքննություն, և փորձագետը եզրակացություն էր տվել, որ պայմանագրի

վրա կեղծումներ չկան: Սակայն մեկ տարի հետո պարզվել է, որ տվյալ փորձագետը տվել է մի քանի կեղծ եզրակացություն, որոնցից մեկն էլ այդ պայմանագրին էր վերաբերում:

Վճռաբեկ բողոք բերելու ժամկետները: Քրեական գործերով վճռաբեկ բողոքը կարող է բերվել վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ հրապարակման պահից մեկամսյա ժամկետում, իսկ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի դեմ՝ այդ ակտը ստանալու պահից 15-օրյա ժամկետում, եթե օրենքով այլ բան նախատեսված չէ:

Քաղաքացիական և վարչական գործերով գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի դեմ վճռաբեկ բողոք կարող է բերվել մինչև այդ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելու համար սահմանված ժամկետը, բացառությամբ նոր երևան եկած հանգամանքների հիմքով դատական ակտը բողոքարկելու դեպքերի: Միջանկյալ դատական ակտը կարող է բողոքարկվել այն ստանալու պահից 15-օրյա ժամկետում, եթե օրենքով այլ ժամկետ սահմանված չէ:

Գործին մասնակից չդարձված այն անձինք, որոնց վերաբերյալ կայացվել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ, իրավունք ունեն վճռաբեկ բողոք բերելու սկսած այն օրվանից՝ երեք ամսվա ընթացքում, երբ իմացել են կամ կարող էին իմանալ նման դատական ակտի կայացման մասին:

Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության կարգը և որոշումները: Գործի քննության ժամանակ Վճռաբեկ դատարանը գործով կայացված դատական ակտը վերանայում է միայն վճռաբեկ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում: Վարույթ ընդունված վճռաբեկ բողոքները Վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատը քննում է պալատի նախագահի և առնվազն հինգ դատավորի կազմով, իսկ քրեական պալատը՝ պալատի նախագահի և առնվազն երեք դատավորի կազմով: Վճռաբեկ դատարանի որոշումը համարվում է ընդունված, եթե դրա օգտին քվեարկել է նիստին ներկա դատավորների մեծամասնությունը:

Վճռաբեկ դատարանը, քննելով գործը, կայացնում է որոշում: Նրա որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից և ենթակա չէ բողոքարկման:

Վճռաբեկ դատարանը միջանկյալ դատական ակտերը վերանայում է օրենքով նախատեսված բացառիկ դեպքերում: Դրա արդյունքում դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է վերաքննիչ դատարանը:
2. Ովքե՞ր իրավունք ունեն վերաքննիչ բողոք բերել:
3. Ի՞նչ ժամկետներում է հնարավոր վերաքննիչ բողոք բերել:
4. Որո՞նք են վերաքննիչ բողոք բերելու հիմքերը:
5. Ի՞նչ է Վճռաբեկ դատարանը, և ի՞նչ կառուցվածք ունի այն:
6. Ովքե՞ր իրավունք ունեն վճռաբեկ բողոք բերելու:
7. Որո՞նք են վճռաբեկ բողոք բերելու հիմքերը:
8. Որո՞նք են վճռաբեկ բողոք բերելու ժամկետները:
9. Ի՞նչ կարգով է քննվում վճռաբեկ բողոքը:

Ինքերևութաբանական աղբյուրներ: Այցելել www.court.am կայքը և ծանոթացել վերաքննիչ և Վճռաբեկ դատարանների գործունեությանը, կառուցվածքին, ընդունած որոշումներին:

ԴԱՍ 13. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

1. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

«Արդարադատություն» եզրույթն ամենապարզ մեկնաբանման դեպքում հասկացվում է որպես «արդար դատ», դատարանի՝ որպես պետական մարմնի գործունեություն, որն իրականացվում է իրավունքին ու արդարությանը համապատասխան: Արդարադատությունը՝ որպես դատարանների բացառիկ լիազորություն, համարվում է դատական իշխանության իրականացման ձև:

Արդարադատությունը պետական գործունեության հատուկ տեսակ է, որն իրականացնում է միայն դատարանը՝ օրենսդրական պահանջների ու ընթացակարգի խստագույն պահպանմամբ, և ուղղված է դատական գործեր քննելուն և լուծելուն:

Ոչ մի այլ պետական մարմին կամ կազմակերպություն իրավագոր չէ կատարելու դատական գործերի քննություն, այսինքն՝ իրականացնելու արդարադատություն: Օրինակ՝ ոչ ոք չի կարող հանցագործության համար մեղավոր ճանաչվել և ենթարկվել պատժի այլ կերպ, քան դատարանի դատավճռով: Դատարանի լիազորությունների յուրացումը որևէ մեկի կողմից պատժվում է օրենքով:

Արդարադատության սկզբունքները ելակետային, առանցքային դրույթներ են, որոնք դրված են դատավարական գործունեությունը կարգավորող օրենքների հիմքում: Դրանց օրենսդրական ամրագրումը, կիրառումն օրենքներում, ինչպես նաև պահպանումը դատական գործունեության ընթացքում նպատակամղված են դատարանների անկողմնակալության, անկաշառության, անկախության ապահովմանը, դատավարության բոլոր մասնակիցների իրավունքների երաշխավորմանը:

Դատական պաշտպանության իրավունք: Յուրաքանչյուր ոք ունի իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրեն ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը նյարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իր գործի հրապարակային քննության իրավունք: Սահմանադրությամբ ամրագրված այս համալիր իրավունքն անվանում են դատական պաշտպանության իրավունք: Այդ իրավունքը յուրաքանչյուր մարդու համար, ում իրավունքը խախտվել է, կամ ում մեղադրում են հանցանքի կատարման մեջ, ապահովում է իր գործի արդարացի քննություն դատարանի կողմից:

Արդարադատությունն իրականացվում է օրենքներին համապատասխան: Դատական գործունեությունը ենթարկված է օրենքներին, այսինքն՝ գործերի դատական քննությունն իրականացվում է օրենսդրությանը համապատասխան: Այդպիսով՝ դատարանն արդարադատություն իրականացնելիս, օրենքով սահմանված ընթացակարգին համապատասխան, կոնկրետ հանգամանքների նկատմամբ կիրառում է օրենքը՝ դրան համապատասխանող լուծում տալով կոնկրետ գործին: Դատարանի կայացրած որոշումները համարվում են անօրինական և ենթակա են բեկանման կամ փոփոխման, եթե դատարանը խախտել է օրենքը:

Դատավորներն անկախ են և ենթարկվում են միայն օրենքին: Ոչ օրենսդիր մարմինը, ոչ կառավարությունը և ոչ էլ նախագահն իրավունք չունեն միջամտելու դատարանի գործունեությանը կամ որևէ ձևով ազդեցություն ունենալու դատարանի որոշումների վրա: Ավելին՝ արդարադատություն իրականացնելիս դատարանը գերծ

պետք է լինի անհատների, կազմակերպությունների, կուսակցությունների, ՋԼՄ-ների և ընդհանրապես որևէ մարմնի կամ անձի ազդեցությունից: Դատավորը ոչ մի պարտավորություն չունի բացատրություններ տալու իր կայացրած որոշումների վերաբերյալ: Դատարանը ղեկավարվում է միայն օրենքով: Դատարանի կողմից կայացրած որոշումները պետք է լինեն օրինական, արդարացի, հիմնավորված: Որևէ մեկի միջամտությունն արդարադատություն իրականացնելու դատավորի գործունեությանն առաջացնում է օրենքով սահմանված պատասխանատվություն:

Բոլորը հավասար են օրենքի ու դատարանի առջև: Բոլորն առանց խտրականության հավասարապես պաշտպանվում են օրենքով: Դատարանները նախապատվություն չպետք է տան ինչ-որ մարմինների, անձանց, դատավարությանը մասնակցող կողմերի՝ ելնելով նրանց պետական, սոցիալական, սեռային, ռասայական, ազգային, լեզվական հատկանիշներից, քաղաքական պատկանելիությունից կամ ծագումից, գույքային և պաշտոնական դրությունից, բնակության վայրից, ծննդավայրից, համոզմունքներից և օրենքով չնախատեսված այլ հիմքերից:

Դատարանում գործի քննությունը մրցակցային է: Անկախ և անկողմնակալ դատարանի առջև, որը գործը լուծողն է, հանդես եկող կողմերը փաստարկում են իրենց դիրքորոշումը: Նրանք իրավահավասար են, այսինքն՝ իրենց իրավունքների պաշտպանության համար օժտված են հավասար իրավունքներով:

Ֆեմիդան արդարադատության համընդհանուր ճանաչում գտած խորհրդանիշն է: Այն հին հունական «իրավունքի և օրինական կարգի» աստվածուհին էր: Արդի Ֆեմիդան, որպես խորհրդանիշ, վեհ, արժանապատիվ կին է, որը հազել է մանրիս, չախ ձեռքում պահում է կշեռքը, աջում՝ սուրը, իսկ աչքերը փակված են կապոցով: Հենց դրանք էլ Ֆեմիդայի գլխավոր բնութագրիչներն են: **Կշեռքը** խորհրդանշում է չափը և արդարությունը: Արդարադատության կշեռքով չափվում են բարին ու չարը, մեղավորությունն ու անմեղությունը: Արդարադատությունը ենթադրում է արարքի ճշգրիտ կշռում: **Սուրը** խորհրդանշում է հոգևոր ուժը, հալոցումը: Ֆեմիդայի ձեռքում այն ազդարարում է պատիժ, հալոցում, նախազգուշացում: **Աչքակապն** աստվածուհու աչքերին խորհրդանշում է անաչառությունը: Դատավորը չի նայում վիճող կողմերին, նրանց գույքային և սոցիալական տարբերություններին, այլ լսելով երկու կողմերին՝ տուրք է տալիս փաստերին և ճշմարտությանը: **Մանրիս** հանդիսավոր ծիսակարգային հագուստ է, որ խորհրդանշում է հոգևորությունը, արարողակարգը:

սոցիալական տարբերություններին, այլ լսելով երկու կողմերին՝ տուրք է տալիս փաստերին և ճշմարտությանը: **Մանրիս** հանդիսավոր ծիսակարգային հագուստ է, որ խորհրդանշում է հոգևորությունը, արարողակարգը:

Դատարանում գործի քննությունը հրապարակային է և բաց: Այս սկզբունքն ապահովում է հասարակայնության ներկայությունը դատավարությանը: Դատական նիստին կարող է ներկա գտնվել 16 տարին լրացած յուրաքանչյուր անձ:

Հրապարակայնությունը հասարակական հսկողության տակ է դնում դատավարության մասնակիցների գործողությունները: Հանրությունը, լինելով ներկա դատական նիստերին, գնահատում է դատարանի գործունեությունը: Դատարանի թույլ տված ամեն մի խախտում անմիջականորեն նկատվում է ներկաների կողմից: Հրապարակայնությունը նաև երաշխավորում է դատավորի անկախությունը, իսկ ամբաստանյալին՝ առանց կաշկանդվելու արտահայտել իր դիրքորոշումը: Այն ունի մեծ դաստիարակչական նշանակություն ներկաների համար:

Հանրության բարքերի, հասարակական կարգի, պետական անվտանգության, դատավարության մասնակիցների անձնական կյանքի կամ արդարադատության

շահերի պաշտպանության նկատառումներով լրատվության միջոցների և հասարակության ներկայացուցիչների մասնակցությունը դատական քննության ընթացքում կամ դրա մի մասում կարող է արգելվել: Օրինակ՝ եթե դռնբաց նիստը սպառնում է ընտանեկան գաղտնիքի հրապարակմանը, ապա դատավարության կողմի միջնորդությամբ դատարանը կարող է անցկացնել դռնփակ նիստ: Սակայն դատարանի դատավճիռները և վերջնական որոշումները բոլոր դեպքերում հայտարարվում են հրապարակայնորեն: Հրապարակայնության անհիմն սահմանափակումն օրենքի էական խախտում է և հիմք դատական վերջնական որոշման բեկանման համար:

Դատավարության լեզուն հայերենն է: ՀՀ-ում պետական լեզուն հայերենն է: Հետևաբար, պետությունը պարտավոր է իրականացնել պետական հոգատարություն հայոց լեզվի՝ ըստ ամենայնի զարգացման նկատմամբ և ապահովել նրա գործածությունը պետական ու հասարակական մարմիններում, մշակութային, կրթադաստիարակչական և այլ կազմակերպություններում ու հիմնարկներում: Դրան համապատասխան օրենքը սահմանում է, որ դատավարությունը տարվում է հայերեն: Դատական գործին մասնակցող անձինք իրավունք ունեն դատարանում հանդես գալու իրենց նախընտրած լեզվով, եթե ապահովում են հայերեն քարգմանությունը: Թարգմանիչ կարող է հանդես գալ գործով չշահագրգռված այն անձը, ով ազատորեն տիրապետում է դատավարության լեզվին և այն լեզվին, որից կատարվում է քարգմանությունը: Թարգմանիչ է համարվում նաև համրի նշանները հասկացող և խուլի հետ նշաններով բացատրվելու ունակ անձը: Օրենքով նախատեսված դեպքերում գործին մասնակցող և հայերենին չտիրապետող անձանց համար քարգմանչի ծառայություններն ապահովվում են պետության հաշվին:

Ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելու իրավունք: Այս իրավունքն ունի բարոյական հիմքեր: Ոչ ոք պարտավոր չէ վկայել (ցուցմունք տալ) իր, ամուսնու և մերձավոր ազգականների դեմ: Օրինակ՝ անձը, ում քրեական գործը քննող մարմինն առաջարկում է հայտնել կամ տրամադրել հանցանք գործելու մեջ իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների մեղավորությունը հիմնավորող տեղեկություններ կամ նյութեր, իրավունք ունի հրաժարվել նման տեղեկություններ հայտնելուց և նյութեր տրամադրելուց: Մերձավոր ազգականների շրջանակի մեջ մտնում են ծնողները, զավակները, որդեգրողները, որդեգրվածները, հարազատ և ոչ հարազատ եղբայրները և քույրերը, պապը, տատը, բոռները, ամուսնու ծնողները, զավակի ամուսինը:

Արգելվում է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը: Ամեն մի գործի վարույթի ընթացքում թույլատրվում է օգտագործել միայն այն փաստական տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել օրենքով սահմանված պահանջների պահպանմամբ: Օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված են այն ապացույցները, որոնք, օրինակ՝ ձեռք են բերվել բռնությամբ, սպառնալիքով, խաբեությամբ:

3. ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Արդարադատությունն իրականացվում է օրենքով սահմանված համապատասխան եղանակներով: Դատարաններն արդարադատություն իրականացնելիս քննում և լուծում են սահմանադրական, քաղաքացիական, վարչական և քրեական գործեր: Այսպիսով՝ արդարադատության օրենքով սահմանված եղանակներն են՝

սահմանադրական արդարադատությունը, քաղաքացիական արդարադատությունը, վարչական արդարադատությունը և քրեական արդարադատությունը:

Արդարադատության ամեն մի եղանակ իրականացվում է կոնկրետ գործերը դատական նիստերում քննելու և դատարանի կողմից համապատասխան որոշում ընդունելու միջոցով: Օրինակ՝ քրեական արդարադատությունն արտահայտվում է դատական նիստերում հանցանքների վերաբերյալ գործեր քննելու, հանցանք կատարած անձանց մեղավոր ճանաչելու, նրանց նկատմամբ պատիժ նշանակելու, հանցանք չկատարած անձանց անպարտ ճանաչելու և արդարացնելու միջոցով:

Արդարադատությունն իրականացվում է միայն վարույթային ընթացակարգով: Այսինքն, ի տարբերություն պետական գործունեության այլ ոլորտների՝ արդարադատությունն իրականացվում է օրենքով մանրամասն կարգավորված հատուկ կարգի (ընթացակարգի) պահպանմամբ: Արդարադատության ամեն մի եղանակում ընթացակարգերի ամբողջությունը կազմում է դատավարությունը: Հետևաբար, արդարադատության ամեն մի եղանակին, նրա առջև դրված խնդիրներին համապատասխան բնորոշ է դատավարության իր տեսակը:

Ցանկացած դատարան, ի տարբերություն պետական այլ մարմինների, գործում է միայն և միայն դատավարական օրենքներով նախատեսված հատուկ վարույթային կարգերի պահպանմամբ: Այդ ընթացակարգերը կարծես թե նման են թատերականացված, երբեմն ավելորդ թվացող հանդիսավորությունների: Սակայն այդ գործողությունները կատարվում են դատական որոշումների օրինականությունը և հիմնավորվածությունը երաշխավորելու համար: Հենց դրանով է կարևոր արդարադատության՝ որպես գործունեության, մանրամասն կարգավորումն օրենքով:

Դատական գործերի քննումն ու լուծումը պետք է կատարվի դատական նիստերում, դատավարական օրենքների խստագույն պահպանմամբ: Օրենքները կարգավորում են նիստերի նախապատրաստման և անցկացման բոլոր էական հարցերը, մասնավորապես՝ դատավորների կազմը, նիստերին մասնակցող անձանց շրջանակը և նրանցից յուրաքանչյուրի իրավունքներն ու պարտականությունները, դատավարական գործողությունների կատարման և՛ հերթականությունը, և՛ ամեն մեկի կարգը, ապացույցների հավաքման, ամրագրման և հետազոտման կանոնները, դատական որոշումների տեսակներն ու դրանց կայացման կարգը և այլն:

Դատական իշխանության իրականացման դատավարական կարգը կամ ձևը կարևոր սոցիալ-իրավական արժեք և երաշխիք է: Այն կոչված է սահմանափակելու այն անձանց (հատկապես դատավորների) կողմնակալության հնարավորությունը, ովքեր դատավարությունում օժտված են որոշումներ ընդունելու իրավունքով:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է արդարադատությունը, և որո՞նք են դրա սկզբունքները:
2. Ի՞նչ դեր է խաղում մրցակցության սկզբունքը դատավարությունում:
3. Ի՞նչ նշանակություն ունի հրապարակայնությունը գործի քննության համար:
4. Ի՞նչ նշանակություն ունի դատավարության լեզվի սկզբունքը:
5. Ո՞ր դեպքերում կարող է սահմանափակվել գործի հրապարակային քննությունը:
6. Ովքե՞ր և ինչո՞ւ են ազատվում ցուցմունք փախու պարտականությունից:
7. Դատական գործի վարույթում ո՞ր ապացույցների օգտագործումն է արգելվում:
8. Ի՞նչ են արդարադատության իրականացման եղանակները, և որո՞նք են դրանք:

ԴԱՍ 14. ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹ (ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ)

1. ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾ ԵՎ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Քրեական գործը հարուցվում է հանցագործության փաստով: Քանի որ հանցանքները պատժվում են, ապա հանցագործները մեծամասամբ փորձում են այն կատարել գաղտնի, որպեսզի խուսափեն պատժից: Հետևաբար, օրինակ՝ ամեն մի գողության դեպքում առաջանում է խնդիր՝ պարզել, թե ում գույքն է գողացվել, ով է գողացել և ինչպիսի պատիժ պետք է նշանակվի մեղավորի նկատմամբ: Ահա այս խնդրի լուծման համար ամեն մի հանցագործության փաստով հարուցվում է քրեական գործ, և սկսվում է քննությունը: Այդ իսկ պատճառով այն անվանում են քրեական վարույթ (դատավարություն): Քրեական գործերի քննության կարգը կարգավորում է **քրեական դատավարության օրենսգիրքը**:

Քրեական դատավարության խնդիրները: Պետությունը պարտավոր է պայքարել հանցագործությունների դեմ: Բայց այդ պայքարը պետք է կատարվի ժողովրդավարական ընթացակարգի պահպանմամբ: Ուստի վարույթ իրականացնող մարմինները պարտավոր են յուրաքանչյուր քրեական գործով ձեռնարկել բոլոր միջոցները, որպեսզի նրանց գործունեության արդյունքում՝

- 1) հանցանք կատարած յուրաքանչյուր ոք բացահայտվի.
- 2) ոչ մի անմեղ անձ հանցանքի կատարման մեջ չմեղադրվի և չդատապարտվի.
- 3) ոչ ոք անօրինական կամ առանց անհրաժեշտության չենթարկվի հարկադրանքի միջոցների, պատժի, իրավունքների այլ սահմանափակման:

2. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Քրեական դատավարության մասնակիցների միջև դերերի բաշխումը կառուցված է մրցակցության սկզբունքով: Յուրաքանչյուրն իր վրա դրված պարտականությանը կամ իր շահերին համապատասխան կատարում է որոշակի գործառույթ:

Մեղադրանքի գործառույթն իրականացնում է մեղադրող կողմը (օրինակ՝ դատախազը, տուժողը, տուժողի օրինական ներկայացուցիչը): Նա առաջ է քաշում անձի մեղավորության հարցը և դատարանի առաջ ապացուցում այդ:

Պաշտպանության գործառույթն իրականացնում են կասկածյալը, մեղադրյալը (ամբաստանյալը), նրանց պաշտպանը, օրինական ներկայացուցիչը, որոնց գործունեությունն ուղղված է մեղադրվողի շահերի պաշտպանությանը, առաջադրված մեղադրանքն ամբողջությամբ կամ մասամբ հերքելուն, պատասխանատվությունը թեթևացնող կամ իսպառ բացառող հանգամանքները վեր հանելուն:

Գործի քննության և լուծման գործառույթն իրականացնում են հետաքննության մարմինը, քննիչը, անկողմնակալ և անկախ դատարանը: Վերջինին վերապահված է անձին հանցագործության մեջ մեղավոր ճանաչելու իրավագործությունը: Դատարանը հանդես չի գալիս որևէ կողմում և պաշտպանում է իրավունքի շահերը:

Մեղադրող և պաշտպանող կողմերն իրենց դիրքորոշումը հիմնավորելու և ապացուցելու համար ունեն հավասար իրավունքներ: Բացի այդ, քրեական դատավարությանը մասնակցում են չչափազորգոված անձինք՝ ընթերական, թարգմանը, մասնագետը, փորձագետը, վկան, վկայի օրինական ներկայացուցիչը: Վերջիններս կոչված են նպաստելու քրեական դատավարության իրականացմանը:

Կասկածյալը և մեղադրյալն ունեն պաշտպանության իրավունք: Այդ իրավունքին թղթակցում է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի պարտականությունը՝ ապահովել օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով մեղադրանքից նրանց պաշտպանվելու փաստացի հնարավորությունը: Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագիրը սահմանում է. «Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի առնվազն հետևյալ իրավունքները. ա) իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն ծանուցվելու ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին. բ) բավականաչափ ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար. գ) պաշտպանել իրեն անձամբ կամ իր կողմից ընտրված դատապաշտպանի միջոցով կամ, եթե բավարար միջոցներ չունի դատապաշտպանի ծառայությունների դիմաց վճարելու համար, ունենալ անվճար նշանակված դատապաշտպան, երբ դա պահանջում են արդարադատության շահերը. դ) հարցաքննել իր դեմ ցուցմունքներ տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալ, որ այդ վկաները հարցաքննության ենթարկվեն, նաև իրավունք ունենալ կանչելու ու հարցաքննելու իր վկաներին նույն այն պայմաններով, ինչ որ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները. ե) օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»:

3. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ

Քրեական գործերը միանգամից դատարան չեն հասնում: Քանի որ հանցագործությունները մեծապես գաղտնի կատարված արարքներ են, ապա ամեն անգամ հանցանքի կատարման մեջ մեղադրյալի մեղքը պետք է ապացուցվի: Հետևաբար, քրեական գործը մինչև դատարան հասնելն անցնում է մինչդատական փուլերով, որոնցում քննիչը դատախազի հսկողության տակ բազմակողմանիորեն քննում է գործը՝ նախապատրաստելով այն դատական քննության համար:

Ոչ բոլոր քրեական գործերն են, որ անցնում են դատավարության բոլոր փուլերը: Կախված գործի հանգամանքներից՝ գործը կարող է վերջնական լուծում ստանալ դատավարության ավելի վաղ փուլում, օրինակ՝ կարճվել նախաքննության ընթացքում կամ ավարտվել առաջին ատյանի դատարանի դատավճռի կայացմամբ: Երբեմն գործն անցնում է դատավարության բոլոր փուլերը՝ ընդհուպ մինչև վճռաբեկ վարույթ: Քրեական դատավարության փուլերն են.

1. Քրեական գործի հարուցման փուլ: Սա վարույթի սկզբնական և բոլոր գործերի համար պարտադիր փուլն է: Քրեական գործի հարուցումը թույլատրվում է միայն անհրաժեշտ առիթների և հիմքերի առկայության դեպքում: Քրեական գործի հարուցման առիթներն օրենքով թվարկված այն աղբյուրներն են, որոնք տեղեկություններ են բովանդակում հանցագործության մասին: Օրինակ՝ լրատվամիջոցների հաղորդումներն ինչ-որ դեպքի մասին: Քրեական գործի հարուցման փուլի խնդիրն է պարզել, թե կատարված, կատարվող կամ նախապատրաստվող հանցագործությունների վերաբերյալ ստացված տվյալներում կան արդյոք բավարար հիմքեր

քրեական հետապնդում սկսելու համար: Օրենքով նախատեսված առիթների առկայության դեպքում հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը պարզում են գործ հարուցելու հիմքերը և կայացնում են քրեական գործի հարուցումը մերժելու, հանցագործության մասին հաղորդումն ըստ ենթակայության ուղարկելու կամ քրեական գործ հարուցելու մասին որոշում: Քրեական գործ հարուցելու մասին որոշման ընդունումը գործի է դնում քրեադատավարական կառուցակարգը:

2. Նախաքննության փուլ: Հարուցված քրեական գործերն անցնում են նախաքննության փուլ: Մինչդատական այս փուլի խնդիրն է բացահայտել հանցագործությունը և հայտնաբերել այն կատարող անձին, ապացուցել նրա մեղքը: Դրա համար օրենքով նախատեսված քննչական գործողությունների օգնությամբ ձեռք են բերվում անհրաժեշտ ապացույցներ, որոնք վեր են հանում գործի հանգամանքները, ապացուցում են անձի մեղավորությունը կամ անմեղությունը և հիմքեր նախապատրաստում գործը դատարանում քննելու համար: Քրեական գործով որպես **ապացույցներ** թույլատրվում են՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի ցուցմունքները, տուժողի և վկայի ցուցմունքները, դատապարտյալի ցուցմունքները, փորձագետի եզրակացությունը, իրեղեն ապացույցները, քննչական և դատական գործողությունների արձանագրությունները և այլ փաստաթղթերը:

Նախաքննությունը, որ կատարում է քննիչը, պարտադիր է բոլոր քրեական գործերով: Քննության նյութերը դատարանի համար ընդամենը մեղադրական ենթադրություններ են և ենթակա են մանրակրկիտ ստուգման: Այդ պատճառով այն կոչվում է նախաքննություն:

Նախաքննությունը կարող է ավարտվել մեղադրական եզրակացությամբ գործը դատախազի միջոցով դատարան ուղարկելով կամ գործը կարճելու մասին որոշում կայացնելով: Գործը կարճելու մասին որոշում է կայացվում, եթե չի ապացուցվել հանցավոր դեպքը կամ անձի մեղավորությունը: Նախաքննությունն ավարտվում է մեղադրական եզրակացության կայացմամբ այն դեպքում, երբ քննիչը նախաքննության ընթացքում ձեռք բերված ապացույցների գնահատման արդյունքում համոզվում է, որ հանցավոր արարքն առկա է, և մեղադրյալը մեղավոր է դրա կատարման մեջ: Հաստատելով նախաքննության ավարտից հետո քննիչի կողմից կազմված մեղադրական եզրակացությունը՝ դատախազը գործն ուղարկում է դատարան:

3. Դատական նիստի նախապատրաստման և դատական քննության փուլերը: Ավարտելով նախաքննությունը՝ գործը դատախազի՝ որպես պետական մեղադրողի միջոցով ներկայացվում է դատարան: Դատարանը գործն ընդունում է իր վարույթը, կատարում է նախապատրաստական գործողություններ և ընդունում է որոշում դատական քննություն (դատական նիստ) նշանակելու մասին:

4. Դատական քննությունը քրեական դատավարության կենտրոնական փուլն է: Այն իրականացվում է **անմիջականության, բանավորության և մրցակցության** սկզբունքների հիման վրա, կոչված է ըստ էության քննել կատարված հանցանքի վերաբերյալ քրեական գործը և լուծել այն՝ կայացնելով դատավճիռ: Մինչդատական բոլոր փուլերը կոչված են անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել դրա կանոնավոր ընթացքը և գործի ճիշտ լուծումն ապահովելու համար:

Նիստում դատավորը նախ **ամբաստանյալին** (մեղադրյալ, որի գործը դրված է դատական նիստի) պարզաբանում է նրան ներկայացված մեղադրանքը և հարցնում է՝ ինքն իրեն մեղավոր ճանաչո՞ւմ է, թե՞ ոչ: Այնուհետև դատարանը, լսելով

կողմերի կարծիքը, որոշում է ապացույցների հետազոտման կարգը: Հետո հարցաքննվում են ամբաստանյալը (ամբաստանյալն իրավունք ունի ցուցմունքներ չտալ, և դա չի կարող մեկնաբանվել ի վնաս իրեն), վկաները, դատավարության այլ մասնակիցները: Հարցաքննությունից հետո դատարանը քննության է առնում գործում եղած իրեղեն ապացույցներն ու փաստաթղթերը: Դատաքննությունն ավարտելուց հետո դատարանն անցնում է դատական վիճաբանություններին, որոնց մասնակիցներն են պետական մեղադրողը (դատախազը), տուժողը, պաշտպանը: Դրանից հետո դատավորը վերջին խոսքի իրավունք է տալիս ամբաստանյալին: Վերջին խոսքը լսելուց հետո դատարանը հեռանում է առանձին սենյակ, որտեղ և կայացնում է դատավճիռ՝ գնահատելով ապացույցներն իր ներքին համոզմամբ: Այնուհետև դատավճիռը հրապարակվում է դատարանի դահլիճում:

Դատավճռի տեսակները: Դատարանը, քննելով և լուծելով կոնկրետ քրեական գործը, կայացնում է դատավճիռ: Դատավճիռը կարող է լինել արդարացնող կամ մեղադրական: Դատավճռում իրենց վերջնական լուծումն են ստանում հետևյալ հարցերը. տեղի ունեցե՞լ է ամբաստանյալին մեղսագրվող արարքը, մեղավո՞ր է ամբաստանյալն արարքի կատարման մեջ, պե՞տք է արդյոք նրա նկատմամբ կիրառել քրեական պատիժ, թե ոչ, եթե այո, ապա ինչպիսի՞ պատիժ, ի՞նչ ժամկետով և այլն:

4. ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Քրեական դատավարության պատշաճ ընթացքն ապահովելու համար օրենքը նախատեսում է որոշակի հարկադրանքի միջոցների կիրառում: Դրանց մի մասը կոչվում են **խափանման միջոցներ** և կիրառվում են քրեական գործերով վարույթի ընթացքում կասկածյալի կամ մեղադրյալի ոչ պատշաճ վարքագիծը կանխելու և դատավճռի կատարումն ապահովելու նպատակով:

Ձերբակալում և կալանավորում: Սահմանադրությունը սահմանում է, որ օրենքը կարող է նախատեսել ազատությունից զրկում, երբ առկա է հանցագործություն կատարած լինելու հիմնավոր կասկած, երբ դա անհրաժեշտ է անձի կողմից հանցագործության կատարումը կամ այն կատարելուց հետո նրա փախուստը կանխելու նպատակով: Սահմանադրական այս հիմքով քրեական դատավարությունում կիրառվում են ձերբակալումը և կալանավորումը:

Ձերբակալումն անձին արգելանքի վերցնելն է, նրան վարույթն իրականացնող մարմին բերելը համապատասխան վայրում և պայմաններում արգելանքի տակ կարճաժամկետ պահելու համար: Ձերբակալվածին բերելուց հետո կազմվում է արձանագրություն, և այդ մասին հայտարարվում է ձերբակալվածին: Եթե ձերբակալված անձը ձերբակալման պահից 72 ժամվա ընթացքում դատարանի որոշմամբ չի կալանավորվում, ապա նա ենթակա է անհապաղ ազատ արձակման:

Կալանավորումն անձին օրենքով նախատեսված տեղերում և պայմաններում կալանքի տակ պահելն է: Այն որպես խափանման միջոց կիրառելու որոշումն ընդունում է դատարանը՝ համապատասխան միջնորդության հիման վրա:

Գրավ: Դա մեղադրյալին կալանքից ազատելու համար օրենքով նախատեսված գույքի ներդրումն է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի տրամադրության տակ մեղադրյալի գտնվելն ապահովելու նպատակով: Եթե մեղադրյալը թաքնվել է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից, ապա դատարանը դատախազի միջնորդությամբ որոշում է ընդունում գրավը պետության եկամուտ դարձնելու մասին:

Բերման ենթարկելը: Առանց հարգելի պատճառների կանչով չներկայացած կասկածյալը, մեղադրյալը, վկան, տուժողը վարույթն իրականացնող մարմնի պատճառաբանված որոշմամբ կարող են բերման ենթարկվել:

Խուզարկություն: Խուզարկությունն իրենից ներկայացնում է գործի համար նշանակություն ունեցող առարկաների ու փաստաթղթերի որոնման և վերցնելու գործողություն: Քննիչը խուզարկություն է կատարում, երբ բավարար հիմքեր ունի ենթադրելու, որ որևէ շենքում կամ այլ տեղ, կամ որևէ անձի մոտ գտնվում են հանցագործության գործիքներ, հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված առարկաներ ու

արժեքներ, ինչպես նաև այլ առարկաներ ու փաստաթղթեր, որոնք կարող են նշանակություն ունենալ գործի համար: Խուզարկություն կարող է կատարվել նաև հետախուզվող անձանց, ինչպես նաև դիակները հայտնաբերելու համար:

Օրենքը տարբերում է **շենքի կամ այլ տեղի խուզարկությունը**, բնակարանի խուզարկությունը, անձնական խուզարկությունը: Առաջինը կատարվում է միայն քննիչի՝ խուզարկություն կատարելու մասին որոշման հիման վրա: **Բնակարանի խուզարկությունը** կատարվում է միայն դատարանի որոշմամբ: **Անձնական խուզարկությունը** կարող է կատարվել նաև առանց այդ մասին որոշում կայացնելու: Անձնական խուզարկությունը կարող է կատարվել քննիչի կողմից՝ խուզարկվողի հետ մույն սեռի ընթերականների և մասնագետի մասնակցությամբ:

Խուզարկությունը կատարվում է ընթերականների մասնակցությամբ, որոնց աչքի առաջ պետք է կատարվեն որոնումները: Դրան կարող է մասնակցել մասնագետը, որը կոչված է քննիչին տեխնիկական օգնություն ցուցաբերելու: Խուզարկության ողջ ընթացքն արձանագրվում է:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է քրեական դատավարությունը:
2. Որո՞նք են քրեական դատավարության խնդիրները:
3. Ի՞նչ խմբերի են բաժանվում քրեական դատավարության մասնակիցները:
4. Ի՞նչ իրավունքներ ունեն կասկածյալը և մեղադրյալը:
5. Որո՞նք են քրեական գործի հարուցման փուլի խնդիրները:
6. Ո՞րն է քրեական գործի նախնական քննության փուլի խնդիրը:
7. Ապացույցների ի՞նչ տեսակներ կան քրեական դատավարությունում:
8. Ինչպե՞ս է ավարտվում նախաքննությունը:
9. Ինչո՞ւ է դատական քննությունը դատավարության կենտրոնական փուլը:
10. Հարկադրանքի ի՞նչ միջոցներ են կիրառվում քրեական դատավարությունում:

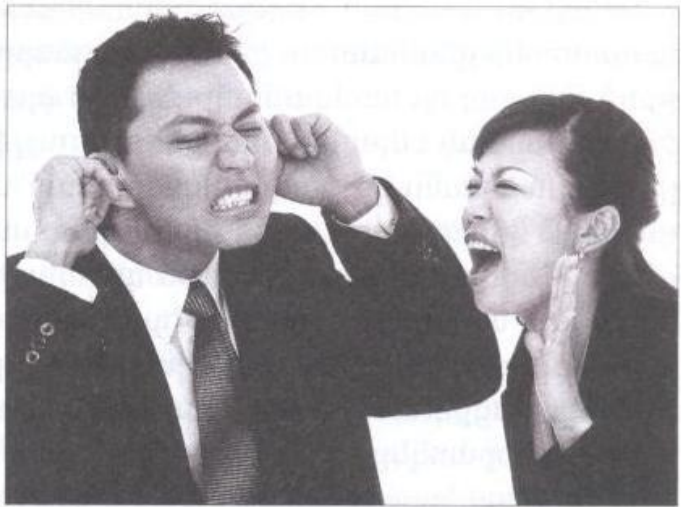
Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով քրեական դատավարության օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am ինտերնետային կայքը)՝ ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցում՝ որևէ քննչական գործողության վերաբերյալ:

ԴԱՍ 15. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքացիական գործ: Երկու քաղաքացիներ կնքել են փոխառության պայմանագիր՝ գրավոր ձևով: Պայմանագրով կողմերից մեկը՝ փոխատուն, մյուս կողմին՝ փոխառուին, վեց ամիս ժամկետով պարտք է տվել 500.000 դրամ: Վեց ամիսը լրանալուց հետո փոխառուն հրաժարվում է վերադարձնել պարտքը: Ի՞նչ պետք է անի փոխատուն: Նա իրավունք ունի քաղաքացիական դատավարության կարգով դիմելու փոխառուի բնակության վայրի առաջին

ատյանի դատարան: Դրա համար նա կազմում է անհրաժեշտ ձևի հայցադիմում և կից փաստաթղթերով (պայմանագրի օրինակը և այլն) ներկայացնում է դատարան:

Առաջին ատյանի դատարաններին ենթակա են բոլոր քաղաքացիական գործերը: Քաղաքացիական են համարվում նաև ընտանեկան, աշխատանքային վեճերով գործերը, պատվի և արժանապատվության պաշտպանության վերաբերյալ գործերը և այլն: Քաղաքացիական գործերի քննության կարգը սահմանում է **քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը**:

Դատարանի կողմից քաղաքացիական գործեր հարուցելու հիմքը հայցադիմումն է: Քաղաքացիական գործի հարուցումից հետո դատարանն օրենքի հիման վրա պետք է լուծի վեճը: Վերևի օրինակում հայցադիմում ներկայացնողը կոչվում է հայցվոր, իսկ փոխառուն՝ պատասխանող: Դատարանը կայացնում է հայցադիմումն ընդունելու մասին որոշում՝ նշելով գործի քննության ժամանակը և այլն: Այդ մասին տեղեկացվում են կողմերը և դատավարության այլ մասնակիցները: Նշանակված օրը դատական նիստում տեղի է ունենում գործի քննությունը: Դատավորը բացում է դատական նիստը, հայտարարում է դատարանի կազմը և այն գործը, որը քննության է առնվելու: Այնուհետև ստուգվում է կողմերի ներկայությունը:

Գործի ըստ էության քննության կարգը: Դատավորը դատավարության մասնակիցներին բացատրում է նրանց իրավունքները և պարտականությունները: Այնուհետև անցնում է գործն ըստ էության քննելուն: Սկզբում նա պարզում է, թե արդյոք հայցվորը պնդո՞ւմ է իր պահանջները, պատասխանողն արդյոք ընդունո՞ւմ է հայցվորի պահանջները, կողմերը չե՞ն ուզում կնքել հաշտության համաձայնություն: Եթե այդպիսի ցանկություն չկա, ապա դատարանը որոշում է ապացույցների հետազոտման հաջորդականությունը և անցնում է դրանց հետազոտմանը: Դատարանը պարտավոր է գործի բոլոր ապացույցները հետազոտել անմիջականորեն՝ ծանոթանալ գրավոր ապացույցներին, զննել իրեղեն ապացույցները, լսել փորձագետների եզրակացությունները, վկաների և գործին մասնակցող անձանց ցուցմունքները:

Բոլոր ապացույցները հետազոտելուց հետո նախագահողը գործին մասնակցող

անձանց հարցնում է, թե նրանք արդյոք չեն ցանկանում ներկայացնել լրացուցիչ նյութեր՝ դրանք հետազոտելու միջնորդությամբ: Եթե այդպիսիք չկան, նախագահողը հայտարարում է գործի քննությունն ավարտված, ինչպես նաև վճռի հրապարակման վայրն ու ժամանակը:

Քաղաքացիական գործով դատարանը կայացնում է վճիռ: Վճիռ կայացնելիս դատարանը գնահատում է ապացույցները, որոշում է, թե գործի համար նշանակություն ունեցող որ հանգամանքներն են պարզվել և որոնք չեն պարզվել, տվյալ գործով կիրառման ենթակա օրենքները և այլ իրավական ակտերը, ինչպես նաև հայցը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը: Բերված օրինակի դեպքում վճիռը սահմանում է, որ պատասխանողից 500.000 դրամ պետք է բռնագանձվի հոգուտ հայցվորի: Եթե պատասխանողը կամավոր չի կատարում վճիռը, ապա այն կարող է կատարվել հարկադրաբար:

Դատարանի վճիռը հրապարակվում է գործի քննությունն ավարտելուց հետո՝ 15 օրվա ընթացքում: Վճիռը հրապարակելիս նիստի նախագահողը պարզաբանում է վճիռը բողոքարկելու կարգը:

Քաղաքացիական գործերով վճիռների բողոքարկումը: Քաղաքացիական գործերով վերաքննիչ դատարանը, ստանալով բողոքը, կայացնում է որոշում այն իր վարույթն ընդունելու մասին, որում նշվում են գործի քննության ժամանակը և վայրը: Այդ որոշումն ուղարկվում է գործին մասնակցող անձանց: Վերաքննիչ բողոք բերած անձն իրավունք ունի հետ վերցնել բողոքը, մինչև վերաքննիչ դատարանը կսկսի գործի քննությունը: Գործի կրկնակի քննության արդյունքներով վերաքննիչ դատարանը կայացնում է վճիռ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից:

Վճռաբեկ բողոք բերած անձը բողոքում պետք է նշի, թե նյութական կամ դատավարական իրավունքի որ նորմերն են խախտվել կամ սխալ կիրառվել, կամ որոնք են նոր երևան եկած հանգամանքների հետևանքով գործի վերանայման հիմքերը:

Գործին մասնակցող անձանց նյութական կամ դատավարական իրավունքների խախտում ասելով օրենքը նկատի ունի այն դեպքերը, երբ առաջին, վերաքննիչ ատյանի դատարանները սխալ են կիրառել, օրինակ՝ քաղաքացիական օրենսգրքի կամ էլ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նորմերը, և դրանով իսկ խախտվել են դատավարության մասնակցի իրավունքները: Նոր երևան եկած հանգամանքը գործի հետ առնչվող այնպիսի հանգամանք է, որը գործն առաջին ատյանի դատարանում քննելիս հայտնի չի եղել դատարանին:

2. ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

առիթով: Գյուղապետարանը կայացրել է որոշում՝ քաղաքացու հողամասը հոգուտ գյուղապետարանի օտարելու մասին: Ի՞նչ կարող է անել քաղաքացին: Օրենքը նրան հնարավորություն է տալիս դիմելու առաջին ատյանի դատարան, եթե հիմքեր

Վարչական գործ: Վարչական գործերի կողմերից մեկը գործադիր իշխանության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինն է: Օրինակ՝ քաղաքացու և գյուղապետարանի միջև առաջացել է վեճ՝ քաղաքացուն սեփականության իրավունքով պատկանող գյուղատնտեսական հողամասի

կան ենթադրելու, որ գյուղապետարանի որոշումը հակասում է օրենքին, և խախտվել է քաղաքացու՝ Սահմանադրությամբ, միջազգային պայմանագրով, օրենքներով երաշխավորված իրավունքը կամ ազատությունը: Գործին ընթացք տալու համար քաղաքացին դիմում է ներկայացնում դատարան՝ նշելով, թե որ մարմինը, երբ, ինչ որոշում է ընդունել, և քաղաքացու որ իրավունքն է խախտվել: Դիմումին կցվում է վիճարկվող ակտի կամ դրա որևէ մասի պատճենը: Բերված օրինակում քաղաքացին հիմնավորում է, որ խախտվել է իր սեփականության սահմանադրական իրավունքը, որովհետև սեփականությունից կարող է զրկել միայն դատարանը՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում:

Վարչական դատարան կարող են դիմել նաև վարչական մարմինները՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջով կամ օրենքով սահմանված այլ դեպքերում:

Դատարանի կողմից վարչական գործեր հարուցելու հիմքը հայցադիմումն է: Մեր օրինակի դեպքում հայցվորը՝ քաղաքացին, պահանջում է, որ դատարանը վերացնի տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտը, որով վերցվել է իր հողամասը: Գրավոր հայցադիմումը դատարան ներկայացնում է հայցվորն առձեռն կամ ուղարկում է փոստով: Հայցադիմումը պետք է բովանդակի նշում այն մասին, որ հայցը ներկայացվում է վարչական դատարան, հայցվորի տվյալները, պատասխանողի տվյալները, հայցի էության հակիրճ նկարագրությունը, այն փաստերը, որոնց վրա հիմնվում է հայցվորի պահանջը, դրա իրավական հիմքերը, ապացույցների ցանկը և այլն: Հայցադիմումին պետք է կցվեն օրենքով նախատեսված փաստաթղթերը: Օրինակ՝ վիճարկվող ակտը կամ դրա պատճենը:

Հայցադիմումը ստանալուց հետո դատարանը հայցադիմումի վերաբերյալ կայացնում է հետևյալ որոշումներից մեկը՝ վարույթ ընդունելու մասին, վերադարձնելու մասին (օրինակ՝ հայցադիմումը ստորագրված չէ), ընդունումը մերժելու մասին (օրինակ՝ հայցը ենթակա չէ վարչական դատարանում քննության):

Վարչական գործի քննության կարգը: Գործը վարույթ ընդունելուց հետո դատավորը ձեռնարկում է այն դատաքննության նախապատրաստելու գործողություններ: Նա կարող է հրավիրել նախնական դատական նիստ, որի մասին ծանուցվում են կողմերը: Այդ նիստում իրականացվում են գործի արդյունավետ քննությանն ուղղված քայլեր: Դատավորը, համարելով գործը դատաքննությանը նախապատրաստված, որոշում է գործը նշանակել դատաքննության՝ կողմերին տեղյակ պահելով դրա ժամանակի և վայրի մասին:

Գործի քննությունը տեղի է ունենում դատական նիստում՝ նշանակված օրը: Դատավորը դատավարության մասնակիցներին բացատրում է նրանց իրավունքները և պարտականությունները: Այնուհետև անցնում է գործն ըստ էության քննելուն: Դատարանի կողմից գործը ներկայացվելուց հետո դատարանը լսում է կողմերի բացման խոսքերը, որոնցում նրանք համառոտ ներկայացնում են իրենց պահանջները, առարկությունները, դրանք հիմնավորող փաստերը և իրավական դիրքորոշումները: Այնուհետև անմիջականորեն հետազոտվում են **բոլոր** ապացույցները: Դրանից հետո նախագահողը հարցնում է կողմերին՝ արդյոք նրանք չեն ցանկանում ներկայացնել լրացուցիչ նյութեր: Նման միջնորդությունների բացակայության դեպքում նախագահողը կողմերին իրավունք է տալիս հանդես գալու ամփոփիչ ճառերով: Սկզբում հանդես է գալիս հայցվորը

կամ նրա ներկայացուցիչը, պատասխանողը կամ նրա ներկայացուցիչը, այնուհետև՝ երրորդ անձը:

Դատական վիճաբանություններից հետո նիստը նախագահողը դատավարության մասնակիցներին հարցնում է, թե նրանք արդյոք չեն ցանկանում միջնորդություններ հարուցել: Եթե այդպիսիք չկան, նախագահողն ավարտում է գործի դատաքննությունը և հայտարարում է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի հրապարակման վայրն ու ժամանակը:

Վարչական դատարանի որոշումները վարչական գործով: Վարչական դատարանը գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ կայացնելիս գնահատում է ապացույցները, որոշում է, թե գործի համար նշանակություն ունեցող որ հանգամանքներն են պարզվել և որոնք չեն պարզվել, տվյալ գործով կիրառման ենթակա օրենքները և այլ իրավական ակտերը, ինչպես նաև հայցը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը:

Գործի քննության ընթացքում դատարանը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների էական, կոպիտ կամ պարբերական խախտումներ, ինչպես նաև Սահմանադրության և օրենքի այլ էական խախտումներ հայտնաբերելու դեպքում վճռի հետ միաժամանակ կայացնում է **լրացուցիչ որոշում**: Այդ որոշմամբ հանրային մարմնի համապատասխան պաշտոնատար անձանց ուշադրությունն է հրավիրում դատական քննության ժամանակ ի հայտ եկած այն էական խախտումների վրա, որոնք թույլ են տրվել վարչական գործով մինչդատական վարույթի ընթացքում: Դատարանի լրացուցիչ որոշումը պետք է լինի պատճառաբանված: Լրացուցիչ որոշումն ուղարկվում է խախտում թույլ տված պաշտոնատար անձի վերադասին, իսկ եթե նա չկա, խախտում թույլ տված պաշտոնատար անձին, որը պարտավոր է որոշումը ստանալուց հետո մեկամսյա ժամկետում քննարկել այն:

Վարչական դատարանի ակտերը ենթակա չեն վերաքննության: Դրանք բողոքարկվում են միայն Վճռաբեկ դատարանում: Այդ դատարանի կողմից վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության վերադարձնելու մասին դատական ակտ կայացնելու դեպքում վարչական դատարանը հարուցում է գործի նոր քննության վարույթ:

Գործի նոր քննության վարույթ հարուցելու որոշումը սահմանված կարգով ուղարկվում է դատավարության մասնակիցներին: Գործի նոր քննությունն անցկացվում է կոլեգիալ՝ վարչական դատարանի երեք դատավորի կազմով: Առաջին անգամ գործը քննած դատավորը չի կարող մասնակցել տվյալ գործի նոր քննությանը:

Հարցեր

1. Ո՞րն է քաղաքացիական գործ հարուցելու հիմքը:
2. Ինչպե՞ս է ընթանում քաղաքացիական գործի ըստ էության քննությունը:
3. Ի՞նչ հարցեր է լուծում դատարանը քաղաքացիական գործով վճռում:
4. Ո՞ր քաղաքացիական գործերը ենթակա չեն բողոքարկման:
5. Ո՞րն է քաղաքացիական գործերով վերաքննության և վճռաբեկության կարգը:
6. Ո՞րն է վարչական գործ հարուցելու հիմքը:
7. Ինչպիսի՞ն է վարչական գործով դատական քննության կարգը:
8. Ի՞նչ որոշումներ կարող են կայացվել վարչական գործով:
9. Ի՞նչ կարգով կարող են վերանայվել վարչական դատարանի ակտերը:

ԴԱՍ 16. ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՅԼԵՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

1. ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՅԼԵՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻ ՀԱՍՎԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Արդի աշխարհում վեճերը բազմազան են՝ սկսած միջանձնայինից մինչև միջպետական: Գոյություն ունի գիտություն, որն անվանում են **կոնֆլիկտաբանություն**: Այն մշակում է կոնֆլիկտների (վեճերի) կառավարման և լուծման բավականին արդյունավետ եղանակներ ու մեթոդներ: Անշուշտ, դատական իշխանության մարմիններին դիմելով՝ կարելի է լուծել իրավական վեճերը: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ վեճը կարող է չունենալ իրավական բնույթ, այլ, օրինակ՝ կենցաղային: Բացի այդ, պետական արդարադատությունը շատ երկարատև, թանկարժեք, ոչ ճկուն ընթացակարգ է: Այս հանգամանքից ելնելով՝ գիտության կողմից մշակվել և կիրառվում են վեճերի լուծման եղանակներ, որոնք ընդունված է անվանել **արտադատական**: Վեճերի լուծման այդ եղանակներն այլընտրանք են պետական դատարաններին, ինչի պատճառով դրանք ավելի հաճախ անվանում են վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակներ:

Իրավական վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակները վեճերի լուծումն է արտադատական ճանապարհով, որի կիրառմամբ վիճող կողմերը կնքում են փոխահավետ համաձայնություն:

Այլընտրանքային եղանակով վեճի լուծումը տեղին է, երբ վեճի կողմերը շահագրգռված են համագործակցության մեջ, ամենաքիչը գոնե վեճի լուծման ընթացքում և դրա համար: Վեճն իսկապես լուծելու համար կողմերը պետք է դրսևորեն իրատեսական մոտեցում, քանի որ այդ դեպքում իրենք կրում են շատ ավելի քիչ նյութական, բարոյահոգեբանական վնասներ: Ըստ էության, այդ դեպքում ոչ ոք չի պարտվում, այլ կողմերը կնքում են փոխադարձորեն ձեռնտու համաձայնություն:

Իրավական վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակներից տարածված են բանակցությունները, միջնորդությունը, արբիտրաժը:

Բանակցությունը գործընթաց է, որին անմիջականորեն մասնակցում են վեճի կողմերն իրենց ապագա վարքագծի վերաբերյալ որոշում ընդունելու համար: Երբ բանակցություններն արդյունք չեն տալիս, խորհուրդ է տրվում լուծման գործընթաց ընդգրկել կոնֆլիկտի մեջ մասնակցություն չունեցող երրորդ կողմին:

Միջնորդությունը վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակ է, որը ենթադրում է վիճող կողմերի վեճի լուծմանը մասնակցելու ամենամեղմ ձև, քանի որ կողմերը համաձայնություն են ձեռք բերում՝ ժամանակ առ ժամանակ համագործակցելու միջնորդի մասնակցությամբ:

Այս ընթացակարգում մասնակցում է երրորդ անձը (միջնորդը), ով օգնում է վեճի կողմերին վեճի լուծման ուղիներ գտնելու համար: Արդի աշխարհում միջնորդությունը հասարակական կյանքի տարբեր բնագավառներում ծագած կոնֆլիկտների

լուծման կարևորագույն գործիք է: Միջնորդությունը լայնորեն օգտագործվում է հատկապես հասարակական հիմնախնդիրները լուծելիս (օրինակ՝ քաղաքական վեճերը), իրավաբանական պրակտիկայում (գույքային, աշխատանքային և ընտանեկան վեճեր):

Արբիտրաժի՝ որպես վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակի կիրառման դեպքում վեճի կողմերը պարտավորվում են պարտադիր դիմել երրորդ կողմին, իսկ դիմելու դեպքում՝ կատարել նրա որոշումը:

Բանակցությունները և միջնորդությունը՝ որպես վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակներ, մանրամասն օրենսդրական կարգավորման չենթարկված գործընթացներ են, իսկ արբիտրաժը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ, մասամբ կարգավորում է «Առևտրային արբիտրաժի մասին» օրենքը:

2. ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԱՐԲԻՏՐԱԺԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՎԵՃԻ ԼՈՒՇՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Առևտրային արբիտրաժը պայմանագրի հիման վրա ստեղծված վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակ է: Ձեռնարկատիրական հարաբերությունների մեջ գտնվող կողմերն ազատ են իրենց միջև վեճերի լուծման ընթացակարգի շուրջ համաձայնվելու հարցում: Երկկողմանի ցանկության դեպքում նրանք կնքում են գրավոր պայմանագիր, որով համաձայնվում են իրենց միջև առկա կամ հնարավոր բոլոր կամ որոշակի վեճերն արբիտրաժի լուծմանը հանձնելու վերաբերյալ: Արբիտրաժի իրականացման նպատակն է առանց անհարկի ձգձգումների կամ ծախսերի ստանալ անկողմնակալ արբիտրաժային տրիբունալի կողմից վեճերի արդարացի լուծում: Կողմերը, չնայած իրենց միջև կնքված համաձայնությանը, կարող են նաև օրենքով սահմանված կարգով հրաժարվել արբիտրաժին դիմելու իրավունքից:

Արբիտրաժային տրիբունալի կազմը: Արբիտր կարող է լինել 18 տարին լրացած գործունակ ֆիզիկական անձը, եթե կողմերի համաձայնությամբ ավելի բարձր տարիք նախատեսված չէ: Կողմերն ազատ են իրենց համաձայնությամբ սահմանելու արբիտրին ներկայացվող ցանկացած պահանջ: Արբիտրների թիվը որոշվում է կողմերի համաձայնությամբ և պետք է լինի կենտ: Արբիտրների թվի շուրջ համաձայնություն ձեռք չբերվելու դեպքում տրիբունալը ձևավորվում է երեք արբիտրի կազմով:

Արբիտրին կարող է հայտնվել բացարկ, եթե առկա են հանգամանքներ, որոնք հիմնավոր կասկած են առաջացնում նրա անկողմնակալության կամ անկախության վերաբերյալ, կամ նա չունի կողմերի համաձայնությամբ սահմանված համապատասխան որակավորում: Կողմը կարող է բացարկ հայտնել իր կողմից կամ իր մասնակցությամբ նշանակված արբիտրին միայն այնպիսի հիմքերով, որոնք իրեն հայտնի են դարձել նշանակումից հետո:

Արբիտրաժային վարույթի իրականացման կարգը: Արբիտրաժում կողմերի նկատմամբ պետք է կիրառվի հավասար մոտեցում: Յուրաքանչյուր կողմին պետք է տրամադրվեն բոլոր հնարավորություններն իր գործի ներկայացման համար:

Արբիտրաժային ընթացակարգի կանոնները որոշում են կողմերը: Եթե ընթացակարգի շուրջ չկա համաձայնություն, ապա տրիբունալը վարույթը կարող է իրականացնել այն ձևով, որը նպատակահարմար կհամարի: Նույն կերպ է որոշվում նաև արբիտրաժի վարույթի ընթացքում կիրառվող լեզվի (լեզուների) հարցը:

Արբիտրաժի վայրը ևս որոշում են կողմերը: Եթե չկա այդպիսի համաձայնություն, արբիտրաժի վայրը որոշում է արբիտրաժային տրիբունալը՝ հաշվի առնելով գործի հանգամանքները, ներառյալ կողմերի համար հարմարությունը:

Արբիտրաժային գործով վարույթի հիմքը հայցվորի հայցադիմումն է: Հայցվորը պարտավոր է ներկայացնել իր հայցային պահանջները և դրանք հիմնավորող փաստերը, ապահովման կամ հատուցման մասին պահանջները: Արբիտրաժը, հայցադիմումը ստանալով, պատասխանողին ուղարկում է ծանուցում վեճն արբիտրաժին փոխանցելու մասին: Ծանուցումը ստանալու օրը համարվում է վարույթի սկիզբ: Պատասխանողը կարող է ներկայացնել իր առարկությունները դրանց վերաբերյալ: Կողմերը կարող են իրենց հաղորդումներին կից ներկայացնել բոլոր այն փաստաթղթերը, որոնք, ըստ իրենց, առնչվում են գործին, կամ հղում կատարել ապագայում իրենց կողմից ներկայացվելիք փաստաթղթերին կամ այլ ապացույցներին:

Բոլոր արբիտրաժային վարույթները գաղտնի են և դեմֆակ: Արբիտրաժային վարույթը կարող է իրականացվել բանավոր կամ գրավոր (փաստաթղթային) կարգով: Եթե այլ բան նախատեսված չէ կողմերի համաձայնությամբ, ապա տրիբունալը որոշում է կայացնում գործի վարույթն իրականացնել կա՛մ բանավոր լսումների, կա՛մ միայն փաստաթղթերի և այլ նյութերի հիման վրա: Տրիբունալը պարտավոր է իրականացնել բանավոր լսումներ վարույթի համապատասխան փուլում կողմերից որևէ մեկի խնդրանքով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ կողմերը պայմանավորվել են չիրականացնել բանավոր լսումներ:

Տրիբունալին կողմերից մեկի ներկայացրած բոլոր հայտարարությունները, փաստաթղթերը կամ այլ տեղեկատվություն պետք է տրամադրվեն մյուս կողմին: Ապացուցողական նշանակություն ունեցող փաստաթղթերը, որոնց վրա արբիտրաժային տրիբունալը կարող է հիմնվել վճիռ կայացնելիս, պետք է ուղարկվեն կողմերին:

Դատական աջակցությունն ապացույցներ ձեռք բերելիս: Արբիտրաժային վարույթի ցանկացած փուլում արբիտրաժային տրիբունալը կամ կողմը արբիտրաժային տրիբունալի համաձայնությամբ կարող է դիմել օրենքով սահմանված իրավասու դատարան տվյալ անձի կողմից՝ արբիտրաժի մեկ կամ մեկից ավելի կողմերին կամ արբիտրաժային տրիբունալին վարույթին առնչվող ցանկացած փաստաթղթի կամ ապացույցի տրամադրումը պարտադրելու կամ լսումներին ցանկացած անձի՝ որպես վկայի, ներկայությունն ապահովելու կամ որևէ այլ կերպ ապացույցներ ձեռք բերելուն օժանդակելու միջնորդությամբ: Դատարանը կարող է բավարարել այդ միջնորդությունն իր իրավասության շրջանակներում:

Արբիտրաժային տրիբունալի կողմից վճռի կայացման կարգը: Մեկից ավելի արբիտրների մասնակցությամբ վեճի քննության դեպքում արբիտրաժային տրիբունալը վճիռ է կայացնում իր անդամների ձայների մեծամասնությամբ, եթե այլ բան նախատեսված չէ կողմերի համաձայնությամբ: Եթե արբիտրաժի ընթացքում կողմերը

հաշտությամբ լուծում են վեճը, ապա արբիտրաժային տրիբունալը դադարեցնում է գործի քննությունը և կողմերի խնդրանքով արբիտրաժային տրիբունալի կողմից առարկությունների բացակայության դեպքում համաձայնեցված պայմաններով կայացնում է վճիռ հաշտության համաձայնության մասին:

Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը պետք է կայացվի գրավոր ձևով և ստորագրվի արբիտրի (կամ արբիտրների) կողմից: Վճռի կայացումից հետո յուրաքանչյուր կողմին պետք է ուղարկվի դրա պատճենը:

Արբիտրաժը կարող է ավարտվել մեկ որոշման կայացմամբ: Տրիբունալը արբիտրաժի ավարտի վերաբերյալ կայացնում է որոշում այն դեպքում, երբ՝ 1) հայցվորը հրաժարվում է հայցից, բացառությամբ, երբ պատասխանողն առարկում է գործի վարույթի ավարտման դեմ. 2) կողմերը պայմանավորվում են վարույթի դադարեցման վերաբերյալ. 3) արբիտրաժային տրիբունալը գտնում է, որ գործի քննության շարունակումը որոշակի պատճառներով դարձել է ավելորդ կամ անհնարին:

Արբիտրաժային տրիբունալի վճռի վիճարկումը: Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը կարող է վիճարկվել դատարանում այն չեղյալ ճանաչելու վերաբերյալ դիմումի հիման վրա՝ միայն օրենքով սահմանված հիմքերով: Օրինակ՝ եթե դիմած կողմն ապացույցներ ներկայացնի այն մասին, որ վճիռ է կայացվել այնպիսի վեճի կապակցությամբ, որը նախատեսված չէր արբիտրաժային համաձայնությամբ, կամ դատարանը պարզի, որ ըստ օրենսդրության վեճի առարկան ենթակա չէ լուծման արբիտրաժի կողմից: Դատարանը, որին ներկայացվել է վճիռը չեղյալ ճանաչելու մասին դիմումը, կարող է կողմերից մեկի խնդրանքով կամ իր նախաձեռնությամբ որոշակի ժամանակով դադարեցնել այդ հարցի քննությունը, որպեսզի հնարավորություն ընձեռի արբիտրաժային տրիբունալին՝ վերսկսելու արբիտրաժային վարույթը կամ ձեռնարկելու այլ միջոցներ, որոնք արբիտրաժային տրիբունալի կարծիքով կարող են վերացնել արբիտրաժային տրիբունալի վճռի բեկանման հիմքերը:

Արբիտրաժային տրիբունալի վճռի ճանաչումը և կատարումը: Արբիտրաժային տրիբունալի վճիռը պետք է ճանաչվի որպես պարտադիր և համապատասխան դատարանին գրավոր միջնորդելու դեպքում կատարվի: Արբիտրաժային տրիբունալի վճռի ճանաչումը կամ հարկադիր կատարումը կարող է օրենքով սահմանված հիմքերով չեղյալ ճանաչվել դատարանի կողմից:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ են վեճերի լուծման այլընտրանքային եղանակները:
2. Ի՞նչ է բանակցությունը՝ որպես վեճի լուծման այլընտրանքային եղանակ:
3. Ի՞նչ է միջնորդությունը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ:
4. Ի՞նչ է արբիտրաժը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ:
5. Ի՞նչ է առեկտային արբիտրաժը՝ որպես վեճի լուծման եղանակ:
6. Ինչպե՞ս է որոշվում արբիտրաժային տրիբունալի կազմը:
7. Ինչպե՞ս է պեղական դատարանն աջակցում արբիտրաժային տրիբունալին:
8. Ի՞նչ կարգով է հնարավոր արբիտրաժային տրիբունալի վճռի վիճարկումը:

Փորձնական աշխատանք: Չեր դասարանի կամ այլ դասարանների որևէ միջանձնային վեճի կապակցությամբ փորձե՞ք կազմակերպել միջնորդություն և իրականացնել վեճի լուծումը:

ԳԼՈՒԽ 3 ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ, ՓԱՍՏԱԲԱՆՆԵՐԸ, ԴԱՏԱԽԱԶՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴԱՍ 18. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ

1. ԴԱՏԱԲԱՆԸ ԵՎ ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ: ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Դատարանը դատական իշխանության մարմին է, որն իրականացնում է արդարադատություն: Դատարանն անկախ պետական մարմին է, որի քիկունքում կանգնած է պետական հեղինակությունը: Դատարանը որոշումները կայացնում է պետության անունից:

Դատավորը դատարանում դատավորի պաշտոնում օրենքով սահմանված կարգով նշանակված անձն է:

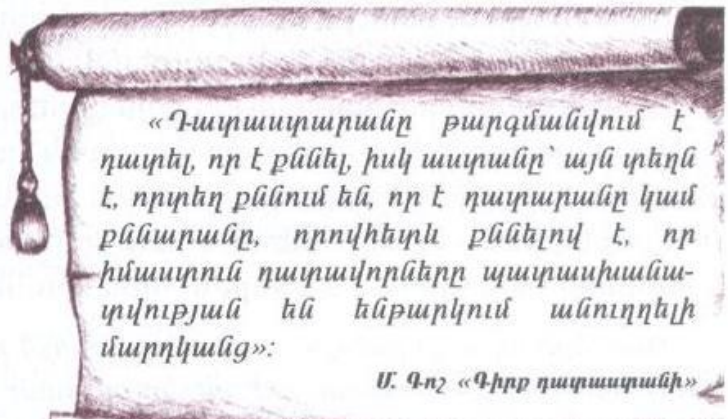
Դատարանները պարտավոր են օրենքների հիման վրա լուծել իրավական վեճերը: Որպես կանոն, ցանկացած վեճում նրա կողմերը փորձում են ամեն գնով հասնել հաղթանակի: Վեճը արդար լուծելու երաշխիքը դատարանի ու դատավորի անկախությունն ու անկողմնակալությունն է: Այսինքն՝ դատարանը պետք է ենթարկվի միայն օրենքին՝ անկախ մնալով պետական իշխանության այլ մարմինների, պաշտոնատար և մասնավոր անձանց միջամտությունից:

Դատարանների և դատավորների անկողմնակալության, անկախության ապահովման գործում կարևոր դեր են խաղում դատավորների թեկնածուներին ներկայացվող պահանջները և նրանց նշանակման կարգը: Դրանք կոչված են լուծելու երկու խնդիր: Առաջին՝ նպաստել, որպեսզի դատավոր դառնան արհեստավարժ և ազնիվ մարդիկ, երկրորդ՝ ապահովել նրանց անկախությունը նշանակողից:

Դատավորների թեկնածուները և նրանց ցուցակը: Մինչև դատավորների բուն նշանակումը կազմվում և հաստատվում է դատավորների թեկնածությունների ցուցակ: Դրա համար կազմակերպվում է թեկնածուների որակավորման ստուգում՝ մրցութային կարգով, գրավոր քննությունների արդյունքներով:

Որակավորման ստուգմանը կարող են մասնակցել 22-60 տարեկան այն քաղաքացիները, որոնք ՀՀ-ում ստացել են բակալավրի կամ դիպլոմավորված մասնագետի բարձրագույն իրավաբանական կրթության որակավորման աստիճան կամ նմանատիպ աստիճան են ձեռք բերել օտարերկրյա պետությունում: Այդ անձը պետք է բավարարի օրենքով սահմանված պահանջներին, օրինակ՝ չպետք է լինի դատապարտված հանցանք կատարելու համար, չունենա դատավորի պաշտոնում նշանակվելուն խոչընդոտող ֆիզիկական արատ կամ հիվանդություն, անցած լինի պարտադիր զինվորական ծառայություն և այլն:

Մտորումներ: Արդյո՞ք դատավորի թեկնածուին ներկայացվող պահանջները բավարար են: Փորձե՞ք իմաստավորել դրանք: Ուրիշ էլ ի՞նչ պահանջներ կառաջադրե՞ք և ինչո՞ւ:

Դատավորների պատրաստման հատուկ դպրոցը, ստուգելով դիմող անձանց որակավորումը, ամենաբարձր միավորներ ստացած հավակնորդների արդյունքները ներկայացնում է Արդարադատության խորհուրդ՝ դատավորների թեկնածությունների ցուցակում ներառելու նպատակով:

Արդարադատության խորհուրդը (ԱԽ) Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմին է, որը կոչված է նպաստելու դատարանների ու դատավորների անկախությանն օրենսդիր և գործադիր մարմիններից: Նման խնդիրը բարեհաջող իրականացնելու համար այն ունի հատուկ կազմ և լիազորություններ: *Կարդացե՛ք ՀՀ Սահմանադրության 94.1 և 95 հոդվածները և դո՛ւրս գրե՛ք ԱԽ-ի կազմը և լիազորությունները:*

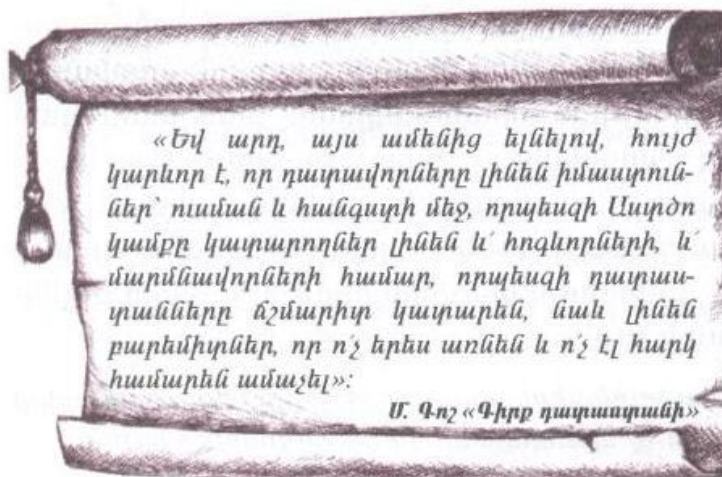
ԱԽ-ն իր նիստում ուսումնասիրում է առաջարկված թեկնածությունները և քվեարկության հիման վրա կազմում է դատավորի թեկնածուների ցուցակը: Հանրապետության նախագահին իր հրամանագրով հաստատում է ԱԽ-ի կազմած ցանկը՝ իր համար ընդունելի թեկնածություններով:

Դատավորների նշանակումը: Եթե դատավորի պաշտոնը թափուր է մնում, ապա թեկնածուի համաձայնությամբ Վճռաբեկ դատարանի նախագահը նրան ներկայացնում է ԱԽ-ին: Խորհրդի դրական եզրակացության դեպքում թեկնածությունը ներկայացվում է հանրապետության նախագահին: Վերջինս կարող է այդ անձին նշանակել դատավոր կամ մերժել նրա նշանակումը:

Դատավորի պաշտոնում նշանակված անձն իր պաշտոնը սրանցնում է ԱԽ-ի նիստում հանրապետության նախագահի ներկայությամբ տրված հեղինակ երդմամբ. «Սրանցնելով դատավորի բարձր պաշտոնը՝ ՀՀ Ժողովրդի առջև երդվում եմ դատավորի պարտականություններս կատարել ՀՀ Սահմանադրությանն ու օրենքներին համապատասխան, լինել անաչառ և սկզբունքային, արդարացի և մարդասեր, սրբորեն պահպանել դատավորի կարգավիճակին ներկայացվող բոլոր պահանջները՝ ապահովելով օրենքի գերակայությունը և բարձր պահելով դատական իշխանության հեղինակությունը»:

2. ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԵՎ ԴԱՏԱՎՈՐԻ ԱՆԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

Դատարանի և դատավորի անկախությունը կյանքի կոչելու համար օրենքը սահմանում է մի շարք երաշխիքներ: Օրինակ՝ դրա համար կարևոր է նրանց նյութական և սոցիալական ապահովվածությունը: Այս առումով օրենքները սահմանում են դատավորների գործունեության նյութական (օրինակ՝ բարձր աշխատավարձ), սոցիալական (օրինակ՝ ծառայողական բնակարանի իրավունք) և այլ երաշխիքներ:

Դատավորի անփոփոխելիությունը երաշխիք է նրա անկախության համար: Դատավորները պետք է ազատ լինեն այն մտավախությունից, թե կարող են կորցնել իրենց պաշտոնը, եթե հաշվի չառնեն ինչ-որ պաշտոնյայի կամ անձանց ինչ-որ խմբի միջնորդությունները: Հետևաբար, դատավորը պաշտոնավարում է մինչև 65 տարին լրանալը: Արգելվում է նրան առանց իր գրավոր համա-

ձայնության փոխադրել աշխատանքի այլ դատարան: Դատավորի լիազորությունները դադարում են միայն Սահմանադրությամբ և օրենքով նախատեսված դեպքերում ու կարգով:

Դատավորի այլ գործունեությամբ զբաղվելու սահմանափակումը: Դատավորը և Սահմանադրական դատարանի անդամը չեն կարող զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, զբաղեցնել իրենց պարտականությունների հետ չկապված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, պաշտոն առևտրային կազմակերպություններում, կատարել այլ վճարովի աշխատանք, բացի գիտական, մանկավարժական և ստեղծագործական աշխատանքից:

Դատավորի ապաքաղաքականացվածությունը: Դատավորը չի կարող լինել որևէ կուսակցության անդամ, ընտրություններում առաջադրել իր թեկնածությունը, մասնակցել նախընտրական քարոզչությանը կամ ցանկացած այլ ձևով զբաղվել քաղաքական գործունեությամբ: Ընտրություններին նա կարող է մասնակցել միայն որպես ընտրող: Այսպիսով՝ ցանկացած հանգամանքներում դատավորը պարտավոր է դրսևորել քաղաքական զսպվածություն և չեզոքություն:

Մտորումներ: Դատավորի այլ գործունեությամբ կամ քաղաքականությամբ զբաղվելը ինչպե՞ս կարող են ազդել դատավորի անկախության և անաչառության վրա: Ի՞նչ կլինեն, եթե դատավորներն ունենային այլ պաշտոններ:

Դատավորներն անձեռնմխելի են: Դատավորը չի կարող կալանավորվել, ներգրավվել որպես մեղադրյալ, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ չի կարող դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկվելու հարց հարուցվել առանց ԱԽ-ի համաձայնության: Դատավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու պահից գործի նկատմամբ դատախազական հսկողությունն իրականացնում է գլխավոր դատախազը:

Դատավորը չի կարող ձերբակալվել, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ ձերբակալումն իրականացվում է հանցագործության կատարման պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Նման դեպքերում ձերբակալման մասին անմիջապես տեղեկացվում են հանրապետության նախագահը և Վճռաբեկ դատարանի նախագահը:

Դատավորին չի կարելի բերման ենթարկել: Առանց փաստաթղթերի բերման ենթարկված դատավորի ինքնությունը պարզելուց հետո իրավասու պետական մարմինը պետք է անմիջապես ազատ արձակի նրան: Դատարանի շենք մուտք գործելը՝ խուզարկություն, զննում, փաստաթղթերի կամ իրերի առգրավում կատարելու համար, իրականացվում է դատարանի նախագահի իրազեկմամբ:

Դատավորներին կարգապահական պատասխանատվության է ենթարկում ԱԽ-ն՝ օրենքով սահմանված հատուկ կարգով:

3. ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԱԴԱՐՈՒՄԸ

Դատավորի լիազորությունները և պաշտոնավարումը դադարում է մի քանի տեսակի հիմքերով և համապատասխան կարգերով:

1. Դատավորի պաշտոնավարման դադարումը: Դատավորի պաշտոնավարումը դադարում է, եթե՝

ա) դատավորն իր դիմումով հրաժարական է տալիս.

բ) լրացել է դատավորի պաշտոնավարման տարիքը՝ 65 տարին.

դ) դատարանի վճռով նա ճանաչվել է անգործունակ, սահմանափակ գործունակ, անհայտ բացակայող կամ հայտարարվել է մահացած.

դ) դատավորը կորցրել է ՀՀ քաղաքացիությունը:

2. Դատավորի լիազորությունների դադարեցումը՝ կապված կարգապահական պատասխանատվության հետ: Դատավորի նկատմամբ կիրառվող կարգապահական տույժի տեսակ է դատավորի լիազորությունների դադարեցումը: Այդպիսի միջնորդությամբ հանրապետության նախագահին դիմում է ԱԽ-ն: Եթե նախագահը միջնորդությունը ստանալուց հետո երկշաբաթյա ժամկետում չի դադարեցնում դատավորի լիազորությունները, ապա միջնորդությունը համարվում է մերժված: Այդ դեպքում օրենքի ուժով դատավորը համարվում է ավելի մեղմ պատասխանատվության ենթարկված: Օրինակ՝ խիստ նկատողություն, որը զուգորդվում է նրան մեկ տարի ժամկետով աշխատավարձի 25 տոկոսից զրկելով:

3. Կարգապահական պատասխանատվության հետ չկապված դատավորի լիազորությունների դադարեցումը: Այս հիմքով դատավորի լիազորություններն ԱԽ-ի առաջարկությամբ դադարեցվում են հանրապետության նախագահի կողմից, եթե՝

- 1) ժամանակավոր անաշխատունակության հետևանքով նա ավելի քան 4 ամիս անընդմեջ կամ ավելի քան 6 ամիս օրացուցային տարվա ընթացքում ի վիճակի չի եղել կատարելու իր պաշտոնական պարտականությունները.
- 2) դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճռով ապացուցված է, որ նա նշանակվել է դատավորի պաշտոնին օրենքի պահանջների խախտմամբ.
- 3) օրինական ուժի մեջ է մտել նրա նկատմամբ կայացված մեղադրական դատավճիռը, կամ նրա նկատմամբ հարուցված քրեական հետապնդումը դադարեցվել է ոչ արդարացնող հիմքով.
- 4) երկու տարի անընդմեջ չի անցել տարեկան վերապատրաստման ծրագրերը: Հանրապետության նախագահը ԱԽ-ի առաջարկությամբ դադարեցնում է դատավորի լիազորությունները, նաև եթե նշանակումից հետո նա ձեռք է բերել դատավորի պաշտոնում նշանակմանը խոչընդոտող ֆիզիկական արատ կամ հիվանդություն: Եթե առերևույթ առկա է այս հիմքը, ապա արդարադատության նախարարը և Վճռաբեկ դատարանի նախագահը համատեղ դիմում են իրավասու պետական մարմին՝ դատավորի բժշկական զննությունը կազմակերպելու համար: Դատավորը պարտավոր է անցնել բժշկական զննությունը: Եթե զննության արդյունքում հիմնավորվում է, որ առկա է նշված ֆիզիկական արատը կամ հիվանդությունը, ապա Վճռաբեկ դատարանի նախագահը համապատասխան միջնորդություն է ներկայացնում ԱԽ-ին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞վ է դատավորը:
3. Ինչո՞վ է կարևոր դատավորների նշանակման կարգը:
4. Ինչպե՞ս է կազմվում դատավորների թեկնածուների ցուցակը:
5. Ո՞վ է ներկայացնում դատավորի թեկնածուին, և ո՞վ է նշանակում դատավորին:
6. Ի՞նչ է դատավորի անփոփոխելիությունը, և ո՞րն է դրա նշանակությունը:
7. Ի՞նչ գործունեությամբ չեն կարող զբաղվել դատավորները:
8. Ի՞նչ փեսակի հիմքերով է դադարում դատավորների լիազորությունները:

Սրբեղծագործական աշխատանք: Գրե՛ք փոքրիկ շարադրություն «Ինչպիսի՞ն պետք է լինի դատավորը» թեմայով:

ԴԱՍ 19. ՓԱՍՏԱԲԱՆ ԵՎ ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ԵՎ ՓԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յուրաքանչյուր որ ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք: Զանի որ իրավական հարցերում ամեն ոք չէ, որ կարող է կողմնորոշվել, որովհետև դա իմացության հատուկ համակարգ է, մարդը պետք է հնարավորություն ունենա ստանալու իրավաբանական օգնություն: Այդ իրավունքի երաշխիքը պետությունից անկախ գործող փաստաբանական ծառայությունն է:

Փաստաբանական ծառայությունը ոչ կառավարական հատուկ կազմակերպություն է, որն իրավաբանական օգնության միջոցով իրականացնում է մարդու իրավունքների խախտումների կանխումը, դրանց պահպանման համար երաշխիքների ստեղծումը, կենսագործման ճանապարհին եղած արգելքների վերացումը:

Փաստաբանությունը մատուցում է իրավական օգնության ծառայություն, որը շատ անհրաժեշտ է հատկապես քաղաքացիների ու կազմակերպությունների համար: Շատերը կարող են մտածել, որ փաստաբանն անհրաժեշտ է միայն դատարանում: Իհարկե, դա այդպես է, բայց ոչ ամբողջովին: Ցանկալի է, որ փաստաբանի ծառայությունից օգտվեք շատ ավելի վաղ՝ մինչև դատարան հասնելը:

Եթե խախտվել են ձեր իրավունքները, և դուք անորոշության մեջ եք, լավ փաստաբանը կօգնի ձեզ պաշտպանել դրանք: Եթե ձեր գործը հասել է դատարան, և դուք ստիպված եք մյուս կողմի հետ ձեր հարաբերությունները պարզել դատարանում, ապա առանց փաստաբանի օգնության դուք կարող եք գործը լրիվ տանուլ տալ, նույնիսկ եթե ճիշտ լինեք (օրինակ՝ անհրաժեշտ ապացույցներ չհավաքելու պատճառով): Իհարկե, փաստաբանական ծառայությունները վճարովի են, սակայն պետք է հաշվի առնել նաև ասացվածքը. «Ժլատը կրկնակի է վճարում»: Բացի այդ, օրենքով սահմանված դեպքերում փաստաբանական օգնությունն անվճար է:

2. ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Փաստաբանական պալատը Հայաստանում փաստաբաններին միավորող կազմակերպությունն է: Այն փաստաբանների մասնագիտական, անկախ, ինքնակառավարվող իրավաբանական անձ է, որ կոչված է ապահովել նրանց արդյունավետ գործունեությունը, իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը: Հայաստանում կարող է կազմավորվել միայն մեկ փաստաբանական պալատ, որին պետք է անդամակցեն բոլոր փաստաբանները:

Փաստաբան է համարվում այն անձը, ով օրենքով սահմանված կարգով ստացել է փաստաբանական գործունեություն իրականացնելու արտոնագիր, փաստաբանների պալատի անդամ է և տվել է երդում: Փաստաբանն իրավական հարցերով անկախ խորհրդատու է: Նա իրավունք ունի ներկայացնելու կամ պաշտպանելու ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց շահերը, ինչպես նաև ներկայացնելու վստահորդի շահերը հանրային մարմիններում, ոչ պետական կազմակերպություններում:

Փաստաբանական գործունեությամբ զբաղվելու համար անձը պարտավոր է դառնալ Փաստաբանների պալատի անդամ: Փաստաբանական գործունեությունն արտոնագրվող է, իսկ արտոնագիրը տալիս է Փաստաբանների պալատը:

Արտոնագիր կարող է ստանալ անձը, ով ունի բարձրագույն իրավաբանական

կրթություն կամ իրավաբանի մասնագիտությամբ գիտական աստիճան և իրավաբանի առնվազն երկու տարվա աշխատանքային ստաժ, հանձնել է որակավորման քննություն և ստացել է համապատասխան վկայագիր: Անձը չի կարող լինել փաստաբան, եթե դատարանի վճռով ճանաչվել է անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ, դատապարտվել է դիտավորյալ հանցագործության համար, և նրա դատվածությունը մարված կամ հանված չէ: Առանց որակավորման քննություն հանձնելու փաստաբանի արտոնագիր կարող է ստանալ այն անձը, որն ունի փաստաբանի կամ դատավորի առնվազն 15 տարվա ստաժ:

Հանրային պաշտպանությունը: Փաստաբանական ծառայության համար վճարի չափն ու կարգը որոշվում են փաստաբանի և վստահորդի միջև կնքված գրավոր պայմանագրով: Օրենքը նախատեսում է իրավաբանական օգնության տրամադրում նաև պետական միջոցների հաշվին: Այդ օգնության տրամադրումն ապահովում է ՀՀ փաստաբանների պալատը՝ Հանրային պաշտպանի գրասենյակի միջոցով: Այն կազմված է գրասենյակի ղեկավարից, նրա երկու օգնականներից և հանրային պաշտպաններից: Հանրային պաշտպանները, որպես փաստաբանական պալատի անդամներ, կոչված են պետության կողմից հատկացվող միջոցների հաշվին անվճարունակ անձանց ցույց տալ իրավաբանական օգնություն քաղաքացիական և քրեական գործերով: Օրինակ՝ ալիմենտի գանձման վերաբերյալ գործերով:

3. ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Փաստաբանությունն իրավապաշտպան կազմակերպություն է, որի գործունեությունն ուղղված է իրավական օգնություն ստացողի հետապնդած շահերի իրականացմանը՝ օրենքով չարգելված միջոցներով ու եղանակներով: Փաստաբանական գործունեությունը դրսևորվում է մի քանի ուղղություններում:

1. Փաստաբանն իրականացնում է իրավաբանական խորհրդատվություն, տալիս է բացատրություններ իրավական հարցերով: Սովորաբար մարդիկ դիմում են փաստաբանին, երբ չգիտեն, թե ինչպես ճիշտ վարվել, ինչպես ապահովագրել իրենց գույքն ապագայի «փորձանքներից», երբ ուզում են իմանալ, թե արդյոք իրենց գործողությունները չեն հակասում օրենքներին, երբ դժգոհ են իրենց պայմանագրային գործընկերներից և գտնում են, որ նրանք ճիշտ չեն: Մի խոսքով, երբ անհրաժեշտ է տեղեկություն իրավունքի հարցերով: Հենց դրա համար է փաստաբանը, որը վստահորդի դիմումով իրականացնում է խորհրդատվություն:

Լինում են նաև դեպքեր, երբ օրենքները, որոնք պետք է կիրառվեն, հայտնի են, սակայն դրանք հասկացվում են տարբեր կերպ: Օրինակ՝ վնաս պատճառելուց բխող պարտավորություններից մեկն էլ «առավել վտանգի աղբյուրով» պատճառած վնասն է: Ի՞նչ է նշանակում դա: Ահա այս դեպքում փաստաբանը վստահորդին հետաքրքրող հարցերով տալիս է մեկնաբանություններ:

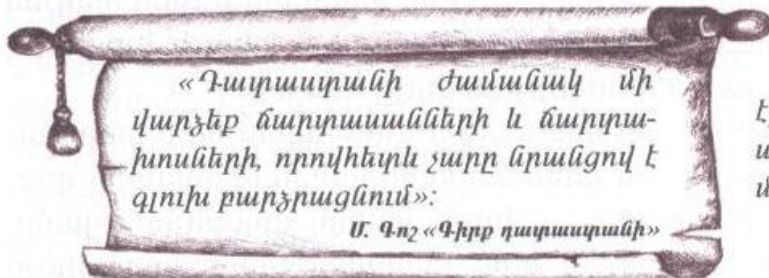
Ցավոք, ոչ բոլորն է, որ տիրապետում են օրենսդրական ահռելի նյութին, թեկուզ հենց դրա ֆիզիկական իմաստով, այսինքն՝ չունեն դրանց տեքստերը: Բայց հաճախ վիճող կողմերը բանավոր վկայակոչում են օրենքները: Որպեսզի «հա-

կառակորդին» ապացուցեք, որ նա անօրինական է գործում, փաստաբանը կարող է ձեզ տալ նաև գրավոր խորհրդատվություն՝ քաղվածքներ օրենսդրությունից:

2. Փաստաբանը կազմում է դիմումներ, բողոքներ և այլ իրավական փաստաթղթեր: Այդպիսի խնդրանքով նրան դիմում են մարդիկ, ովքեր գտնում են, որ իրենց իրավունքները խախտված են: Եթե ձեր հուզմունքը շարադրեք դիմումի կամ բողոքի մեջ, ապա դա դժվար թե օգնի ձեզ: Անհրաժեշտ է իրավաբանորեն հիմնավոր փաստարկներ և ապացույցներ: Փաստաբանը, օրինակ, կազմելով հայցադիմում, կօգնի դուրս թողնել գործին չվերաբերող տեղեկատվությունը: Նա օգնում է փաստարկները համակարգել, հստակ և որոշակի շարադրել պահանջը, որն ուղղված է պատասխանողին: Նա պարտադիր պետք է լուծի ապացույցների, ինչպես նաև հայցադիմումին կից փաստաթղթերի հարցը: Իհարկե, դուք անձամբ կարող եք փորձել կազմել փաստաթուղթը (օրինակ՝ պայմանագիրը, կտակը և այլն): Սակայն հետագայում վեճի դեպքում կպարզվի, որ հնարավոր չէ լրիվ պաշտպանել ձեր իրավունքը, քանի որ, ասենք, պայմանագրում դուք չեք նախատեսել նախավճարը:

3. Փաստաբանն իրականացնում է ներկայացուցչություն դատարանում և այլ կազմակերպություններում: Դատավարական կարգերը, դրանց նրբությունները գիտեն միայն իրավագետները: Դատավարական իրավունքների խախտումները (օրինակ՝ դատարանը հայցվորին հնարավորություն չի տվել առարկել պատասխանողին վերջինիս ելույթից հետո) կարող են հանգեցնել ջանքերի փլուզման, բերել պարտության դատարանում: Սովորական մահկանացուները հաճախ չգիտեն այդ կանոնները կամ էլ դրանց չեն տալիս մեծ նշանակություն: Բացի այդ, դատական գործընթացում շատ են իրավական եզրույթները, որոնք անհասկանալի են, ինչպես օտար լեզուն: Նման դեպքերում անհրաժեշտ է փաստաբան, որպեսզի ձեզ օգնի կողմնորոշվել դատական «խորամանկ խաչմերուկներում» և հաղթել:

Մտորումներ: Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ էր Մ. Գոշը այդպես մտածում: Կարելի՞ է արդյոք նրա մտրեցումն ընդունելի համարել մեր օրերում:

4. Փաստաբանը մասնակցում է նախաքննությանը և դատական քննությանը քրեական գործերով: Այս ոլորտում նրա մասնակցությունը կարող է լինել տարբեր կարգավիճակներում՝ տուժողի և այլ անձանց ներկայացուցիչ, պաշտպան:

Պաշտպանն այն փաստաբանն է, որ քրեական գործով վարույթում ներկայացնում է կասկածյալի կամ մեղադրյալի օրինական շահերը և նրան ցույց է տալիս իրավաբանական օգնություն օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով: Կան դեպքեր, երբ պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է, իսկ մնացածում պաշտպան հրավիրելը մեղադրյալի իրավունքն է: Պաշտպանի մասնակցությունը սկսվում է դեռ գործի նախնական քննության պահից: Այս գործընթացում նրա խնդիրներն են՝ օգնել պաշտպանյալին իրավական հարցերով և դիտելով քննության ընթացքը՝ վեր հանել օրինականության խախտումները, հասնել դրանց վերացման: Պաշտպանի խնդիրն է նաև իր պաշտպանյալին ներկայացնել դրական լույսի տակ, ուշադրություն հրավիրել նրա դրական կողմերի վրա, հանցագործության պատճառների ու պայմանների վրա: Պաշտպանը գիտի, թե որ հանգամանքները և ինչպես ներկայացնել:

Եթե ամբաստանյալը և նրա պաշտպանը վերցնում են անմեղության և արդարացման ապացուցման ուղղությունը, ապա փաստաբանի դերը բարձրանում է: Այս դեպքում անհրաժեշտ է լրացուցիչ ապացույցների հավաքում և դրանք ներկայացնելու «դատավարական խորամանկություն», որն ամեն մեկին հասու չէ:

4. ՓԱՍՏԱԲԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Իրավագետի մասնագիտության յուրահատկությունը բարձր պահանջներ է ներկայացնում նրա կրթական, գործնական և բարոյական որակներին: Իրավագետի առաքելությունն է իրականացնել մարդու իրավունքների, հանրության շահերի պաշտպանության շնորհակալ գործը, լինել իրավունքի և իրական կյանքի գիտակ, բարոյապես կայուն մարդ: Ազնվությունը, անկաշառությունը, սկզբունքայնությունը, քաղաքացիական արիությունը, արդարացիությունը, ցանկացած իրավաբանի, ինչպես նաև փաստաբանի անքակտելի որակներն են: Իրավագետին ներկայացվող այս ընդհանուր պահանջներն ու պատվիրանները փաստաբանական ոլորտում դարձել են օրենսդրական սկզբունքներ կամ մասնագիտական էթիկայի կանոններ: Դրանց մեջ հատկապես կարևոր է փաստաբանների անկախության սկզբունքը:

Փաստաբանի պատշաճ գործունեության անհրաժեշտ պայմանը մասնագիտական անկախությունն է ամեն տեսակ ազդեցություններից, ճնշումներից, ինչպես նաև իր անհատական շահերից: Փաստաբանը պարտավոր է դիմագրավել իր անկախության դեմ ուղղված ամեն մի ոտնձգությանը, դրսևորել արիություն և սկզբունքայնություն մասնագիտական պարտավորությունները կատարելիս, հաստատել իր իրավունքները մինչև վերջ և դրանք արդյունավետորեն ծառայեցնել հայցվորի շահերին: Փաստաբանը դատարանին, այլ պետական մարմիններին, երրորդ անձանց կամ վստահորդին հաճոյանալու համար չպետք է գնա իր անկախությանը դիպչող փոխգիջումների, եթե դրանք չեն համընկնում հայցվորի շահերի հետ և խոչընդոտում են նրան պատշաճ իրավաբանական օգնություն ցույց տալուն:

Փաստաբանը չպետք է զբաղվի իրեն այլ անձանցից նյութական կամ բարոյական կախման մեջ դնող կամ որևէ այլ կերպ փաստաբանի մասնագիտական գործունեության ազատ և անկախ իրականացմանը խոչընդոտող գործունեությամբ: Փաստաբանին արգելվում է որպես մշտական կամ ժամանակավոր նստավայր ընտրել դատարաններին, դատախազությանը, գործադիր և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պատկանող շենքերը կամ տարածքները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է փաստաբանական ծառայությունը:
2. Ո՞րն է փաստաբանության դերը:
3. Ի՞նչ է Փաստաբանական պալատը, և ո՞րն է նրա խնդիրը:
4. Ո՞վ կարող է և ո՞վ չի կարող դառնալ փաստաբան:
5. Ի՞նչ է հանրային պաշտպանությունը, և ո՞րն է դրա խնդիրը:
6. Որո՞նք են փաստաբանական գործունեության հիմնական տեսակները:
7. Ո՞րն է փաստաբանի անկախության սկզբունքի նշանակությունը:

Այցելություն կամ հրավեր: Ըստ հնարավորության կազմակերպե՛ք այց որևէ փաստաբանական գրասենյակ և ծանոթացե՛ք նրա աշխատանքին կամ դատարան հրավիրե՛ք որևէ փաստաբանի:

ԴԱՍ 20. ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

Դատախազությունը հատուկ տեղ է գրավում պետական մարմինների համակարգում: Դատախազությունն այլ պետական մարմիններից անկախ գործող, միասնական կենտրոնացված համակարգ է, որը ղեկավարում է գլխավոր դատախազը: Նրան հանրապետության նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է Ազգային ժողովը՝ 6 տարի ժամկետով:

Դատախազության հիմնական կոչումը մասնակցությունն է քրեական դատավարությանը, այսինքն՝ հանցագործության կապակցությամբ հարուցված գործի վարույթին: Դատախազության առջև դրված խնդիրներն արդյունավետ լուծելու համար այն կազմակերպվում և գործում է յուրահատուկ սկզբունքների հիման վրա:

Դատախազությունը միասնական կենտրոնացված համակարգ է: Դատախազության մարմինների համակարգը կենտրոնացված կառույց է, որը ղեկավարում է գլխավոր դատախազը: Նա վերադաս է բոլոր դատախազների նկատմամբ, և նրա հրամանները, ցուցումներն ու կարգադրությունները պարտադիր են բոլոր դատախազների համար: Կենտրոնացվածության սկզբունքին չի հակասում դատախազի դատավարական ինքնուրույնությունը: Դատախազը՝ որպես դատավարության սուբյեկտ, գործում է օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով և իր ներքին համոզմամբ: Մասնակցելով դատարանում քրեական գործի քննությանը՝ դատախազն իր դիրքորոշումը հիմնավորում է դատական նիստում հետազոտված գործի հանգամանքներով: Նա պարտավոր է հրաժարվել մեղադրանքից, եթե, իր համոզմամբ, այն չի հաստատվել դատական քննության ընթացքում:

Դատախազության անկախությունն ունի արտաքին կողմ, այսինքն՝ դատախազությունն անկախ է այլ պետական մարմիններից: Ներքուստ այն կառուցված է ծառայողական ենթակայության սկզբունքի վրա: Դատախազության անկախության երաշխիքներ են՝ դատախազության գործունեությանը միջամտելու անթույլատրելիությունը, դատախազի պահանջների կատարման պարտադիր լինելը, դատախազների անձեռնմխելիությունը, ապաքաղաքականացվածությունը, դատախազների նյութական և սոցիալական ապահովվածությունը և այլ երաշխիքները:

Դատախազության մարմինների համակարգը: Դատախազությունը կազմված է գլխավոր դատախազությունից, Երևան քաղաքի դատախազությունից, Երևան քաղաքի վարչական շրջանների դատախազություններից, մարզային դատախազություններից, կենտրոնական զինվորական դատախազությունից, ինչպես նաև կայազորների զինվորական դատախազություններից՝ ըստ զինված ուժերի տեղաբաշխման:

2. ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դատախազությունը հարուցում է քրեական հետապնդում, այսինքն՝ իրականացնում է գործողություններ, որոնք նպատակ ունեն բացահայտել հանցանք կատարած անձին, ապացուցել նրա մեղավորությունը հանցանքի կատարման մեջ, ապահովել այդ անձի նկատմամբ պատասխանատվության միջոցների կիրառումը: Օրինակ՝ կարող է որոշում ընդունել ինչ-որ մեկին, որ կասկածվում է հանցանք կա-

տարելու մեջ, առաջադրել մեղադրանք: Եթե բացակայում են դրա հիմքերը, ապա դատախազը որոշում է քրեական հետապնդումը դադարեցնել:

Դատախազությունը հսկողություն է իրականացնում քրեական գործով նախնական քննության օրինականության նկատմամբ: Հետաքննիչների և քննիչների կողմից օրենքի խախտումները, քննությունը սխալ ուղիով տանելու դեպքերը բացառելու նպատակով դատախազին իրավունք է վերապահված հսկելու ամեն մի քրեական գործով իրականացվող քննության օրինականությունը: Դատախազն այդ հսկողությունն իրականացնելիս իրավունք ունի ցուցումներ տալ հետաքննիչին և քննիչին, կայացնել որոշումներ, ներկայացնել միջնորդագրեր:

Դատախազությունը դատարանում պաշտպանում է մեղադրանքը: Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի համաձայն՝ ամբաստանյալի մեղավորության ապացուցման պարտականությունը դրված է մեղադրող կողմի (դատախազի, տուժողի) վրա: Եթե դատախազը դատարանում հրաժարվում է մեղադրանքից, ապա դատարանը կայացնում է արդարացնող դատավճիռ:

Դատախազությունը պետական շահերի պաշտպանության հայց է հարուցում դատարանում: Եթե նա գտնում է, որ առկա են բավարար հիմքեր պետության շահերի պաշտպանության հայց հարուցելու համար, ապա իրավունք ունի մինչև հայց հարուցելը նախազգուշացնելու պետության շահերին վնաս հասցրած անձին վնասը կամովին հատուցելու մասին: Հակառակ դեպքում նա դիմում է դատարան:

Դատախազությունը բողոքարկում է դատարանների վճիռները, դատավճիռները և որոշումները: Եթե դատախազը գտնում է, որ այդ ակտերն անօրինական, անարդարացի և անհիմն են, ապա նա կարող է վերադաս դատարան բողոք բերել դրանց դեմ: Դատարանների օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը կարող են բողոքարկել դատական քննությանը մասնակցած դատախազը կամ վերադաս դատախազը: Օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի դեմ վճռաբեկ բողոք կարող են բերել գլխավոր դատախազն ու նրա տեղակալները:

Դատախազությունն իրականացնում է հսկողություն պատիժների, հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման նկատմամբ: Պատիժ են համարվում քրեական պատժատեսակները, իսկ հարկադրանքի այլ միջոց է ազատությունից զրկման (ձերբակալում, կալանավորում), ինչպես նաև հատուկ ծառայությունների կողմից ֆիզիկական ուժ, հրազեն կամ հատուկ միջոցների գործադրումը: Ուստի դատախազական հսկողությունը կարևոր երաշխիք է այն անձանց իրավունքների պաշտպանության ապահովման համար, ում նկատմամբ կիրառվել է պատիժ կամ հարկադրանքի այլ միջոցներ: Այս լիազորություններն իրականացնելիս դատախազն իրավունք ունի ցանկացած ժամանակ անարգել այցելելու այն բոլոր վայրերը, որտեղ պահվում են ազատությունից զրկված անձինք: Խախտումներ հայտնաբերելիս դատախազը միջնորդում է վերացնել խախտումը, իրավունք ունի կասեցնելու իրավախախտ ակտի գործողությունը: Նա պարտավոր է անհապաղ ազատելու ազատությունից զրկելու վայրերում, ինչպես նաև այդ վայրերի տուգանային և կարգապահական մեկուսարաններում ապօրինի պահվող անձանց:

Դատախազությունը կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան: Գլխավոր դատախազը դատախազության վարությամբ գտնվող կոնկրետ գործին առնչվող նորմատիվ ակտերի դրույթների սահմանադրականության հարցերով օրենքով սահմանված կարգով կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան:

3. ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՍԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ոստիկանությունը գործադիր իշխանության համակարգի պետական կառավարման մարմին է, որն իր առջև դրված խնդիրներն իրականացնելիս օրենքով նախատեսված դեպքերում, կարգով և սահմաններում ունի հարկադրանք կիրառելու իրավունք:

Ոստիկանությունը միասնական կենտրոնացված համակարգ է, որի մեջ մտնում են՝ ոստիկանության կենտրոնական ապարատը, դրա անմիջական ենթակայության ստորաբաժանումները, ոստիկանության՝ Երևան քաղաքի և մարզային վարչությունները և դրանց ենթակա բաժինները: Ոստիկանության մարմինների համակարգը ղեկավարում է ՀՀ ոստիկանության պետը: Վերջինիս պաշտոնի նշանակում և պաշտոնից ազատում է հանրապետության նախագահը՝ վարչապետի առաջարկությամբ:

Ոստիկանության խնդիրները: Ոստիկանության խնդիրներն այն արդյունքներն են, որոնց պետք է հասնի ոստիկանությունն իր գործունեությամբ:

1. Ոստիկանությունը պարտավոր է ապահովել և պահպանել մարդու անվտանգությունն օրենքով նախատեսված դեպքերում: Անձի դեմ ուղղված հանցանքները զգալի տեղ են զբաղեցնում հանցավորության կառուցվածքում: Ոստիկանության առաջնահերթ խնդիրն անձի կյանքի և առողջության, իրավունքների, ազատությունների պաշտպանությունն է հակաիրավական այլ ոտնձգություններից:

2. Ոստիկանությունը պարտավոր է իրականացնել հանցագործությունների ու վարչական իրավախախտումների նախականիտում, կանխում և խափանում: Ոստիկանությունը ձեռնարկում է դրանց կատարմանը նպաստող պատճառների և պայմանների վերացման միջոցներ: Նա կարող է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ և կազմակերպություններ ներկայացնել իրավախախտումների կատարման պատճառների ու դրանց նպաստող պայմանների վերացմանն ուղղված միջնորդագրեր ու առաջարկություններ:

3. Ոստիկանության խնդիրներից է հայտնաբերել և բացահայտել հանցագործությունները, քրեական գործով կատարել նախնական քննություն: Ոստիկանության կառուցվածքում ստեղծվում են հանցագործությունների դեմ պայքարի ստորաբաժանումներ, որոնք ձեռնարկում են օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ, կատարում են անհետաձգելի քննչական գործողություններ, հետախուզում են հանցագործություն կատարած անձանց, ինչպես նաև ապահովում են հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցումը:

4. Ոստիկանությունը կատարում է հասարակական կարգի և հասարակական անվտանգության պահպանություն: Դրան համապատասխան ոստիկանությունը պարտավոր է ապահովել հասարակական կարգի պահպանությունը փողոցներում, զբոսայգիներում և այլ հասարակական վայրերում, իր իրավասության սահմաններում ոստիկանությունն օժանդակում է պատգամավորներին, հանրային մարմինների պաշտոնատար անձանց, կազմակերպությունների ներկայացուցիչներին, եթե խոչընդոտներ են հարուցվում նրանց օրինական գործունեությանը, կամ վտանգված են նրանց կյանքը, առողջությունը, գույքը, պատիվն ու արժանապատվությունը: Ճանապարհային ոստիկանությունն ապահովում է երթևեկության անվտանգությունը:

5. Ոստիկանությունն իրականացնում է սեփականության բոլոր ձևերի հավասար պաշտպանություն: Նա պարտավոր է պայքարել սեփականության դեմ ուղղ-

ված իրավախախտումների դեմ, պաշտպանելու այն ամեն տեսակ հակաիրավական գործողություններից: Օրինակ՝ անհատների և կազմակերպությունների գույքը պահպանելիս, այդ թվում՝ պայմանագրային հիմունքներով, նա պարտավոր է ապահովել օբյեկտների և գույքի պետական պահպանությունը: Ոստիկանությունը պարտավոր է ապահովել գտնված և ոստիկանություն հանձնված փաստաթղթերի, իրերի, թանկարժեք և այլ գույքի պահպանությունը, միջոցներ ձեռնարկել դրանք օրինական տերերին վերադարձնելու ուղղությամբ:

4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՐԳԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

Այս սկզբունքին համապատասխան օրենքը սահմանում է, որ ոստիկանությունը՝

- հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանում է մարդու կյանքն ու առողջությունը, այլ իրավունքները, սեփականությունը և օրինական շահերը.
- չպետք է ձեռնարկի անձի արժանապատվությունը նվաստացնող միջոցներ.
- անձի իրավունքները սահմանափակում է օրինական հիմքերով.
- պարտավոր է ձերբակալված կամ կալանավորված անձանց իրական հնարավորություն ընձեռել՝ օգտվելու իրավական օգնություն ստանալու իրենց իրավունքից.
- անձի իրավունքների սահմանափակման ցանկացած դեպքում պարտավոր է պարզաբանել սահմանափակման հիմքերը և նրան հնարավորություն ընձեռել ծանոթանալու այն փաստաթղթերին կամ նյութերին, որոնք անմիջականորեն առնչվում են նրա իրավունքներին.
- ձերբակալվածների խնդրանքով նրանց հարազատներին տեղյակ պահել նրանց գտնվելու վայրի մասին, միջոցներ ձեռնարկել նրանց բժշկական և այլ օգնություն ցույց տալու, ինչպես նաև ձերբակալման կամ կալանավորման կապակցությամբ անձի կամ նրա ընտանիքի անդամների կյանքին, առողջությանը, գույքին սպառնացող վտանգը վերացնելու ուղղությամբ.
- իրավասու չէ հավաքել, պահել, օգտագործել և տարածել մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքին վերաբերող տեղեկություններ, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ մարմին է դադարախազությունը:
2. Ո՞վ է գլխավոր դադարախազը, և ինչպե՞ս է նա նշանակվում իր պաշտոնին:
3. Ի՞նչ սկզբունքներով է կազմակերպված դադարախազությունը:
4. Ինչպիսի՞ն է դադարախազության մարմինների համակարգը Հայաստանում:
5. Որո՞նք են դադարախազության սահմանադրական լիազորությունները:
6. Ի՞նչ մարմին է ոստիկանությունը, և ի՞նչ կառուցվածք ունի դրա համակարգը:
7. Որո՞նք են ոստիկանության խնդիրները:
8. Ինչպե՞ս է դրսևորվում մարդու իրավունքների հարգանքի սկզբունքը ոստիկանության գործունեության մեջ:

Այցելություն: Կազմակերպել՝ այցելություն մոտակա դադարախազություն կամ ոստիկանական բաժին և ծանոթացել՝ դրանց գործունեությանը, կամ այցելել՝ www.genproc.am, www.police.am կայքերը:

ԳԼՈՒԽ 4 ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 21. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՃՅՈՒՂ

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՒՔՅԵԿՏՆԵՐԸ

Հասարակական կյանքի ոլորտներից մեկն էլ **քաղաքացիական (գույքային) շրջանառությունն է**, որը ներառում է ապրանքափոխանակությունը, դրանք ձևակերպող գործարքները, դրանց բոլոր մասնակիցների հարաբերությունները: Քաղաքացիական շրջանառության մի մասը **ձեռնարկատիրական շրջանառությունն է՝** որպես ձեռնարկատերերի հարաբերությունների համակցություն:

Պետությունը կարգավորում է քաղաքացիական ազատ շրջանառությունը, որի արդյունքում կազմավորվում է իրավունքի առանձին ճյուղ՝ քաղաքացիական իրավունքը: **Քաղաքացիական իրավունքը կարգավորում է գույքային և անձնական ոչ գույքային հարաբերությունները՝ կառուցված այդ հարաբերությունների մասնակիցների կամքի ինքնավարության և գույքային առանձնացվածության մեթոդի հիման վրա:** Իշխանության և ստորադասության մեթոդով կառուցված գույքային հարաբերությունները քաղաքացիական իրավունքը չի կարգավորում:

Գույքային հարաբերություններում գույքը պատկանում է որևէ անձի, կամ դրանք այնպիսի հարաբերություններ են, որոնց արժեքը կարող է արտահայտվել դրամական ձևով: Օրինակ՝ առքուվաճառք, բնակելի տան վարձակալություն, ինչպես նաև կրթական, առողջապահական և նման այլ բնույթի ծառայությունների մատուցում (համերգ, թատրոն): Անձնական ոչ գույքային հարաբերություններից են կյանքը և առողջությունը, անձի պատիվը, արժանապատվությունը, գործարար համբավը, քաղաքացու անվանումը, ֆիրմային անվանումը, ապրանքանիշը:

Քաղաքացիական իրավունքի աղբյուր են Սահմանադրությունը, որից հետո կենտրոնական և գլխավոր տեղը զբաղեցնում է **քաղաքացիական օրենսգիրքը**, այնուհետև՝ այլ օրենքները և նորմատիվ այլ ակտերը:

Իրավունքի սուբյեկտ անվանում են իրավունքով կարգավորվող հարաբերություններին մասնակից անձանց: Իրավունքի ամեն մի ճյուղի բնորոշ է սուբյեկտների իր շրջանակը: Իրավունքի սուբյեկտ լինելու համար անհրաժեշտ է, որ անձն օժտված լինի իրավունակությամբ և գործունակությամբ:

Իրավունակությունը սուբյեկտի՝ օրենքով ճանաչված ընդունակությունն է ունենալ իրավունքներ և կրել պարտականություններ: Օրինակ՝ ունենալ սեփականության իրավունք, կնքել գործարքներ, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: **Գործունակությունը սուբյեկտի ունակությունն է ինքնուրույն՝ իր գործողություններով ձեռք բերել և իրականացնել իրավունքներ, իր համար ստանձնել պարտականություններ և կատարել դրանք:** Եթե իրավունակության հիման վրա անձը հնարավորություն ունի կնքել պայմանագիր, ապա գործունակությունն արտահայտվում է, օրինակ՝ գույքն իրականում գնելով կամ վաճառելով:

Քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտներ են քաղաքացիները, իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը (պետությունը), տեղական ինքնակառավարվող համայնքները: Սակայն սուբյեկտ են նաև այլ պետությունների քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցողները: Երեքին միասին նշելու համար օրենքն օգտագործում է «ֆիզիկական անձ» հասկացությունը: Այսպիսով՝ քաղաքացիական օրենսգրքում օգտագործվող «քաղաքացի» պայմանական հասկացությունը ենթադրում է նաև օտարերկրացիներին և քաղաքացիություն չունեցող անձանց:

Քաղաքացին որպես քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտ: Քաղաքացու իրավունակությունը ծագում է նրա ծննդյան պահին և դադարում է մահվամբ: Երբեմն մինչև ծնվելը երեխան կարող է ձեռք բերել իրավունակություն: Օրինակ՝ չծնված երեխան ունի ժառանգության իրավունք մինչև ծնվելը՝ հոր մահվան դեպքում: Իրավունակությունը բոլոր քաղաքացիների համար ճանաչվում է հավասարապես:

Քաղաքացու իրավունակությունը և գործունակությունը չի կարող սահմանափակվել այլ կերպ, քան օրենքով նախատեսված դեպքերում ու կարգով: Օրինակ՝ հոգեկան խանգարման հետևանքով անձին անգործունակ ճանաչելու դեպքը և դրա դատական ընթացակարգը: Քաղաքացու իրավունակությունից կամ գործունակությունից լրիվ կամ մասնակի հրաժարվելուն կամ սահմանափակելուն ուղղված գործարքներն առոչինչ են: Օրինակ՝ քաղաքացու կնքած պայմանագիրը, որով նա պարտավորվել է չգրադվել ձեռնարկատիրությամբ, իրավաբանորեն առոչինչ է:

Քաղաքացիների իրավունակության հիմնական բովանդակությունը ներառում է հետևյալ հնարավորությունները. սեփականության իրավունքով ունենալ գույք, ժառանգել և կտակել գույքը, զբաղվել ձեռնարկատիրական և օրենքով չարգելված այլ գործունեությամբ, կնքել օրենքին չհակասող գործարքներ և կրել պարտավորություններ, ունենալ ստեղծագործության հեղինակի իրավունքներ, ունենալ այլ գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ:

Քաղաքացու գործունակությունը նրա ընդունակությունն է իր գիտակցական գործողություններով և իր կամքով ձեռք բերել քաղաքացիական իրավունքներ և իրականացնել դրանք, իր համար ստեղծել քաղաքացիական պարտականություններ և կատարել դրանք: Նոր ծնված երեխան կարող է լինել տան սեփականատեր, որովհետև նա իրավունակ է ծննդյան պահից, բայց չի կարող իրականացնել սեփականատիրոջ իրավագործությունները, օրինակ՝ վաճառել տունը, որովհետև օրենքը նրան ճանաչում է անգործունակ: Հասուն բանականությունը, որ կապվում է տարիքի հետ, և ինքնուրույն կամքը գործունակության անհրաժեշտ պայմաններն են:

2. ՔԱՂԱՔԱՅՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Քանի որ մարդու գիտակցական սոցիալական հասունությունը միանգամից վրա չի հասնում, և նույնիսկ բավականին մեծ տարիքում նա կարող է ունենալ կամքի արատներ, օրինակ՝ տառապում է տկարամտությամբ, ապա օրենքը, ըստ գործունակության ծավալի, տարբերում է քաղաքացիների մի շարք խմբեր.

1. Լրիվ գործունակ քաղաքացի: Քաղաքացու լրիվ ծավալով քաղաքացիական գործունակությունը ծագում է չափահաս, այսինքն՝ 18 տարեկան դառնալու պահից: Այս ընդհանուր կանոնից օրենքը սահմանում է երկու բացառություն.

1) 16 տարին լրացած անչափահասը կարող է ճանաչվել լրիվ գործունակ (եման-

սիպացիա), եթե նա աշխատում է աշխատանքային պայմանագրով կամ ծնողների, որդեգրողների, հոգաբարձուի համաձայնությամբ զբաղվում է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: Էմանսիպացիան կատարվում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի որոշման հիման վրա, եթե ծնողները, որդեգրողները կամ հոգաբարձուն համաձայն են դրան: Եթե այդպիսի համաձայնություն չկա, ապա անչափահասի էմանսիպացումը կարող է անել դատարանը՝ իր վճռով:

2) Եթե օրենքով թույլատրվում է ամուսնանալ մինչև 18 տարեկան դառնալը, քաղաքացին լրիվ գործունակություն է ձեռք բերում ամուսնանալու պահից:

Գործունակ քաղաքացին իր պարտավորությունների համար պատասխանատու է իրեն պատկանող ամբողջ գույքով, բացառությամբ այն գույքի, որի վրա բռնագանձում չի տարածվում: Քաղաքացին դատարանի վճռով կարող է **սնանկ ճանաչվել**, եթե նա ի վիճակի չէ բավարարել պարտատերերի պահանջները: Այդ դեպքում պարտատերերի չբավարարված պահանջներն իրենց ուժը պահպանում են մինչև դրանց լիակատար մարումը:

Չափահաս գործունակ քաղաքացու խնդրանքով, որը վատառողջ լինելու պատճառով չի կարող ինքնուրույն իրականացնել ու պաշտպանել իր իրավունքները, կատարել պարտականությունները, նրա նկատմամբ կարող է սահմանվել **պատրոնում**: Պատրոն՝ օգնական նշանակելը չի հանգեցնում քաղաքացու իրավունքների սահմանափակման: Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը պատրոն նշանակում է տվյալ քաղաքացու համաձայնությամբ: Չափահաս գործունակ քաղաքացու գույքը տնօրինում է պատրոնը՝ քաղաքացու հետ կնքված հանձնարարության կամ հավատարմագրային կառավարման պայմանագրի հիման վրա: Քաղաքացու ապրուստի ու նրա կենցաղային կարիքների բավարարմանն ուղղված կենցաղային և այլ գործարքները պատրոնը կնքում է քաղաքացու համաձայնությամբ:

2. Փոքրահասակների գործունակությունը: 14 տարեկան չդարձած անձանց՝ փոքրահասակների փոխարեն գործարքները նրանց անունից կնքում են միայն նրանց օրինական ներկայացուցիչները՝ ծնողները, որդեգրողները կամ խնամակալները: Մինչև 6 տարեկանները չեն կարող կատարել իրավական գործողություններ: 6-14 տարեկանները կարող են ինքնուրույն կնքել մանր կենցաղային գործարքներ:

Փոքրահասակները իրավունք ունեն կնքել անհատույց օգուտներ ստանալուն ուղղված գործարքներ, եթե դրանցով չի պահանջվում նոտարական վավերացում կամ գործարքներից ծագող իրավունքների պետական գրանցում: Օրինակ՝ նա կարող է նվեր ստանալ դրամ և առարկաներ: Սակայն տուն ստանալուն ուղղված գործարք չի կարող կնքել: Նրանց փոխարեն այդպիսի գործարքները կարող են կնքել օրինական ներկայացուցիչները:

Փոքրահասակի բոլոր գործարքներով գույքային պատասխանատվություն են կրում նրա օրինական ներկայացուցիչները, եթե չապացուցեն, որ պարտավորությունն իրենց մեղքով չի խախտվել: Նրանք պատասխանատվություն են կրում նաև փոքրահասակի պատճառած վնասի համար:

3. Սահմանափակ գործունակ անչափահասի գործունակությունը: Սահմանափակ գործունակ են 14-18 տարեկանները: Նրանք գործարքներ կնքում են իրենց օրինական ներկայացուցիչների (ծնողներ, որդեգրողներ, հոգաբարձու) գրավոր համաձայնությամբ, բացառությամբ որոշ գործարքների: Օրինակ, 14-18 տարեկան անչափահասը կարող է զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, եթե ունի

օրինական ներկայացուցչի գրավոր համաձայնությունը: Նրանց կնքած գործարքը վավեր է նաև նրանց օրինական ներկայացուցիչների հետագայում տված գրավոր հավանության դեպքում: Հակառակ դեպքում գործարքն անվավեր է:

14-18 տարեկան անչափահասներն առանց օրինական ներկայացուցիչների համաձայնության իրավունք ունեն տնօրինել իրենց աշխատավարձը, կրթաթոշակը և այլ եկամուտները, իրականացնել մտավոր գործունեության արդյունքի հեղինակի իրավունքներ. ավանդներ մուծել վարկային հաստատություններ և տնօրինել դրանք՝ օրենքին համապատասխան, կնքել այն բոլոր գործարքները, որ իրավունք ունեն կնքելու 6-14 տարեկան փոքրահասակները. լինել կոոպերատիվի անդամ:

14-18 տարեկան անչափահասներն ինքնուրույն գույքային պատասխանատվություն են կրում իրենց կնքած գործարքներով, ինչպես նաև իրենց գործողություններով պատճառված վնասի համար:

4. Անգործունակ ճանաչված քաղաքացիներ: Անձը, որը հոգեկան խանգարման հետևանքով չի կարող հասկանալ իր գործողությունների նշանակությունը կամ դեկլարել դրանք, կարող է դատարանով անգործունակ ճանաչվել: Նրա նկատմամբ սահմանվում է **խնամակալություն**, այսինքն՝ նշանակվում է խնամակալ: Անգործունակ ճանաչված քաղաքացու խնամակալը նրա ներկայացուցիչն է՝ օրենքի ուժով և նրա անունից, ու ի շահ նրա կնքում է բոլոր անհրաժեշտ գործարքները:

5. Քաղաքացու գործունակության սահմանափակումը: Ոգելից խմիչքների կամ քմրամիջոցների չարաշահման, ինչպես նաև մոլեխաղերով հրապուրվելու հետևանքով իր ընտանիքը նյութական ծանր դրության մեջ դրած քաղաքացու գործունակությունը կարող է դատարանով սահմանափակվել: Նրա նկատմամբ սահմանվում է **հոգաբարձություն**: Այդպիսի քաղաքացին իրավունք ունի կնքել միայն մանր կենցաղային գործարքներ: Մնացած գործարքները նա կարող է կնքել, ինչպես նաև ստանալ աշխատավարձ, կենսաթոշակ և այլ եկամուտներ ու տնօրինել դրանք միայն հոգաբարձուի համաձայնությամբ:

3. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՈՒՆԸ

Երբ քաղաքացիական շրջանառության երկու մասնակից կնքում են, ասենք, նախնական պայմանագիր, ապա նրանք դառնում են միմյանց հետ իրավունքներով և պարտականություններով կապված կողմեր: Այդ իրավահարաբերության բովանդակությունը դրա կողմերի սուբյեկտիվ իրավունքներն ու պարտականություններն են: Օրինակ՝ նախնական պայմանագրի կողմերից մեկը ցանկության դեպքում կարող է մյուս կողմից պահանջել կնքելու հիմնական պայմանագիր: Դա նրա իրավունքն է: Ենթադրենք, մյուս կողմը խուսափում կամ էլ հրաժարվում է կնքել հիմնական պայմանագիրը: Այս դեպքում առկա է պայմանագրի կողմերից մեկի սուբյեկտիվ իրավունքի խախտում: Դրա համար օրենքն իրավահարաբերությունների մասնակիցներին օժտել է նաև խախտումից պաշտպանվելու իրավագործությամբ: **Պաշտպանության իրավունքն իրավագոր անձին տրված հնարավորությունն է կիրառել իրավունքների պաշտպանության սահմանված ձևերը՝ խախտված կամ վիճարկելի իրավունքները վերականգնելու համար:** Այդ ձևերը երկուսն են՝ պետական մարմինների միջոցով պաշտպանությունը և ինքնապաշտպանությունը:

Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը պետական մարմինների միջոցով ընդգրկում է այն գործողությունները, որոնք կատարվում են ոչ թե ինքնու-

րույն, այլ պետական և այլ իրավասու մարմինների օգնությամբ դիմելով. անձը, որի իրավունքները խախտվել են կամ վիճարկվում են, դիմում է նրանց: Պաշտպանության այս ձևում հիմնական կարգը դատական պաշտպանությունն է:

Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության եղանակներն օրենսդրությամբ սահմանված հարկադրական բնույթի միջոցներն են, որոնց օգնությամբ կատարվում է իրավունքի խախտումների կանխումը, վերացումը, դրա վերականգնումը և (կամ) պատճառված վնասների հատուցումը:

Օրենքը սահմանում է խախտված քաղաքացիական իրավունքների վերականգնման հետևյալ եղանակները. իրավունքը ճանաչելը, մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելը, իրավունքը խախտող կամ դրա խախտման համար վտանգ ստեղծած գործողությունները կանխելը, պարտականությունը բնեղենով կատարելուն հարկադրելը, վնասները հատուցելը և այլն: Հատուկ եղանակներ են՝ գրավը, նախավճարը և այլն (*տես 23-րդ դասը*): Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության թվարկված եղանակները դուք կսովորեք հաջորդ դասերում: Այստեղ կքննարկենք դրանցից մի քանիսը:

1. Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտը դատարանի կողմից անվավեր ճանաչելը: Օրենքին կամ այլ իրավական ակտերին չհամապատասխանող և անձի քաղաքացիական իրավունքները և օրենքով պաշտպանվող շահերը խախտող հանրային մարմնի ակտը դատարանով կարող է ճանաչվել անվավեր, իսկ խախտված իրավունքը՝ ենթարկվել պաշտպանության որևէ եղանակով: Օրինակ՝ դատարանը վճռով հանրային մարմնին կարող է պարտադրել հատուցել իր կողմից պատճառված վնասը:

2. Դատարանի կողմից պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմնի՝ օրենքին հակասող ակտը չկիրառելը: Որևէ գործի դատական քննության ընթացքում, եթե հանկարծ գործն ինչ-որ կերպ առնչվի օրենքին չհամապատասխանող հանրային մարմնի ակտի հետ, ապա դատարանը, պարզելով այդ հանգամանքը, չպետք է կիրառի այդ ակտը:

3. Պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի պաշտպանությունը: Քաղաքացին իրավունք ունի դատարանով պահանջել հերքելու թվարկված արժեքներն արատավորող տեղեկությունները, եթե դրանք տարածված անձը չապացուցի, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը: Եթե արատավորող տեղեկությունները տարածվել են ՋԼՄ-ներով, ապա դրանք պետք է հերքվեն նույն միջոցներով: Եթե նշված տեղեկությունները պարունակում են կազմակերպությունից ելնող փաստաթղթում, ապա այն պետք է փոխարինվի կամ հետ կանչվի:

Հարցեր

1. Ի՞նչ հարաբերություններ է կարգավորում քաղաքացիական իրավունքը:
2. Ի՞նչ են իրավունքի սուբյեկտների իրավունակությունը և գործունեությունը:
3. Որո՞նք են քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտները:
4. Ի՞նչ է քաղաքացու գործունակությունը:
5. Որո՞նք են քաղաքացու գործունակության տեսակները:
6. Ինչպե՞ս է անչը ճանաչվում անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ:
7. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը:
8. Որո՞նք են քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ձևերը:
9. Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ի՞նչ եղանակներ գիտեք:

ԴԱՍ 22. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐ

1. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ, ՁԵՎԵՐԸ

Մարդիկ և կազմակերպություններն իրենց կենսագործունեության ընթացքում կատարում են տարբեր տեսակի գործարքներ: **Գործարքները կամային, գիտակցված, նպատակամղված գործողություններ են, որոնց կատարմամբ անձինք ձգտում են հասնել որոշակի իրավական հետևանքների:** Օրինակ՝ ձեռք բերել ինչ-որ գույք, օտարել գույքը և այլն:

Գործարքները կարող են լինել միակողմանի և երկկողմանի: **Միակողմանի գործարք է**, օրինակ՝ կտակը, որի կատարման համար բավական է, որ մի կողմն արտահայտի իր կամքը: **Երկկողմանի (բազմակողմանի) գործարքի** կատարման համար անհրաժեշտ է երկու և ավելի անձանց կամքի արտահայտություն: Այդպիսի գործարքի օրինակ է պայմանագիրը: Հետևաբար, գործարքները, որոնցում առկա են երկու և ավելի կողմեր, կոչվում են պայմանագրեր: Այսինքն՝ ամեն մի պայմանագիր գործարք է, բայց ոչ բոլոր գործարքներն են պայմանագիր: Գործարքները, որոնց կնքելու համար անհրաժեշտ է երկու կողմի (երկկողմ գործարք) կամ երեք և ավելի կողմերի (բազմակողմ գործարք) համաձայնեցված կամքի արտահայտությունը, կոչվում են պայմանագրեր:

«Գործարքի ձև» հասկացությունը: Գործարք (պայմանագիր) կնքելու համար անձանց կամքն արտաքին դրսևորում պետք է ստանա: Գործարքի (պայմանագրի) ձևը գործողություն կատարող սուբյեկտի կամքի արտահայտման եղանակն է: Գործարքն իր ձևով պետք է համապատասխանի օրենքով ներկայացվող պահանջներին: Հակառակ դեպքում առաջ են գալիս գործարքի անվավերության և վիճարկելիության հիմնախնդիրները: **Գործարքները կարող են ունենալ բանավոր կամ գրավոր ձև:** Գրավոր գործարքներն իրենց հերթին լինում են հասարակ գրավոր, նոտարի կողմից վավերացված և պետական գրանցման ենթակա գործարքներ:

Բանավոր գործարքներ: Սրանք կնքվում են կամքի բառային արտահայտման ճանապարհով: Այդ դեպքում գործարքի մասնակիցը բառերով ձևակերպում է ինչպես իր պատրաստակամությունը կնքել գործարք, այնպես էլ դրա կատարման պայմանները: Գործարքը, որի համար օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ սահմանված չէ գրավոր ձև, կարող է կնքվել բանավոր: Գործարք կնքող անձինք կարող են ընտրություն կատարել և ցանկության դեպքում օրենքով թույլատրվող բանավոր գործարքը դարձնել գրավոր: Օրինակ, քաղաքացիների միջև աշխատավարձի սահմանված նվազագույն չափի քսանապատիկ գումարը գերազանցող գործարքները պետք է կնքվեն հասարակ գրավոր ձևով: Այստեղից բխում է, որ աշխատավարձի սահմանված նվազագույն չափի քսանապատիկ գումարը չգերազանցող գործարքները կնքվում են բանավոր: Սակայն, եթե կողմերը պայմանավորվել են տվյալ պայմանագիրը կնքել գրավոր ձևով, ապա այն կնքված է համարվում դրան գրավոր ձև տալուց հետո, թեկուզև այդ ձևն օրենքով չի պահանջվում:

Բանավոր կնքվող գործարքների դեպքում կարող են տրվել փաստաթղթեր, որոնք հաստատում են դրանց կատարումը (ապրանքային կտրոններ, տեղեկանք գնումների մասին և այլն), որը, սակայն, չի փոխում գործարքի բանավոր ձևը:

Գործարքը, որ կարող է կնքվել բանավոր, համարվում է կնքված նաև այն դեպ-

քում, եթե անձի վարքից ակնհայտ է գործարք կնքելու նրա կամքը: Այդպիսի վարքն անվանում են **կոնկլուդենտ**: Օրինակ՝ ավտոմատի մեջ դրամ գցելով՝ անձը ցանկություն է հայտնում գնել ավտոմատում պարունակվող ապրանքը:

Երբեմն օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ նախատեսված դեպքերում **լուրջությունը** ևս կարող է համարվել գործարք կնքելու կամքի արտահայտություն: Օրինակ, եթե վարձակալը շարունակում է օգտագործել վարձակալված գույքը պայմանագրի ժամկետը լրանալուց հետո, իսկ վարձատուին չի առարկում դրան, ապա պայմանագիրը համարվում է նորացված անորոշ ժամկետով:

Հասարակ գրավոր գործարքներ: Գրավոր գործարքը պետք է կնքվի փաստաթուղթ կազմելու միջոցով, որն արտահայտում է գործարքի բովանդակությունը և ստորագրված է գործարք կնքող անձի կամ անձանց, կամ նրանց կողմից պատշաճ ձևով լիազորված անձանց կողմից: Կողմերի համաձայնությամբ ցանկացած գործարք կարող է կնքվել գրավոր, չնայած որ օրենքը գրավոր ձև չի պահանջում:

Հասարակ գրավոր ձևով պետք է կնքվեն՝ 1) իրավաբանական անձանց՝ միմյանց միջև և քաղաքացիների հետ գործարքները, 2) քաղաքացիների միջև աշխատավարձի սահմանված նվազագույն չափի քսանապատիկ գումարը գերազանցող, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ անկախ գումարի չափից գործարքները:

Գործարքը ձևակերպող փաստաթղթերը կարող են կատարվել մի քանի օրինակներով: Բոլոր օրինակները համարվում են իսկական (բնօրինակ) և ունեն հավասար իրավական ուժ: Դրանով են իսկական օրինակները տարբերվում պատճեններից:

Գործարքը գրավոր կերպով ձևակերպող ցանկացած փաստաթղթի պարտադիր հատկանիշ է համարվում գործարքը կնքող անձի (անձանց) ստորագրություն(ներ)ը: Եթե անձը ֆիզիկական արատի, հիվանդության կամ անգրագիտության պատճառով չի կարող իր ձեռքով ստորագրել, ապա նրա խնդրանքով գործարքը կարող է ստորագրել այլ անձ: Նրա ստորագրությունը վավերացնում է նոտարը՝ նշելով այն պատճառները, որոնց ուժով գործարք կնքողը չի կարողացել ստորագրել այն:

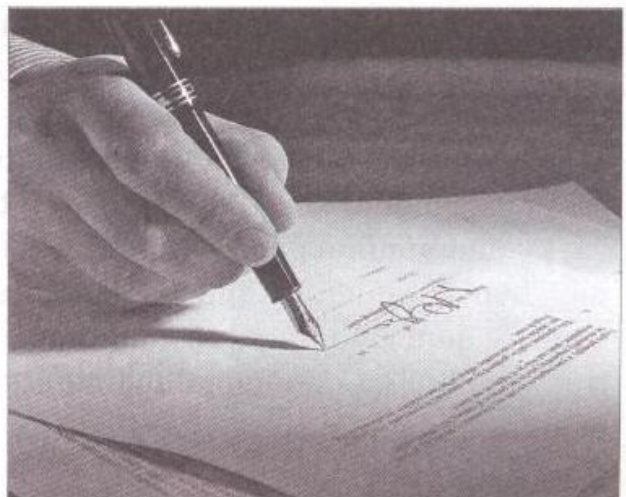
Գործարքի հասարակ գրավոր ձևը չպահպանելը գործարքը դարձնում է վիճահարույց: Սակայն վեճի դեպքում օրենքը կողմերին զրկում է ի հաստատումն գործարքի ու նրա պայմանների՝ վկաների ցուցմունքներ վկայակոչելու, սակայն նրանց չի զրկում գրավոր և այլ ապացույցներ ներկայացնելու իրավունքից:

Գործարքների նոտարական վավերացումը: Նոտարիատը հատուկ պետական մարմին է, որն օրենքի հիման վրա կատարում է իրավական նշանակություն ունեցող գործողություններ, ինչպես նաև հաստատում է իրավաբանական փաստեր:

Գործարքի նոտարական վավերացումը կատարվում է գրավոր կնքված գործարքի փաստաթղթի վրա՝ նոտարի կողմից վավերացնող մակագրությամբ: Գործարքների նոտարական վավերացումը պարտադիր է՝

- 1) օրենքով նշված դեպքերում,
- 2) կողմերից մեկի պահանջով, թեկուզև օրենքով տվյալ տեսակի գործարքների համար այդ ձևը չի պահանջվում:

Նոտարական ձևը չպահպանելը հանգեցնում է գործարքի առոչինչության:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԿԱՅԱԿԱՆ

ԱՆՇԱՐԺ ԳՈՒՅՔԻ
ՄԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
(ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ)
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳՐԱՆՑՄԱՆ

Գործարքի պետական գրանցումը: Շատ գործարքներ, եթե նույնիսկ կնքվել են պատշաճ ձևով, ուժ չունեն, քանի դեռ գործարքը կամ նրանից բխող իրավունքները չեն ենթարկվել պետական գրանցման: Օրենքը սահմանում է, որ պետական գրանցման ենթակա են անշարժ գույքի հետ կատարվող գործարքներից բխող իրավունքները: Օրինակ՝ տան առքուվաճառքի պայմանագիրը ենթակա է գրանցման կադաստրում: Շարժական գույքի հետ կատարվող գործարքներից ծագող իրավունքները ենթակա են պետական գրանցման՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում: Օրինակ՝ ավտոմեքենայի առքուվաճառքը: Եթե օրենքը գործարքի վավերականությունը կապում է պետական գրանցման հետ, ապա միայն ինքը՝ գործարքը, առանց գրանցման իրավական հետևանքներ չի առաջացնում: Նման գործարքն առոչինչ է:

2. ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ԱՆՎԱՎԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Գործարքների վավերության պայմանները: Որպեսզի գործարքը համարվի վավերական, այն պետք է համապատասխանի գործարքի տարրերին ներկայացվող պահանջներին: Այդ տարրերն են՝ մասնակցող անձինք, նրանց կամքի և կամահայտնության միասնությունը, ձևը և բովանդակությունը: Դրանցից թեկուզ մեկում առկա արատը հանգեցնում է գործարքի անվավերությանը: Անվավեր գործարքը չի ճանաչվում որպես իրավական փաստ, հետևաբար՝ այն չի առաջացնում իրավական հետևանքներ, որոնք կողմերը նկատի ունեին գործարքը (պայմանագիրը) կնքելիս:

Անվավեր գործարքները լինում են վիճահարույց և առոչինչ: Գործարքի վիճահարույց լինելը նշանակում է, որ անհրաժեշտ է ապացուցել գործարքի վավերության համար նշանակություն ունեցող որևէ փաստ: **Վիճահարույց գործարքը** վավեր կարող է ճանաչել միայն դատարանը՝ օրենքով սահմանված հիմքերով: **Առոչինչ գործարքներն** անվավեր են իրենք իրենց, օրենքի ուժով: Հետևաբար՝ դրանք չեն պահանջում շահագրգռված կողմի հայցը դատարան՝ գործարքն անվավեր ճանաչելու մասին:

Գործարքի անվավերության հետևանքները: Անվավեր գործարքը չի առաջացնում իրավական հետևանքներ: Նման գործարքն անվավեր է կնքելու պահից: Միակ հետևանքը, որ կիրառվում է, գործարքի անվավերության հետ կապված հետևանքներն են: Գործարքի անվավերության դեպքում կողմերից յուրաքանչյուրը պարտավոր է մյուս կողմին վերադարձնել գործարքով ամբողջ ստացվածը, իսկ ստացածը բնեղենով վերադարձնելու անհնարինության դեպքում (ներառյալ, երբ ստացածն արտահայտվում է գույքից օգտվելու, կատարված աշխատանքի կամ մատուցված ծառայության մեջ)՝ հատուցել դրա արժեքը դրամով: Որոշ անվավեր գործարքների համար սահմանված են նաև այլ անբարենպաստ հետևանքներ:

3. ԱՆՎԱՎԵՐ ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ԳՈՐԾԱՐՔԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐՐԵՐԻ

Անվավեր է այն գործարքը, որը կնքել է ոչ պատշաճ սուբյեկտը, օրենքով սահմանված ձևերի անտեսմամբ, որում կամքը և կամահայտնությունը միասնական չեն, դրա բովանդակությունը չի համապատասխանում իրավունքի նորմերին:

Սուբյեկտային կազմում արատներով գործարքները: Այս գործարքները կապված են քաղաքացիների գործունակության հետ և լինում են չորս տեսակի.

- Հոգեկան խանգարման հետևանքով անգործունակ ճանաչված քաղաքացու կնքած գործարքն առոչինչ է:
- Սահմանափակ գործունակ ճանաչված քաղաքացու գույքի տնօրինման գործարքը՝ կնքված առանց հոգեբարձուի համաձայնության, վիճահարույց է: Դատարանը կարող է հոգեբարձուի հայցով անվավեր ճանաչել այն: Այս կարգը չի տարածվում կենցաղային մանր գործարքների վրա, որոնք նման անձը կարող է կնքել ինքնուրույն:
- 14 տարեկան չդարձած անչափահասի կնքած գործարքն առոչինչ է: Փոքրահասակի շահերից ելնելով՝ նրա կնքած գործարքն օրինական ներկայացուցչի, օրինակ՝ ծնողի, պահանջով դատարանով կարող է ճանաչվել վավեր, եթե այն կնքվել է ի շահ փոքրահասակի: Այս կարգը չի տարածվում փոքրահասակի կնքած կենցաղային մանր և այլ գործարքների վրա, որոնք նա իրավունք ունի կնքել ինքնուրույն:
- 14-18 տարեկան անչափահասի կողմից առանց իր օրինական ներկայացուցչի համաձայնության կնքած գործարքն այն դեպքերում, երբ նման համաձայնությունը պահանջվում էր, դատարանով կարող է ճանաչվել անվավեր:

Կամքի արատներով գործարքներ: Իրականում գործարքի հիմքը կամքն է: Հենց կամքն է ստեղծում գործարք: Կամքը պետք է ձևավորվի ազատ, առանց մոլորության, խաբեության ազդեցության, իսկ արդեն կնքված գործարքը պետք է ճիշտ արտացոլի ներքին կամքը, այն հասցնի գործարքի մասնակիցներին: Կամքի թերություններով գործարքներն օրենքը համարում է վիճահարույց, հետևաբար՝ շահագրգիռ անձանց հայցով դրանք կարող են ճանաչվել անվավեր: Կամքի արատներով գործարքներ են.

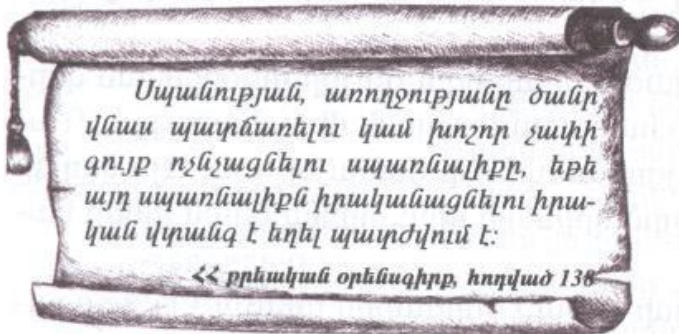
- բռնության, սպառնալիքի ազդեցության ներքո, ինչպես նաև մեկ կողմի ներկայացուցչի՝ մյուս կողմի հետ չարամիտ համաձայնությամբ կնքված գործարքը.
- գործարքի կնքման պահին իր գործողությունների նշանակությունը հասկանալու կամ ղեկավարելու անընդունակ քաղաքացու (օրինակ՝ հարբածի) կնքած գործարքը.
- էական նշանակություն ունեցող մոլորության ազդեցության տակ կնքված գործարքը: Էական նշանակություն ունի գործարքի բնույթի կամ դրա առարկայի այնպիսի հատկանիշների վերաբերյալ մոլորությունը, որը զգալիորեն պակասեցնում է այն ըստ նշանակության օգտագործելու հնարավորությունները.

- խաբեությանը կնքված, ինչպես նաև ստրկացուցիչ գործարքը: **Ստրկացուցիչ** է այն գործարքը, որն անձն ստիպված է եղել կնքել ծանր հանգամանքների բերումով՝ իր համար ծայրահեղ ոչ ձեռնտու պայմաններով, որից օգտվել է մյուս կողմը:

Առաջին երկու տեսակի գործարքները համարվում են առանց ներքին կամքի կնքված գործարքներ: Դրանք անվավեր են, որովհետև անձի կամքը՝ ուղղված գործարքը կնքելուն, բացակայում է, իսկ առկա կամահայտնությունը բխում է ոչ թե գործարքի (պայմանագրի) մասնակցի կամքից, այլ մեկ ուրիշ անձի կամքից, որը

ներգործում է գործարքի մասնակցի կամքի վրա: Երրորդ և չորրորդ տեսակի գործարքներում ներքին կամքը կարծես թե անթերի է, սակայն այն ձևավորվել է անձի իսկական կամքը խեղաթյուրող հանգամանքների ազդեցության տակ:

Բովանդակությանը արատավոր գործարքներ: Այս գործարքներն անվավեր են ճանաչվում գործարքի պայմանների և օրենքի, այլ իրավական ակտերի պահանջների միջև տարաձայնության հետևանքով: Այդպիսի գործարքն անվավեր է, եթե օրենքը չի սահմանում, որ մնաց գործարքն առոչինչ է կամ չի նախատեսում խախտման այլ հետևանքներ:

Անվավեր գործարքների հատուկ տեսակներ են կեղծ և շինծու գործարքները: **Կեղծ է** առերևույթ, առանց համապատասխան իրավական հետևանքներ առաջացնելու մտադրության կնքված գործարքը, օրինակ՝ կողմերը կնքել են առքուվաճառքի պայմանագիր, սակայն առերևույթ, առանց դրա կատարման: Կեղծ գործարքը առոչինչ է:

Շինծու գործարքով քողարկվում է մեկ այլ գործարք: Օրինակ՝ հաստոցն իրականում վաճառվել է, սակայն փաստաթղթով այն ձևակերպված է որպես վարձակալված գույք: Շինծու գործարքը ևս առոչինչ է: Այդ գործարքի նկատմամբ, հաշվի առնելով դրա էությունը, կիրառվում են այն գործարքին վերաբերող կանոնները, որը կողմերն իրականում նկատի են ունեցել շինծու գործարքը կնքելիս:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է գործարքը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
2. Ի՞նչ է գործարքի չեղ, և որո՞նք են դրանք:
3. Ո՞ր գործարքներն են կնքվում բանավոր:
4. Որո՞նք են գործարքի հասարակ գրավոր չեղ չպահպանելու հետևանքները:
5. Ո՞ր գործարքներն են ենթակա նոտարական վավերացման:
6. Ո՞ր գործարքներն են ենթակա պեղական գրանցման:
7. Ի՞նչ են գործարքի վավերության պայմանները:
8. Որո՞նք են անվավեր գործարքների տեսակները:
9. Ի՞նչ հետևանքներ են առաջացնում անվավեր գործարքները:
10. Որո՞նք են սուբյեկտային կազմով արապավոր գործարքները:
11. Որո՞նք են կամքի արապով գործարքները:
12. Որո՞նք են չեղ արապով գործարքները:
13. Ո՞ր գործարքներն են համարվում բովանդակությանը արապավոր:

ԴԱՍ 23. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿՈՂՄԵՐԸ

Քաղաքացիաիրավական պարտավորությունն իրավահարաբերություն է, որի մեկ կողմը (պարտապանը) պարտավոր է մյուս կողմի (պարտատիրոջ) օգտին կատարել որոշակի գործողություն. այն է՝ վճարել դրամ, հանձնել գույք, կատարել աշխատանք, մատուցել ծառայություն և այլն, կամ ձեռնպահ մնալ որոշակի գործողություն կատարելուց, իսկ պարտատերն իրավունք ունի պարտապանից պահանջել կատարելու իր պարտականությունը:

Կախված ծագման հիմքերից՝ պարտավորությունները լինում են երկու տեսակի՝ **պայմանագրային** և **արտապայմանագրային**: Կնքված պայմանագիրը իրավական փաստ է, որն առաջացնում է պարտավորություն: Պայմանագիրը պարտավորության տարատեսակ է: Այդպիսով՝ ամեն պայմանագիր պարտավորություն է, սակայն ոչ բոլոր պարտավորություններն են պայմանագրեր: Արտապայմանագրային պարտավորություններն առաջանում են այլ իրավական փաստերից՝ միակողմանի գործարք (կտակ), վնաս պատճառելուց, աղետներից և այլն:

Պարտավորության կողմերն են պարտատերը և պարտապանը: Ցանկացած իրավահարաբերության մեջ մասնակցում է երկու կողմ՝ իրավագոր և պարտավոր: Պարտավորության մեջ իրավագոր կողմին անվանում են պարտատեր, իսկ նրան պատկանող իրավունքը՝ պահանջի իրավունք: Մյուս կողմին անվանում են պարտապան, իսկ նրա կրած պարտականությունը՝ պարտք:

2. ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՏԱՐԵԼԸ

Պարտավորությունները պետք է կատարվեն: Պարտավորությունը կատարվում է պարտատիրոջ և պարտապանի կողմից պարտավորության բովանդակությունը կազմող իրավունքների ու պարտականությունների իրացմամբ: Կատարումը դրսևորվում է գործողության կատարմամբ կամ որոշակի գործողության կատարումից ձեռնպահ մնալով: Կատարումը գնահատելիս հաշվի է առնվում, թե արդյոք կատարվե՞լ է գործողությունը, եթե այո, ապա ինչպե՞ս: Համապատասխանաբար օրենքը պարտավորության խախտում է համարում այն չկատարելը կամ անպատշաճ կատարելը: Օրինակ՝ ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների թերությունները կամ պարտավորության այլ պայմանների խախտումը: Այս տեսանկյունից հնարավոր են հետևյալ տարբերակները՝ պարտավորությունն ընդհանրապես չի կատարվում, կատարվում է լրիվ և անվերապահ կամ էլ կատարվում է, բայց անպատշաճորեն: Պարտավորությունների կատարման սկզբունքներն են՝ իրական կամ բնեղենով կատարումը և պատշաճ կատարումը:

Պարտավորության իրական՝ բնեղենով կատարման սկզբունքը: Պարտավորությունը պետք է կատարել բնեղենով, այսինքն՝ պարտապանը պարտավոր է կատարել պարտավորության բովանդակությունը կազմող գործողությունը: Պայմանագրային պարտավորությունն իրականում չկատարելու դեպքում կարող է բարձրացվել հարկադիր կատարման հարցը: Իրական կատարումն ապահովող հատուկ միջոցներից է պարտավորությունը կատարելուց միակողմ հրաժարվելու անթույլատրելիությունը: Համաձայն այդ կանոնի՝ պարտականությունը կատարելուց միա-

կողմ հրաժարվելը և դրա պայմանները միակողմ փոփոխելը չի թույլատրվում, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Պատշաճ կատարման սկզբունքը: Պարտավորությունները պետք է կատարվեն պատշաճ՝ պարտավորության պայմաններին, իրավական նորմերի պահանջներին համապատասխան, իսկ նման պայմանների ու պահանջների բացակայության դեպքում՝ գործարար շրջանառության սովորություններին կամ սովորաբար ներկայացվող այլ պահանջներին համապատասխան: Միաժամանակ պարտավորությունը պետք է կատարվի պատշաճ սուբյեկտների կողմից, պատշաճ վայրում, պատշաճ ժամանակ, պատշաճ առարկայով և պատշաճ կերպով:

3. ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Հիմնական միջոցը, որ պարտապանին ստիպում է կատարել պարտավորությունը, խախտմամբ պատճառված վնասների հատուցման սպառնալիքն է: Սակայն պարտատիրոջ համար դա բավարար չէ, քանի որ ամեն անգամ նա պետք է ապացուցի իր կրած վնասի չափերը և դրա պատճառները: Իսկ դա բավականին դժվար գործ է: Բացի այդ, հաճախ պարտապանը չի ունենում համապատասխան միջոցներ, որպեսզի հատուցի պարտատիրոջ վնասները: Այդ պատճառով օրենքով սահմանված են պարտավորության կատարման ապահովման լրացուցիչ եղանակներ:

Գրավ: Պարտավորության կատարումն ապահովող պայմանագիր է: Պայմանագրի կողմերն են գրավատուն (կարող է լինել միայն գույքի սեփականատերը) և գրավառուն: Եթե չի կատարվում պարտավորությունը, ապա գրավառուն կարող է ի հաշիվ գրավ դրված գույքի ստանալ իր պարտքը:

Երաշխավորության պայմանագիր: Երաշխավորն այլ անձի, օրինակ՝ վարկ վերցրած անձի, պարտատիրոջ՝ բանկի առջև պարտավորվում է պատասխանատվություն կրել վարկ վերցնողի կողմից իր պարտավորությունը լրիվ կամ մասնակի չկատարելու համար: Երաշխավորության պայմանագիրը պետք է կնքվի գրավոր:

Երաշխիք: Այն տալիս է բանկը, այլ վարկային կամ ապահովագրական կազմակերպությունը: Երաշխիք տվողն այլ անձի (պրինցիպալի) խնդրանքով գրավոր պարտավորություն է ստանձնում պրինցիպալի պարտատիրոջ (բենեֆիցիարի) հանդեպ՝ նրան վճարել դրամական գումար վերջինիս գրավոր պահանջով:

Նախավճար: Այն դրամական գումարն է, որ կողմերից մեկը պայմանագրով հասանելիք վճարների հաշվին տալիս է մյուս կողմին՝ իբրև պայմանագրի կնքման ապացույց և դրա կատարման ապահովում: Եթե պայմանագիրը չի կատարել նախավճար տված կողմը, այն մնում է մյուս կողմին: Եթե այն չի կատարել նախավճար ստացած կողմը, նա պարտավոր է մյուս կողմին վճարել նախավճարի գումարի կրկնապատիկը: Նախավճարի մասին համաձայնությունը կնքվում է գրավոր:

Պարտապանի գույքի պահումը: Պարտատերը, որի մոտ գտնվում է պարտապանին հանձնելու ենթակա գույքը, իրավունք ունի պարտապանի կողմից տվյալ գույքի համար վճարելու կամ դրա հետ կապված պարտատիրոջ ծախսերը և մյուս վնասները հատուցելու պարտավորությունը ժամկետին չկատարելու դեպքում գույքը պահել իր մոտ մինչև պարտավորության կատարումը: Գույքը պահող պարտատիրոջ պահանջները բավարարվում են դրա արժեքից:

Տուժանք կամ տույժ: Օրենքով կամ պայմանագրով որոշված այն դրամական գումարն է, որը պարտապանը պարտավոր է վճարել պարտատիրոջը՝ պարտավո-

րությունը չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու դեպքում: Տուժանք վճարելու պահանջով պարտատերը պարտավոր չէ ապացուցել, որ ինքը վնաս է կրել:

Պարտավորության կատարումն ապահովող դատավարական միջոցներն ապահովում են դատական որոշման կատարումը: Վճռի ուժով բնեղենով կատարումն իրականացվում է պարտապանի՝ իրերն ուղղակի վերցնելու միջոցով:

4. ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽԱԽՏԵԼՈՒ ԴԵՊՔՈՒՄ

Անձը, ով խախտել է պարտավորությունը, կրում է քաղաքացիական պատասխանատվություն, ինչը հանգում է գույքային սանկցիաների: Պատասխանատվության հիմքը պարտավորության խախտումն է, այսինքն՝ այն չկատարելը կամ անպատշաճ կատարելը:

Պատասխանատվության ընդհանուր կանոնները: Պարտավորությունը խախտած պարտապանը պարտավոր է հատուցել պարտատիրոջը պատճառած վնասները: Որպես կանոն, վնասները որոշելիս նկատի են առնվում վնասը կամավոր հատուցելու կամ դատարանի վճռի կայացման օրն այն վայրում գոյություն ունեցող գները, որտեղ պարտավորությունը պետք է կատարվեր: Եթե պարտավորությունը չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու համար սահմանված է տուժանք, ապա վնասները հատուցվում են տուժանքով չծածկված մասով, եթե օրենքով կամ պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ:

Պարտատիրոջ՝ վնասը հատուցելու պատասխանատվությունը վրա է հասնում չորս փոխկապված պայմանների դեպքում: Դրանցից թեկուզև մեկի բացակայությունը բացառում է պարտապանի պատասխանատվությունը.

- 1) **վնասը՝** այս կամ այն տեսքով: Չկա վնաս՝ չկա պատասխանատվություն.
- 2) **պարտատիրոջ մեղքը** պարտավորության խախտման մեջ: Եթե խախտումը տեղի է ունեցել երկու կողմերի մեղքով, ապա դատարանը համապատասխանաբար նվազեցնում է պարտապանի պատասխանատվության չափը: Մեղքի բացակայությունն ապացուցում է խախտողը: Պարտապանն անմեղ է, եթե ապացուցում է, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները.
- 3) **պարտատիրոջ գործողությունների հակաիրավականությունը**, այսինքն՝ օրենքի, այլ նորմի, պայմանագրի պայմանների խախտումը.
- 4) **պատճառական կապը** պարտապանի հակաիրավական արարքի և պարտատիրոջը պատճառված վնասի միջև, որովհետև վնասը կարող է առաջացած լինել ոչ թե պարտապանի, այլ ուրիշ անձանց արարքների հետևանքով:

Դրամական պարտավորությունը չկատարելու համար պատասխանատվությունը: Ուրիշի դրամական միջոցներն ապօրինի պահելու, դրանք վերադարձնելուց խուսափելու, վճարման այլ կետանցով դրանք օգտագործելու կամ այլ անձի հաշվին անհիմն հարստանալու կամ խնայելու դեպքերում այդ գումարին վճարվում են տոկոսներ: Տոկոսների չափը որոշվում է դրամական պարտավորության կատարման օրվա բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքով:

Պատասխանատվությունը և պարտավորությունը բնեղենով կատարելը: Պարտավորությունն անպատշաճ կատարելու դեպքում տուժանք վճարելը և վնասներ հատուցելը պարտապանին չեն ազատում պարտքը բնեղենով կատարելուց:

Պարտավորությունը չկատարելու դեպքում վնասները հատուցելը և այն չկատա-

րելու համար տուժանք վճարելը պարտապանին ազատում են պարտավորությունը բնեղենով կատարելուց:

Պարտապանի կողմից պարտավորությունը չկատարելու դեպքում պարտատերն իրավունք ունի ողջամիտ ժամկետում և ողջամիտ գնով պարտավորության կատարումը հանձնարարել երրորդ անձանց կամ այն կատարել իր ուժերով ու պարտապանից պահանջել հատուցելու իր կրած անհրաժեշտ ծախսերը և այլ վնասները:

5. ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԱԴԱՐՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Քաղաքացիաիրավական պարտավորության դադարումը պարտատիրոջ պահանջի իրավունքի և պարտապանի պարտքի վերացումն է:

Պատշաճ կատարումը դադարեցնում է պարտավորությունը: Դա դադարման օրինաչափ հիմք է: Պարտատերը, ընդունելով կատարումը, պարտավոր է պարտապանի պահանջով նրան ստացական տալ կատարումը լրիվ կամ որոշակի մասով ստանալու մասին: Եթե պարտապանը, ի հավաստումն պարտավորության, պարտքային փաստաթուղթ է տվել պարտատիրոջը, ապա պարտատերը, ընդունելով կատարումը, պետք է վերադարձնի այդ փաստաթուղթը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում այդ մասին նշի իր տված ստացականում: Ստացականը կարող է փոխարինվել վերադարձվող պարտքային փաստաթղթի վրա արվող մակագրությամբ: Պարտքային փաստաթուղթը պարտապանի մոտ գտնվելը հավաստում է պարտավորության դադարումը, քանի դեռ այլ բան չի ապացուցվել: Սակայն պարտավորությունները կարող են դադարել նաև առանց կատարման՝ օրենքով սահմանված հետևյալ դեպքերում.

1. Կատարման անհնարինություն:

Սա այնպիսի հանգամանք է, որի համար կողմերից որևէ մեկը պատասխանատու չէ: Օրինակ՝ երգիչը կորցրել է երգելու ընդունակությունը, պարտավորության առարկա տունը փլվել է: Այդ դեպքում պարտատերն իրավունք չունի պարտապանից պահանջել կատարում: Կատարման անհնարինությունն ունի առանձնահատկություն՝ կախված նրանից, թե ինչպիսին է պարտավորության առարկա գույքը կամ գործողությունը: Գույքը կարելի է բաժանել **անհատական հատկանիշներով որոշվող և տե-**

սակային հատկանիշներով որոշվող գույքի: Անհատապես որոշվող գույքն աչքի է ընկնում միայն իրեն հատուկ բնութագրերով: Օրինակ՝ Հ. Այվազովսկու վրձնած նկարը: Տեսակային հատկանիշներով գույքը բնութագրվում է քանակով, կշռով, չափով և այլն, այսինքն՝ այն դիտարկվում է որպես միևնույն գույքի հայտնի քանակ: Օրինակ՝ 1000 տուփ «Ախթամար» սիգարետ: Անհատապես որոշվող գույքն իրավաբանորեն անփոխարինելի է, հետևաբար՝ կատարման անհնարինությունը վերաբերում է հենց դրանց: Իսկ տեսակային հատկանիշներով որոշվող գույքը փոխարինելի է:

2. Հրաժարագին: Կողմերի համաձայնությամբ պարտավորությունը կարող է դադարել՝ կատարման փոխարեն հրաժարագին տրամադրելով (դրան վճարելով, գույք հանձնելով և այլն): Հրաժարագնի չափը, ինչպես նաև այն տրամադրելու ժամկետները և կարգը սահմանում են կողմերը:

3. Հաշվանցում: Օրինակ՝ անձը բանկից վերցրել է վարկ, որի վերադարձման ժամկետը լրացել է: Միևնույն ժամանակ նա բանկում ունի ավանդ: Այդ դեպքում բանկը կարող է կատարել հաշվանց: Պահանջների հաշվանց չի թույլատրվում օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված մի շարք դեպքերում: Օրինակ՝ եթե պահանջը վերաբերում է կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասների հատուցմանը, ալիմենտի բռնագանձմանը:

4. Նորացում: Կողմերը համաձայնվում են հին պարտավորությունը փոխարինել նորով, որը նախատեսում է դրա այլ առարկա կամ կատարման այլ եղանակ: Օրինակ՝ փող պարտք վերցրած պարտապանը, չկարողանալով վճարել պարտքը, նոր պայմանագրով պարտավորվում է դրա փոխարեն պարտատիրոջ ավտոմեքենան վերանորոգել: Կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման և ալիմենտի վճարման նկատմամբ նորացում չի թույլատրվում:

5. Պարտքի ներում: Պարտատերը պարտապանին ազատում է իր պարտքից՝ ներում է պարտքը: Սա նվիրատվության տեսակներից է:

6. Պարտապանի և պարտատիրոջ համընկնում: Օրինակ, եթե ինչ-որ պարտապան պարտք էր խանութին, սակայն նա դարձել է այդ խանութի սեփականատերը, կամ որդին պարտք էր հորը, իսկ հոր մահից հետո նա միակ ժառանգն է:

7. Պարտապանի կամ պարտատիրոջ մահը: Այս հիմքերով պարտավորությունը դադարում է, եթե կատարումը չի կարող տեղի ունենալ առանց նրանց անձնական մասնակցության կամ այլ կերպ անխզելիորեն կապված է նրանց անձի հետ, օրինակ՝ հանրահայտ նկարիչը պետք է պատրաստեր նկար: Իսկ, օրինակ, սովորական դրամական պարտքը չի կարող այս կերպ դադարել, այլ պետք է բավարարվի որպես ժառանգություն մնացած գույքի հաշվին: Պարտապան կամ պարտատեր իրավաբանական անձի լուծարմամբ պարտավորությունը դադարում է:

8. Պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ակտի հրապարակումը դադարեցնում է պարտավորությունը, եթե կատարումը դառնում է անհնարին: Դրա հետևանքով վնաս կրած կողմերն իրավունք ունեն պահանջել ակտն ընդունող մարմնից հատուցելու իրենց պատճառված վնասները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է քաղաքացիական պարտավորությունը:
2. Ի՞նչ է պարտավորության իրական կատարման սկզբունքը:
3. Ի՞նչ է պարտավորության պարզան կատարման սկզբունքը:
4. Որո՞նք են պարտավորության կատարման ապահովման եղանակները, և ո՞րն է դրանց նշանակությունը:
5. Ի՞նչ է քաղաքացիական պարտասխանավորությունը:
6. Որո՞նք են քաղաքացիական պարտասխանավորության պայմանները:
7. Ի՞նչ հիմքով է դադարում պարտավորությունը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պարտաստե՛ք զեկուցում հետևյալ թեմայով. «Անչանց փոփոխվելը պարտավորության մեջ»՝ օգտվելով քաղաքացիական օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am ինտերնետային կայքը):

ԴԱՍ 24. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ ԵՎ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Քաղաքացիաիրավական պայմանագիրը երկու կամ մի քանի անձանց համաձայնությունն է՝ ուղղված քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն կամ դադարելուն: Պայմանագրի միջոցով կարգավորվում են դրա մասնակիցների հարաբերությունները: Ոչ բոլոր համաձայնություններն են համարվում պայմանագիր: Պայմանագրի կողմերի հետապնդվող նպատակն ունի իրավական բնույթ: Պայմանագիր չեն կարող համարվել բարոյակենցադային և այլ համաձայնությունները, օրինակ՝ ժամադրության մասին, որովհետև դրա նպատակն իրավական չէ:

Պայմանագիրը դրա մասնակիցների հարաբերությունները կարգավորող միջոց է: Դրա կողմերը սահմանում են իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնց ամբողջությունը կազմում է պայմանագրի բովանդակությունը: «Պայմանագիրն օրենք է, սակայն միայն դրա կողմերի համար»: Եթե օրենքն արտահայտում է պետության կամքը և պարտադիր է բոլորի համար, ապա պայմանագիրն արտահայտում է միայն նրա կողմերի կամքը և պարտադիր է միայն նրանց համար:

Պայմանագիրը երկկողմ գործարքի տեսակ է: Օրինակ՝ մեկն ունի գույք և ուզում է այն վաճառել, իսկ մյուսը ուզում է ձեռք բերել նման գույք: Ուրեմն գործարքի կայացման համար անհրաժեշտ է, որ երկու կողմերը՝ վաճառողը և գնորդը, որոշակի համաձայնության գան: Եթե նրանք պայմանավորվեն, ապա գործարքը կկայանա:

Պայմանագիրը պարտավորություն առաջացնող իրավական փաստ է: Պայմանագրի ուժով պարտապանը պարտավոր է պարտատիրոջ օգտին կատարել որոշակի գործողություն կամ ձեռնպահ մնալ որոշակի գործողություն կատարելուց:

Պայմանագրային իրավունքը քաղաքացիական իրավունքի ինստիտուտ է, որը կարգավորում է քաղաքացիական պայմանագրի հասկացությունը, բովանդակությունը, կնքման և կատարման կարգը, ինչպես նաև պայմանագրի չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման դեպքում կիրառվող պատասխանատվությունը:

Պայմանագրային իրավունքի նորմերը բաժանվում են երկու խմբի՝ **ընդհանուր և հատուկ:** Պայմանագրային իրավունքի ընդհանուր նորմերն են՝ երկկողմ և բազմակողմ գործարքների մասին նորմերը, պարտավորությունների մասին ընդհանուր նորմերը, ինչպես նաև պայմանագրի մասին ընդհանուր նորմերը: Պայմանագրային իրավունքի հատուկ նորմերը կարգավորում են պայմանագրային առանձին տեսակի հարաբերությունները: Օրինակ՝ առքուվաճառք, փոխանակություն և այլն:

Պայմանագրի ազատության սկզբունքը: Պայմանագրի էությունը նրա մասնակիցների կամքի ազատությունն է: Այն երաշխավորվում է մի շարք օրենսդրական կանոններով՝ անձինք ազատ են պայմանագիր կնքելու կամ չկնքելու հարցը լուծելիս. պայմանագիր կնքելիս կողմերն ունեն գործընկերոջ ընտրության ազատություն. պայմանագիր կնքելիս կողմերն ազատ են պայմանագրի տեսակի ընտրության և դրա բովանդակության որոշման հարցում:

Պայմանագրի ազատության սկզբունքի գործողությունը բացարձակ չէ: Օրենքը սահմանում է նաև բացառություններ այդ սկզբունքից: Օրինակ՝ պայմանագրի պայմանները որոշելիս օրենսդրության նորմերը հաշվի առնելու պարտականությունը: Հակառակ դեպքում պայմանագիրը կճանաչվի անվավեր:

2. ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ ԿՆՔԵԼՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՐԳԸ

Պայմանագրի կնքման հասկացությունը: Պայմանագիրն իր էությունը համաձայնություն է, սակայն համաձայնությունը կողմերի միջև ի սկզբանե չի ենթադրվում: Ուրեմն, որպեսզի պայմանագիրն առաջացնի իրավական հետևանքներ, անհրաժեշտ է, որ դրա կողմերը համաձայնության հասնեն պայմանագրի բոլոր էական պայմանների շուրջ: Համաձայնության կայացման այդ գործընթացն իրավական տեսանկյունից անվանում են պայմանագրի կնքում: Պայմանագիրը համարվում է կնքված, եթե կողմերի միջև պահանջվող ձևով համաձայնություն է ձեռք բերվել պայմանագրի բոլոր էական պայմանների վերաբերյալ: Այդպիսով՝ պայմանագիրը համարվում է կնքված երկու անհրաժեշտ պայմանների պահպանման դեպքում. ա) կողմերը պետք է համաձայնության հասնեն պայմանագրի բոլոր էական կետերի վերաբերյալ, բ) կողմերի համաձայնությունն իր ձևով պետք է համապատասխանի այդ տեսակի պայմանագրին ներկայացվող պահանջներին:

Անմիջական հանդիպումների արդյունքում կնքվող պայմանագիր: Այդպիսի պայմանագրի կնքումը կատարվում է պայմանագրի նախագծի մշակման և ստորագրման ճանապարհով: Պայմանագիր կնքելուն սովորաբար նախորդում են նախնական բանակցությունները կողմերի միջև, որոնք սկսվում են նրանցից որևէ մեկի կողմից նախաձեռնություն դրսևորելով: Անմիջական հանդիպմամբ մշակված պայմանագիրն ուժի մեջ է մտնում կողմերի ստորագրելու պահից:

Տարբեր վայրերում գտնվող կողմերի միջև պայմանագրի կնքելը: Նախնական պայմանագրային բանակցությունների ընթացքում կարելի է առանձնացնել երկու փուլ՝ պայմանագիրը կնքելու առաջարկն անելու փուլ և այդ առաջարկն ընդունելու փուլ: Առաջին փուլն ընդունված է անվանել **օֆերտա**, իսկ երկրորդը՝ **ակցեպտ**: Դրան համապատասխան պայմանագիր կնքելու առաջարկ անող կողմը կոչվում է **օֆերենտ**, իսկ այդ առաջարկն ընդունող կողմը՝ **ակցեպտանտ**: Այդպիսով՝ պայմանագիրը կնքվում է կողմերից մեկի օֆերտան ուղարկելու և մյուս կողմի՝ դրա ակցեպտի (առաջարկը ընդունելու) միջոցով:

Նման կարգով պայմանագիրը կնքվում է նամակի, հեռագրի, ֆաքսի և այլ միջոցներով պայմանագիր կնքելու առաջարկ անելու (օֆերտան ուղարկելու) և մյուս կողմի՝ դրա առաջարկն ընդունելու (ակցեպտի) ճանապարհով:

Օֆերտան կաշկանդում է ուղարկող անձին այն հասցեատիրոջ կողմից ստանալու պահից և անհետկանչելի է: Ակցեպտը պետք է լինի լրիվ և անվերապահ: Լռությունն ակցեպտ չէ:

Օֆերտա ուղարկելու դեպքում ակցեպտն օֆերտա ուղարկած անձի կողմից ստանալու պահից պայմանագիրը համարվում է կնքված և ուժի մեջ է մտնում: **Ռե-ալ պայմանագրերը**, այսինքն՝ երբ պայմանագրի կնքման համար պահանջվում է ոչ

միայն օֆերտայի ուղարկում ու ակցեպտի ստացում, այլ նաև գույքի հանձնում, ուժի մեջ են մտնում գույքը հանձնելու պահից:

Անկախ կնքման ձևից՝ պայմանագիրը, որից ծագող իրավունքները ենթակա են պետական գրանցման, համարվում է կնքված այդ իրավունքի գրանցման պահից:

3. ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՓՈՓՈԽԵԼԸ ԵՎ ԼՈՒԾԵԼԸ

Պայմանագրային իրավահարաբերությունը, առաջանալով պայմանագրի կնքմամբ, կարող է զարգանալ հետևյալ ուղղություններով. կատարում, դադարում, փոփոխում: Քաղաքացիական պայմանագրերը կնքվում են, որպեսզի կատարվեն, այսինքն՝ հանգեցնեն պայմանագրով նախատեսված որոշակի հետևանքի: Պայմանագրի դադարումը վրա է հասնում դրա պատշաճ կատարմամբ, պայմանագիրը լուծելով, ինչպես նաև մի շարք հատուկ դեպքերում:

Պայմանագրի փոփոխման հասկացությունը: Պայմանագրի գործողության ժամանակաշրջանում կարող են առաջ գալ այնպիսի հանգամանքներ, որոնք չեն դադարեցնում պարտավորության գործողությունը, այլ միայն փոփոխում են դրա մեկ կամ մի քանի տարրեր: Փոփոխությունը կարող է վերաբերել պայմաններին, մասնակիցների կազմին, կատարման եղանակին, ժամկետին և այլն: Եթե կատարված փոփոխության հետևանքով մեկ պարտավորությունը չի փոխվում մեկ այլ պարտավորությամբ, ապա առկա է եղած պայմանագրի փոփոխություն: Դրան հակառակ՝ պարտավորության նորացման՝ նովացիայի դեպքում պայմանագիրը դադարում է մեկ այլ պայմանագրով, նախկին պայմանագիրը չի պահպանվում:

Պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու հիմքերը: Կնքված պայմանագրերը պետք է կատարվեն: Դրա պայմաններն անփոփոխելի են: Այդպիսի ընդհանուր կանոնը կայունություն է հաղորդում քաղաքացիական շրջանառությանը: Օրենքը սահմանում է պայմանագրերի փոփոխման և լուծման երկու հիմք.

ա) կողմերի համաձայնությամբ,

բ) կողմերից մեկի պահանջով:

Այդ հիմքերի համար սահմանված են հակառակ կանխավարկածներ: Կողմերի համաձայնությամբ պայմանագրի փոփոխումը կամ լուծումը կարգավորվում է այլընտրանքային նորմով, այսինքն՝ դա հնարավոր է, եթե օրենքում կամ պայմանագրում այլ բան չի նախատեսված: Միակողմանի փոփոխումը թույլատրվում է միայն ուղղակիորեն օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված դեպքերում:

Պայմանագիրը լրիվ կամ մասնակի կատարելուց միակողմանի հրաժարվելու դեպքում, երբ պայմանագրից հրաժարվելը թույլատրվում է օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ, պայմանագիրը համապատասխանաբար համարվում է լուծված կամ փոփոխված: Դատարանի վճիռ այս դեպքում չի պահանջվում: Օրինակ՝ պայմանագրի կնքումից հետո դրա գինը թույլատրվում է փոփոխել պայմանագրով կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում և պայմաններով: Այս կանոնը կարևոր նշանակություն ունի արժեզրկման պայմաններում: Եթե գործեր ընդհանուր կանոնը պայմանագրում գնի անփոփոխելիության մասին, ապա արժեզրկման գործընթացների հետևանքով շրջանառության մասնակիցները կհայտնվեն արտակարգ բարդ դրության մեջ: Այդ իսկ պատճառով օրենքը հնարավոր է համարում պայմանագրում պայմանի նախատեսումը, ըստ որի թույլատրվում է գնի փոփոխում:

Այն դեպքերում, երբ պայմանագիր փոփոխելու կամ լուծելու հնարավորությունը

չի նախատեսված օրենքով կամ պայմանագրով, և կողմերը չեն հասել համաձայնության այդ մասին, պայմանագիրը կարող է փոփոխվել կամ լուծվել կողմերից մեկի պահանջով դատարանի վճռով և միայն երկու դեպքում:

1. Պայմանագրի փոփոխումը կամ լուծումը պայմանագրի էական խախտման դեպքում: Էական է ճանաչվում կողմերից մեկի թույլտված խախտումը, որը հանգեցնում է մյուս կողմի համար այնպիսի վնասի, որն զգալիորեն զրկում է վերջինիս այն բանից, ինչը նա իրավունք ուներ ակնկալել պայմանագիրը կնքելիս: Այդպիսին է, օրինակ՝ վաճառողի կողմից գնորդին անպատշաճ որակի ապրանք հանձնելը, երբ այն չի կարող օգտագործվել ըստ իր ուղղակի նշանակության:

2. Պայմանագրի փոփոխումը կամ լուծումը հանգամանքների էական փոփոխության կապակցությամբ: Հանգամանքների փոփոխությունն էական է համարվում, երբ դրանք այնքան են փոփոխվել, որ եթե կողմերը կարողանային դա ողջամտորեն կանխատեսել, նրանց միջև կկնքվեր էականորեն տարբեր պայմաններով պայմանագիր կամ ընդհանրապես պայմանագիր չէր կնքվի: Օրինակ՝ վարձակալության պայմանագրի լուծման հիմք կարող է ծառայել երկրաշարժը, որի հետևանքով վարձակալված շինությունն այնքան է վնասվել, որ դարձել է անպետք ըստ նշանակության օգտագործման համար և ենթակա չէ վերականգնման: Այդպիսի իրավիճակում վարձատուրն և վարձակալը կարող են գալ համաձայնության վարձակալության պայմանագրի վաղաժամկետ լուծման մասին: Եթե կողմերը համաձայնության չհասնեն, պայմանագիրը կարող է փոխվել կամ լուծվել դատարանով:

Պայմանագիրը փոփոխելու և լուծելու կարգը: Ինչպես պայմանագիր կնքելը, այնպես էլ այն փոխելը և լուծելն իր իրավական բնույթով գործարք է: Հետևաբար, պայմանագիր փոփոխելու և լուծելու նկատմամբ կիրառվում են և՛ գործարքներ կնքելու ընդհանուր կանոնները, և՛ պայմանագիր կնքելու կարգի մասին կանոնները, ներառյալ դրանց ձևին վերաբերող կանոնները: Պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման համաձայնությունը կնքվում է այն ձևով, ինչ ձևով կնքվել է պայմանագիրը: Օրինակ՝ եթե պայմանագիրը կողմերը վավերացրել են նոտարական կարգով, ապա փոփոխելը կամ լուծելը ևս պետք է վավերացվեն նոտարական կարգով:

Պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման այլ կարգ է սահմանված այն դեպքերի համար, երբ պայմանագիրը փոփոխվում կամ լուծվում է ոչ թե կողմերի համաձայնությամբ, այլ նրանցից մեկի պահանջով: Այդպիսի դեպքերում պայմանագրի շահագրգիռ կողմը պարտավոր է մյուս կողմին ուղարկել առաջարկություն պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու մասին: Մյուս կողմը պարտավոր է առաջարկում նշված ժամկետում, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ երեսուրյա ժամկետում առաջարկություն արած կողմին ուղարկել՝

1) կա՛մ ծանուցում առաջարկության հետ համաձայնության վերաբերյալ: Այս դեպքում պայմանագիրը համարվում է փոփոխված կամ լուծված առաջարկության հետ համաձայնության մասին ծանուցումն առաջարկություն անողի ստանալու պահից:

2) կա՛մ ծանուցում առաջարկի մերժման վերաբերյալ: Այս դեպքում առաջարկի մերժման վերաբերյալ ծանուցում, ինչպես նաև սահմանված ժամկետում պատասխան չստանալու դեպքերում շահագրգիռ կողմն իրավունք ունի պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու պահանջով դիմել դատարան, որը և կլուծի ծագած վեճը:

3) կա՛մ ծանուցում պայմանագիրն այլ պայմաններով փոփոխելու վերաբերյալ: Այս դեպքում պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու առաջարկ արած կողմը կարող է համաձայնվել մյուս կողմի առաջարկների հետ: Այդպիսի իրավիճակում պայմանագիրը համարվում է փոփոխված կամ լուծված առաջարկված հանդիպական պայմաններով: Եթե սկզբնական առաջարկողը համաձայն չէ մյուս կողմի հանդիպական առաջարկների հետ, ապա նա իրավունք ունի դիմելու դատարան պայմանագիրը փոփոխելու պահանջով: Այդպիսի իրավիճակում փոփոխման ենթակա պայմանները կորոշի դատարանը:

Կողմը կարող է պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման մասին պահանջը դատարան ներկայացնել միայն դրանց առաջարկի վերաբերյալ մյուս կողմի մերժումն ստանալուց կամ այդ առաջարկում նշված ժամկետում պատասխանը չստանալուց հետո, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ երեսնօրյա ժամկետում:

Պայմանագիրը փոփոխելու և լուծելու հետևանքները: Պայմանագիրը փոփոխելիս կողմերի պարտավորությունները պահպանվում են ըստ փոփոխված պայմանագրի: Պայմանագիրը լուծելիս կողմերի պարտավորությունները դադարում են:

Պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման դեպքում պարտավորությունները փոփոխված կամ դադարած են համարվում պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման մասին կողմերի համաձայնությունը կնքելու պահից, եթե այլ բան չի բխում համաձայնությունից կամ պայմանագրի փոփոխության բնույթից:

Դատական կարգով պայմանագիրը փոփոխելիս կամ լուծելիս պարտավորությունները փոփոխված կամ դադարած են համարվում պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից:

Կողմերն իրավունք չունեն պահանջելու վերադարձնել այն, ինչը կատարել են պարտավորությամբ մինչև պայմանագրի փոփոխման կամ լուծման պահը, եթե այլ բան սահմանված չէ օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ:

Եթե փոփոխման կամ լուծման համար հիմք է ծառայել կողմերից մեկի թույլտված պայմանագրի էական խախտումը, մյուս կողմն իրավունք ունի պահանջել հատուցելու պայմանագրի փոփոխմամբ կամ լուծմամբ պատճառված վնասները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ են քաղաքացիական պայմանագիրը և պայմանագրային իրավունքը:
2. Ի՞նչ է պայմանագրի ազատության սկզբունքը, և ի՞նչ է այն ենթադրում:
3. Ե՞րբ է պայմանագիրը համարվում կնքված:
4. Ինչպե՞ս է կնքվում պայմանագիրն անմիջական հանդիպումների դեպքում:
5. Ինչպե՞ս է կնքվում պայմանագիրը տարբեր վայրերում գտնվող կողմերի միջև:
6. Ի՞նչ հիմքերով և կարգով է փոփոխվում կամ լուծվում պայմանագիրը:
7. Որո՞նք են պայմանագիրը փոփոխելու կամ լուծելու հետևանքները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք գեկուցում մատակարարման, փոխանակության, նվիրատվության, ֆինանսական վարչակալության (լիզինգի), կապալի, ծառայությունների վճարովի մատուցման, հանձնարարության, ֆրախտի (չարտերի), փոխառության, բանկային ավանդի (դեպոզիտի), բանկային հաշվի, գույքի հավատարմագրային կառավարման, գույքային կամ անձնական ապահովագրության պարտադիր կամ կամավոր պայմանագրերի մասին: Որպես աղբյուր օգտագործե՛ք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը (տե՛ս www.parliament.am ինտերնետային կայքը):

ԴԱՍ 25. ՎՆԱՍ ՊԱՏՃԱՌԵԼՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳԱԾ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Վնասի հատուցման սահմանադրական իրավունքը: Մարդու իրավունքների խախտումները հաճախ գուգակցվում են մարդուն գույքային վնաս պատճառելով: Այդ դեպքում, բացի խախտված իրավունքը վերականգնելուց, պետք է հատուցվի գույքային վնասը: Սահմանադրությունը երաշխավորում է, որ ամեն մի տուժող ունի պատճառված վնասի հատուցման իրավունք՝ օրենքով սահմանված կարգով: Դրան թղթակցում է բոլորի պարտականությունը հատուցել պատճառված վնասը:

Վնասի հասկացությունը: Քաղաքացիական իրավունքում անձը, ում իրավունքը խախտվել է, կարող է պահանջել իրեն պատճառված վնասների լրիվ հատուցում, եթե վնասների հատուցման ավելի պակաս չափ նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Վնասը կառուցված է իրական վնասից և բաց թողնված օգուտից: **Իրական վնասը** տուժողի (իրավունքը խախտված անձի) այն ծախսերն են, որ նա կատարել է կամ պետք է կատարի խախտված իրավունքը, նրա գույքի կորուստը կամ այլ վնասը վերականգնելու համար: **Բաց թողնված օգուտը** չստացված եկամուտներն են, որոնք այդ անձը կստանար քաղաքացիական շրջանառության սովորական պայմաններում, եթե նրա իրավունքը չխախտվեր: Եթե վնաս պատճառողը դրա հետևանքով ստացել է եկամուտներ, ապա անձը, ում իրավունքը խախտվել է, մյուս վնասների հետ միասին բաց թողնված օգուտի հատուցման պահանջի իրավունք ունի՝ այդ եկամուտներից ոչ պակաս չափով:

Վնասի հատուցման համար պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերը: Քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը լրիվ ծավալով ենթակա է հատուցման այն պատճառած անձի կողմից: Վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ:

Օրինաչափ գործողություններով պատճառված վնասը հատուցվում է օրենքով նախատեսված դեպքերում: Վնասի հատուցումը կարող է մերժվել, եթե վնասը պատճառվել է տուժողի խնդրանքով կամ համաձայնությամբ:

Անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում պատճառված վնասը ենթակա չէ հատուցման: Ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառված վնասը պետք է հատուցի վնաս պատճառած անձը: Հաշվի առնելով նման վնասի պատճառ դարձած գործունեության հանգամանքները՝ դատարանը կարող է այն հատուցելու պարտականությունը դնել երրորդ անձի վրա՝ ի շահ որի գործել է վնաս պատճառողը կամ վնասը հատուցելուց լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել ինչպես այդ երրորդ անձին, այնպես էլ վնասը պատճառողին:

Վնասը հատուցելու եղանակները: Դատարանը, բավարարելով վնասի հատուցման պահանջը, գործի հանգամանքներից ելնելով, պարտավորեցնում է վնասի համար պատասխանատու անձին վնասը հատուցել **բնեղենով** (տրամադրել նույն տեսակի և որակի գույք, վերանորոգել վնասված գույքը և այլն) կամ հատուցել **դրամով**:

2. ԱՌԱՆՁԻՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ՎՆԱՄՆԵՐԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց պատճառած վնասի հատուցումը: Անձին հանրային մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողություններով (անգործությամբ)՝ ներառյալ նրանց կողմից օրենքին կամ այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտ հրապարակելու հետևանքով պատճառված վնասը հատուցում է պետությունը կամ համայնքը:

Հետաքննության, նախաքննության մարմինների, դատախազության և դատարանի ապօրինի գործողություններով պատճառված վնասի հատուցումը կատարում է պետությունը: Ապօրինի դատապարտելու, քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, որպես խափանման միջոց կալանք կամ չբացակայելու մասին ստորագրություն կիրառելու, վարչական տույժի ենթարկելու հետևանքով պատճառված վնասը, օրենքով սահմանված կարգով, հատուցվում է լրիվ ծավալով՝ անկախ այդ մարմինների պաշտոնատար անձանց մեղքից: Արդարադատություն իրականացնելիս պատճառված վնասը հատուցվում է միայն այն դեպքում, երբ դատավորի մեղքը հաստատվել է օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով:

Պատասխանատվությունն առավել վտանգ ստեղծող գործունեությամբ պատճառած վնասի համար: Շրջապատի համար **առավել վտանգի աղբյուր** են տրանսպորտային միջոցները, մեխանիզմները, բարձր լարվածության և ատոմային էներգիայի, պայթուցիկ նյութերի, ուժեղ ներգործող բույների և այլնի օգտագործումը, շինարարական և դրա հետ կապված այլ գործունեությունը:

Վնաս պատճառողը պարտավոր է հատուցել առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասը, եթե չի ապացուցում, որ վնասը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ տուժողի դիտավորության հետևանքով: Վնաս հատուցելու պարտականությունը դրվում է առավել վտանգի աղբյուրը սեփականության իրավունքով կամ այլ օրինական հիմքով (վարձակալության իրավունք, լիազորագրով տրանսպորտային միջոցները վարելու իրավունք և այլն) տիրապետող անձի վրա:

Առավել վտանգի աղբյուրի տերը պատասխանատու չէ այդ աղբյուրի պատճառած վնասի համար, եթե ապացուցում է, որ աղբյուրը դուրս է եկել իր տիրապետումից այլ անձանց ապօրինի գործողությունների հետևանքով: Նման դեպքերում պատճառած վնասի համար պատասխանատու են աղբյուրն ապօրինի տիրապետած անձինք: Աղբյուրի տիրոջ տիրապետումից դրա ապօրինի վերցնելու մեջ նրա մեղքի առկայության դեպքում պատասխանատվությունը կարող է դրվել ինչպես առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ, այնպես էլ այն ապօրինի ձեռք բերողի վրա:

3. ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆԸ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԸ ՀԱՏՈՒՑԵԼԸ

Քաղաքացիները պայմանագրային պարտավորություններ կամ այլ պարտականություններ (օրինակ՝ զինվորական կամ ոստիկանական ծառայություն) կատարելիս կարող են կրել առողջության հետ կապված վնասներ: **Առողջությանը պատճառված վնասը քաղաքացու հաշմությունն է կամ նրա առողջությանը հասցված այլ**

վնասը: Այդ վնասը պետք է հատուցի այն կողմը, որի համար վնասվածը կատարում էր պայմանագրային պարտավորություն կամ այլ պարտականություն:

Առողջության քայքայմամբ պատճառված և հատուցման ենթակա վնասն իր կառուցվածքով բաղկացած է երկու մասերից՝ տուժողի կորցրած եկամուտը և լրացուցիչ ծախսերը: **Տուժողի կորցրած եկամուտը** ներառում է տուժողի կորցրած աշխատավարձը (եկամուտը), որը նա ստանում էր կամ կարող էր ստանալ, եթե նրա առողջությանը վնաս չպատճառվեր: **Լրացուցիչ ծախսերն** առողջության քայքայման հետևանքով ծագած ծախսերն են: Օրինակ՝ բուժվելու, լրացուցիչ սննդի, դեղամիջոցների ձեռք բերելու, պրոթեզավորման, կողմնակի խնամքի, առողջարանական-կուրորտային բուժման, հատուկ տրանսպորտային միջոցների ձեռք բերելու, այլ մասնագիտություն ձեռք բերելու համար ծախսերը: Լրացուցիչ ծախսերը ենթակա են հատուցման, եթե պարզվի, որ տուժողն ունի օգնության նման տեսակների կարիք և չունի դրանք անվճար ստանալու իրավունք:

Զափահաս տարիքի չհասած անձի առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելը: 14 տարեկան չդարձած անչափահասին, որը չունի աշխատավարձ (եկամուտ), հաշմություն կամ նրա առողջությանն այլ վնաս պատճառելու դեպքում դրա համար պատասխանատու անձը պարտավոր է հատուցել առողջությանը վնաս պատճառելուց ծագած ծախսերը:

Փոքրահասակի 14 տարեկան դառնալուց հետո, ինչպես նաև 14-18 տարեկան անչափահասի, որը չունի աշխատանք (եկամուտ), առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքում, բացի տուժողի առողջությանը վնաս պատճառելուց ծագած ծախսերից, պետք է հատուցվեն նաև նրա աշխատունակության կորստի կամ նվազեցման հետ կապված վնասը՝ ելնելով նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկի չափից:

Եթե առողջությանը վնաս հասցվելու ժամանակ անչափահասն ունեցել է աշխատավարձ, ապա վնասը հատուցվում է՝ ելնելով այդ աշխատավարձի չափից, որը, սակայն, չի կարող պակաս լինել նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկից:

Անչափահասը, որի առողջությանը նախկինում վնաս է պատճառվել, աշխատանքային գործունեությունն սկսելուց հետո իրավունք ունի, ելնելով իր ստացած աշխատավարձից, պահանջել վնասի հատուցման չափի մեծացում, սակայն իր զբաղեցրած պաշտոնի համար սահմանված վարձատրությունից կամ իր աշխատատեղի նույն որակավորման աշխատողի աշխատավարձից ոչ ավելի չափով:

4. ՔԱՂԱՔԱՅՈՒ ԿՅԱՆՔԻՆ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԸ ՀԱՏՈՒՑԵԼԸ

Քաղաքացիները պայմանագրային պարտավորություններ կամ այլ պարտականություններ (օրինակ՝ զինվորական կամ ոստիկանական ծառայություն) կատարելիս կարող են կրել իրենց կյանքի հետ կապված վնասներ: Կյանքին հասցված վնասը քաղաքացու մահն է: Դրա հետևանքով առաջացած վնասը պետք է հատուցի այն կողմը, որի համար մահացածը կատարում էր պայմանագրային պարտավորություն կամ այլ պարտականություն: Որպես կանոն, այդպիսի վնաս է հուղարկավորության ծախսերը, որոնք պետք է հատուցվեն ծախսերը կատարած անձին: Այդ ծախսերը կատարած քաղաքացիների կողմից հուղարկավորության համար ստացած նպաստները չեն հաշվարկվում վնասների հատուցման հաշվում:

Հնարավոր է, որ մահացածն ունենա իր խնամքի տակ գտնվողներ: Այս իրավիճակն անվանում են **կերակրողի մահվան հետևանքով պատճառված վնաս**: Այդ հա-

րաբերությունն ունի 3 մասնակից՝ տուժած կերակրողը, նրա խնամքի տակ գտնվող(ներ)ը, տուժողի մահվան հետ կապված վնասի համար պատասխանատուն:

Տուժողի (կերակրողի) մահվան դեպքում վնասի հատուցման իրավունք ունեն՝

- 1) մահացողի խնամքի ներքո գտնվող կամ նրա մահվան օրը նրանից խնամք ստանալու իրավունք ունեցող անաշխատունակ անձինք,
- 2) մահացածի մահվանից հետո ծնված նրա երեխան,
- 3) ծնողներից մեկը, ամուսինը կամ ընտանիքի անդամը՝ անկախ նրա աշխատունակությունից, որը չի աշխատում և զբաղված է մահացածի խնամքի ներքո գտնվող՝ նրա 14 տարին չդարձած կամ թեկուզև նշված տարիքին հասած, սակայն բժշկական մարմինների եզրակացությամբ իր առողջական վիճակով կողմնակի խնամքի կարիք ունեցող երեխաների, թոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով,
- 4) մահացածի խնամքի ներքո գտնվող և նրա մահվանից հետո հինգ տարվա ընթացքում անաշխատունակ դարձած անձինք:

Կերակրողի մահվան հետևանքով վնաս կրած անձանց վնասի հատուցման ժամկետները: Վնասը հատուցվում է՝

- 1) անչափահասներին՝ մինչև 18 տարեկան դառնալը,
- 2) 18 տարեկան բարձր տարիքի սովորողներին՝ մինչև ցերեկային ուսուցման ձևով ուսումնական հաստատություններում ուսման ավարտը, սակայն ոչ ավելի, քան մինչև 23 տարեկան դառնալը.
- 3) 55 տարեկանից մեծ կանանց և 60 տարեկանից մեծ տղամարդկանց՝ ցմահ,
- 4) հաշմանդամներին՝ հաշմանդամության ժամանակ,
- 5) ծնողներից մեկին, ամուսնուն կամ ընտանիքի այլ անդամին, որն զբաղված է մահացածի խնամքի տակ գտնվող նրա երեխաների, թոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով՝ մինչև վերջիններիս 14 տարեկան դառնալը:

Կերակրողին կորցնելու դեպքում կրած վնասը հատուցելու չափը: Կերակրողին կորցրած անձանց վնասը հատուցվում է մահացածի աշխատավարձի (եկամտի) այն մասի չափով, որը մահացածի կենդանության օրոք նրանք ստանում էին կամ ստանալու իրավունք ունեին իրենց ապրուստի համար: Այդ անձանց վնասի հատուցման չափը որոշելիս մահացածի եկամուտների կազմում աշխատավարձի հետ միասին ներառվում են կենդանության օրոք նրա կենսաթոշակը և մմանօրինակ վճարները: Վնասի հատուցման չափը որոշելիս կերակրողի մահվան հետ կապված անձանց նշանակված կենսաթոշակը և թոշակների այլ տեսակները, որոնք նշանակվել են ինչպես կերակրողի մահվանից առաջ, այնպես էլ հետո, ինչպես նաև այդ անձանց կողմից ստացվող աշխատավարձը (եկամուտը) և կրթաթոշակը չեն հաշվարկվում նրանց վնասի հատուցման հաշվին:

Վնասի հատուցման չափի մեծացումը: Տուժողի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարը կյանքի թանկացման դեպքում ենթակա է ինդեքսավորման: Նվազագույն աշխատավարձի չափը բարձրացնելու դեպքում կորցրած աշխատավարձի (եկամտի) և տուժողի կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելու հետ կապված այլ վճարների գումարները մեծանում են աշխատավարձի նվազագույն չափի բարձրացմանը համամասնորեն:

5. ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՄ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՄՆԵՐԻ ՀԱՏՈՒՑՈՒՄԸ

Այս հիմքով հատուցվում է քաղաքացու կյանքին, առողջությանը, գույքին կամ իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը: Վնասի հատուցման իրավունք ունի քաղաքացին, իրավաբանական անձը, որը սպառողական, սակայն ոչ ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ օգտագործման նպատակներով ձեռք է բերել ապրանքներ (աշխատանքներ, ծառայություններ):

Նման վնասը հասցվում է ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերությունների պատճառով: Վնասը կարող է պատճառվել նաև դրանց մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու հետևանքով:

Ապրանքի թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը տուժողի ընտրությամբ ենթակա է հատուցման վաճառողի կամ ապրանք արտադրողի կողմից: Աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման կատարողի կողմից:

Ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) մասին լիակատար կամ հավաստի տեղեկատվություն չտրամադրելու հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման վաճառողի, ապրանք արտադրողի կամ կատարողի կողմից:

Նշված անձինք պարտավոր են հատուցել վնասը՝ անկախ նրանց մեղքից և նրանց հետ տուժողի պայմանագրային կապի մեջ գտնվելու պարագայից:

Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման, եթե այն ծագել է ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) պիտանիության ժամկետի ընթացքում: Եթե նման ժամկետ չի սահմանված՝ ապրանքը թողարկելու, աշխատանքը կատարելու կամ ծառայությունը մատուցելու օրվանից տասը տարվա ընթացքում:

Վնասը ենթակա է հատուցման՝ անկախ դրա պատճառման ժամկետից, եթե՝
1) օրենքի պահանջների խախտմամբ պիտանիության ժամկետ չի սահմանվել.
2) անձը չի նախազգուշացվել մինչև պիտանիության ժամկետի ավարտն անհրաժեշտ գործողությունների և դրանց չկատարելու հնարավոր հետևանքների մասին:

Ապրանք վաճառողը, արտադրողը, աշխատանքներ կատարողը, ծառայություններ մատուցողն ազատվում են պատասխանատվությունից, եթե ապացուցում են, որ վնասը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ սպառողի կողմից օգտագործման կամ պահպանման համար սահմանված կանոնները խախտելու հետևանքով:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է վնասը քաղաքացիական իրավունքում:
2. Ո՞ր դեպքում է վնաս պատճառողն ազատվում վնասը հատուցելուց:
3. Ո՞ր դեպքում է հատուցվում դատական մարմինների պատճառած վնասը:
4. Ո՞րն է առավել վրանգի աղբյուրի պատճառած վնասի հատուցման կարգը:
5. Ինչպիսի՞ն է առողջության քայքայմամբ պատճառված վնասի կառուցվածքը:
6. Ինչպե՞ս է հատուցվում անչափահաս անչի առողջությանը պատճառված վնասը:
7. Ովքե՞ր ունեն վնասի հատուցման իրավունք կերակրողի մահվան դեպքում:
8. Որո՞նք են ապրանքների, ծառայությունների, աշխատանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հիմունքները:

ԴԱՍ 26. ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

1. ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Քաղաքացիական իրավունքի մասերից մեկն էլ **ժառանգական իրավունքն** է, որը կարգավորում է քաղաքացիների մահից հետո նրանց սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի անցումը ժառանգներին: Ժառանգությունը կատարվում է **ըստ կտակի** կամ **ըստ օրենքի**: Ժառանգությունը կատարվում է ըստ օրենքի, եթե չկա կտակ կամ դրանում սահմանված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը:

Ժառանգության բացումը: Ժառանգական իրավահարաբերության ծագումը տեղի է ունենում քաղաքացու մահից հետո և կոչվում է ժառանգության բացում: Ժառանգության բացման օրը ժառանգատուի մահվան օրն է, որը հաստատվում է մահվան վկայականով: Եթե քաղաքացին դատարանի վճռով է ճանաչվել մահացած, ապա ժառանգության բացման օրը վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելու օրն է:

Ժառանգության բացման վայրը ժառանգատուի բնակության վերջին վայրն է: Եթե այդ վայրն արտասահմանում է կամ անհայտ է, ապա բացման վայր է համարվում ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող անշարժ գույքի կամ դրա առավել արժեքավոր մասի գտնվելու վայրը:

Ժառանգատու և ժառանգներ: Ժառանգատու կարող է լինել ցանկացած ֆիզիկական անձ: Իրավաբանական անձինք չեն կարող լինել ժառանգատու:

Ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգատուի կենդանության ժամանակ սաղմնավորված և ժառանգությունը բացվելուց հետո կենդանի ծնված քաղաքացիները: Իրավաբանական անձինք, ՀՀ-ն և համայնքները, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններն ու միջազգային կազմակերպությունները կարող են լինել միայն ըստ կտակի ժառանգներ:

Անարժան ժառանգներին ժառանգությունից մեկուսացնում են: Անարժան են այն ժառանգները, ովքեր դիտավորյալ խոչընդոտել են ժառանգատուի վերջին կամքի իրականացմանը, դիտավորյալ կյանքից զրկել են ժառանգատուին կամ հնարավոր ժառանգներից որևէ մեկին, կամ մահափորձ են կատարել նրանց կյանքի նկատմամբ: Բացառություն են կազմում այն անձինք, որոնց նկատմամբ ժառանգատուն կտակը կազմել է մահափորձ կատարելուց հետո: Ժառանգությունից մեկուսացնելու համար հիմք են դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը և (կամ) վճիռը:

Ժառանգության զանգված: Ժառանգության զանգվածի մեջ է մտնում ժառանգության բացման օրը ժառանգատուին պատկանող գույքը՝ ներառյալ դրամը, արժեթղթերը, գույքային իրավունքները և պարտականությունները: Այդ զանգվածի մեջ չեն մտնում ժառանգատուի անձի հետ անխզելիորեն կապված իրավունքները և պարտականությունները, մասնավորապես՝ ալիմենտային, քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելու իրավունքը և օրենքով սահմանված այլ իրավունքներն ու պարտականությունները:

Անժառանգ գույք: Եթե չկան ո՛չ ըստ կտակի և ո՛չ էլ ըստ օրենքի ժառանգներ, կամ նրանք հրաժարվել կամ մեկուսացվել են ժառանգությունից, ապա գույքը ճանաչվում է անժառանգ և անցնում է ժառանգության բացման վայրի համայնքին:

2. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ԿՏԱԿԻ

Կտակ և կտակի ազատություն:

Կտակը քաղաքացու մահվան դեպքում նրան պատկանող գույքի տնօրինման վերաբերյալ նրա կամքի արտահայտությունն է: Կտակ կարող է անել գործունակ քաղաքացին՝ անձամբ: Ներկայացուցչի միջոցով կտակ անել չի բույլատրվում: Կտակը կարող է պարունակել միայն մեկ անձի կարգադրություններ: Երկու և ավելի անձանց կողմից կտակելն արգելվում է:

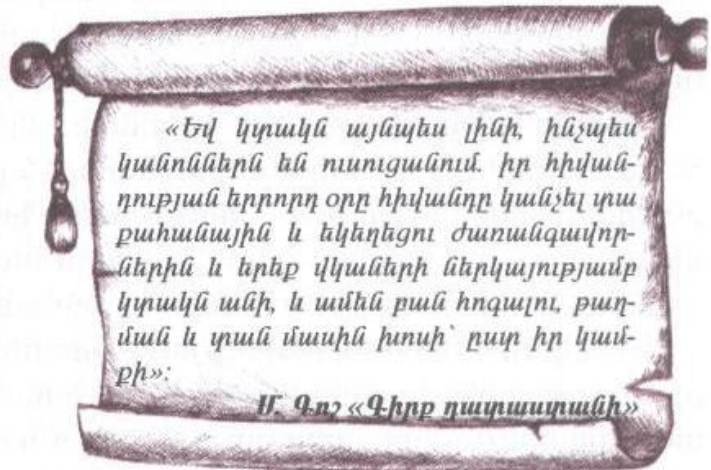
Քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ ցանկացած գույք կտակել ցանկացած անձի, ցանկացած ձևով որոշել ժառանգությունում ժառանգների բաժինները, զրկել ժառանգությունից ըստ օրենքի ժառանգներին, վերացնել, փոփոխել կամ լրացնել կազմված կտակը: Քաղաքացին պարտավոր չէ որևէ մեկին տեղեկացնել կտակ անելու, այն փոփոխելու կամ վերացնելու մասին:

Ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունք: Կտակի ազատությունը սահմանափակվում է միայն ժառանգության պարտադիր բաժնի կանոններով: Պարտադիր բաժին է համարվում ժառանգի իրավունքը, անկախ կտակի բովանդակությունից, ժառանգելու այն բաժնի առնվազն կեսը, որը նրան կհասներ ըստ օրենքի ժառանգելու դեպքում: Պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն ժառանգատուի անչափահաս երեխաները, ինչպես նաև հաշմանդամ կամ անգործունակ ճանաչված կամ 60 տարեկան դարձած ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները: Եթե կտակարարը ժառանգությունից զրկել է պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող անձին, ապա կտակը համապատասխան մասով անվավեր է:

Պայմանով կտակ: Կտակարարն իրավունք ունի ժառանգություն ստանալը պայմանավորել ժառանգի վարքագծի բնույթի վերաբերյալ որոշակի օրինաչափ պայմանով: Ժառանգ նշանակելու կամ ժառանգության իրավունքից զրկելու վերաբերյալ կարգադրությունում ներառված ապօրինի պայմաններն անվավեր են: Կտակում ներառված պայմանը, որը ժառանգը չի կարող կատարել իր առողջական վիճակի կամ այլ օբյեկտիվ պատճառների ուժով, կարող է անվավեր ճանաչվել ժառանգի հայցով:

Կտակի ձևը: Կտակը պետք է կազմվի գրավոր՝ նշելով այն կազմելու վայրը և ժամանակը, անձամբ ստորագրվի կտակարարի և վավերացվի նոտարի կողմից, հակառակ դեպքում կտակն անվավեր է: Եթե կտակարարը ֆիզիկական թերությունների, հիվանդության կամ անգրագիտության պատճառով չի կարող անձամբ ստորագրել կտակը, ապա նրա խնդրանքով, նոտարի ներկայությամբ կտակը կարող է ստորագրվել այլ քաղաքացու կողմից՝ կտակում նշելով այն պատճառները, որոնց ուժով կտակարարը չի կարողացել անձամբ ստորագրել կտակը: Կտակում պետք է նշվեն այդ քաղաքացու անունը և նրա բնակության վայրը:

Կտակը կտակարարի ցանկությամբ կարող է լինել փակ: Փակ կտակը պետք է գրի և ստորագրի անձամբ կտակարարը: Այս դեպքում նոտարը կտակը վավերացնում է առանց դրա բովանդակության հետ ծանոթանալու: Կտակարարը փակ կտա-

կը փակ (ստանձված) ծրարով հանձնում է նոտարին երկու վկայի ներկայությամբ, որոնք ծրարի վրա դնում են իրենց ստորագրությունները: Վկաների ստորագրած ծրարը նոտարը նրանց ներկայությամբ տեղադրում է մեկ այլ ծրարում, փակում (ստանձում) է այն և վրան կատարում վավերացնող մակագրություն:

Կտակի գաղտնիությունը: Նոտարը, վկաները, ինչպես նաև կտակարարի փոխարեն կտակն ստորագրած քաղաքացին իրավունք չունեն մինչև ժառանգության բացումը տեղեկություններ հրապարակել կտակի բովանդակության, այն կազմելու, վերացնելու, փոփոխելու կամ լրացնելու մասին: Հակառակ դեպքում նրանք կկրեն օրենքով սահմանված պատասխանատվություն:

Կտակային հանձնարարություն: Կտակում կարող է սահմանվել հանձնարարություն, այսինքն՝ կտակով ժառանգին հանձնարարել ժառանգության հաշվին կատարելու որևէ պարտավորություն՝ հոգուտ մեկ կամ մի քանի անձանց (շահառուների), որոնք իրավունք ունեն պահանջել կատարելու այդ պարտավորությունը: Ժառանգը, ում վրա կտակարարը դրել է կտակային հանձնարարության կատարումը, պետք է այն կատարի իրեն անցած ժառանգական գույքի արժեքի սահմաններում: Շահառուն իրավունք ունի հրաժարվել կտակային հանձնարարությունից: Այդ դեպքում ժառանգը, որը պարտավոր է կատարել կտակային հանձնարարությունը, ազատվում է այն կատարելու պարտականությունից:

3. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՕՐԵՆՔԻ

Եթե չկա կտակ կամ դրանում սահմանված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը, ժառանգությունը կատարվում է ըստ օրենքի: Ըստ օրենքի ժառանգները ժառանգման են հրավիրվում օրենքով սահմանված հերթականությամբ: Յուրաքանչյուր հաջորդ հերթի ժառանգները ժառանգության իրավունք են ձեռք բերում նախորդ հերթի ժառանգների բացակայության, նրանց ժառանգությունից մեկուսացնելու, նրանց կողմից ժառանգությունը չընդունելու կամ ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքերում: Նույն հերթի ժառանգները ստանում են հավասար բաժիններ:

Առաջին հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի երեխաները, ամուսինը և ծնողները: Ժառանգատուի թոռները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Մինչև ժառանգության բացումը մահացած ըստ օրենքի ժառանգի բաժինն անցնում է նրա երեխաներին և նրանց միջև բաշխվում է հավասարապես: Այդպիսի ժառանգությունը կոչվում է **ներկայացման իրավունքով ժառանգություն:**

Երկրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի հարազատ եղբայրները և քույրերը: Ժառանգատուի եղբայրների և քույրերի երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Երրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի ինչպես հայրական, այնպես էլ մայրական կողմի պապը և տատը:

Չորրորդ հերթի ժառանգներն են ժառանգատուի ծնողների եղբայրները և քույրերը (հորեղբայրները, հորաքույրները, քեռիները, մորաքույրները): Ժառանգատուի հորեղբայրների և հորաքույրների ու քեռիների և մորաքույրների երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

Ըստ օրենքի ժառանգության դեպքում որդեգրվածն ու նրա երեխաները՝ մի կողմից, և որդեգրողն ու նրա ազգականները՝ մյուս կողմից, հավասարեցվում են արյունակից ազգականներին:

4. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼԸ ԵՎ ԴՐԱՆԻՑ ՀՐԱԺԱՐՎԵԼԸ

Ժառանգությունն ընդունելու կարգը: Ժառանգությունը ձեռք բերելու համար ժառանգը պետք է այն ընդունի առանց պայմանի կամ վերապահումների: Ժառանգներից յուրաքանչյուրը ժառանգության ընդունումը պետք է կատարի առանձին-առանձին: Ժառանգությունն ընդունվում է ժառանգությունն ընդունելու կամ **ժառանգական իրավունքի վկայագիր** ստանալու մասին ժառանգի դիմումը ժառանգության բացման վայրի նոտարին հանձնելով:

Ժառանգությունն ընդունված է համարվում, երբ ժառանգը սկսում է փաստացի տիրապետել կամ կառավարել ժառանգված գույքը, ներառյալ, երբ ժառանգը՝ 1) միջոցներ է ձեռնարկել գույքը պահպանելու և այն երրորդ անձանց ոտնձգություններից կամ հավակնություններից պաշտպանելու համար. 2) իր հաշվին կատարել է գույքը պահպանելու ծախսեր. 3) իր հաշվից վճարել է ժառանգատուի պարտքերը կամ երրորդ անձանցից ստացել է նրան հասանելիք գումարները:

Ժառանգությունն ընդունվում է ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում: Ընդունված ժառանգությունը ժառանգության բացման ժամանակից պատկանում է ժառանգին, նույնիսկ եթե գույքի նկատմամբ իրավունքը ենթակա է գրանցման:

Ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում, ներառյալ այն դեպքը, երբ նա արդեն ընդունել է ժառանգությունը: Ժառանգությունից հրաժարվելն իրականացվում է ժառանգի կողմից ժառանգության բացման վայրի նոտարին դիմում տալու միջոցով: Ժառանգությունից հրաժարվելը չի կարող վերացվել կամ հետ կանչվել:

Ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքում ժառանգն իրավունք ունի նշել, որ նա դրանից հրաժարվում է հոգուտ այլ ժառանգների՝ ներառյալ նրանց, ովքեր ժառանգում են ներկայացվելու իրավունքով:

Ժառանգությունն ընդունած ժառանգներից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի պահանջել ժառանգության բաժանում: Բաժանումը կարող է կատարվել ժառանգների համաձայնությամբ, իսկ համաձայնության բացակայության դեպքում ժառանգությունը բաժանում է դատարանը: Անչափահասների շահերի պաշտպանության նպատակով ժառանգության բաժանման վերաբերյալ համաձայնությունը կազմելուն կամ ժառանգությունը բաժանելու վերաբերյալ գործի դատաքննությանը պետք է մասնակցի խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ներկայացուցիչը:

Սաղմնավորված, սակայն դեռ չծնված ժառանգի առկայության դեպքում ժառանգության բաժանումը կարող է կատարվել միայն նրա ծնվելուց հետո:

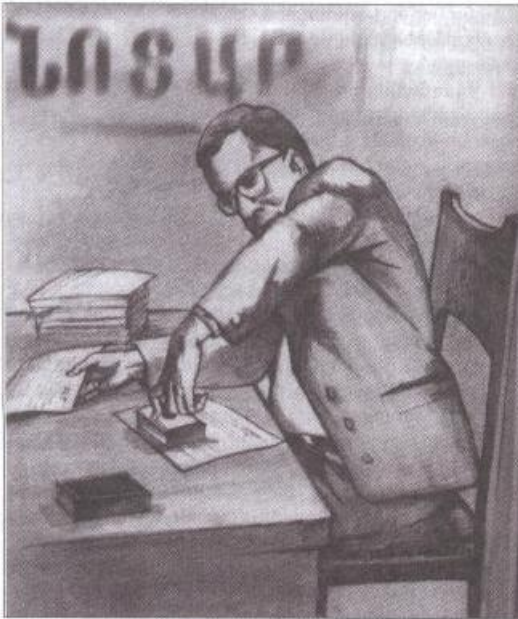
5. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՀՊԱՆԵԼԸ, ԿԱՌԱՎԱՐԵԼԸ ԵՎ ՉԵՎԱԿԵՐՊԵԼԸ

Ժառանգների և այլ շահագրգիռ անձանց իրավունքների պաշտպանության համար ժառանգության բացման վայրի նոտարը ձեռնարկում է օրենքով սահմանված և ժառանգությունը պահպանելու ու կառավարելու համար անհրաժեշտ միջոցներ իր նախաձեռնությամբ կամ շահագրգիռ անձանց դիմումի հիման վրա: Ժառանգության զանգվածը պարզելու և այն պահպանելու նպատակներով նոտարն իրավունք ունի հարցում անել բանկերին և այլ վարկային կազմակերպություններին՝ նրանց

ավանդներում, հաշիվներում գտնվող կամ նրանց ի պահ հանձնված ժառանգատուին պատկանող դրամի ու այլ արժեքների վերաբերյալ:

Հնարավոր է, որ ժառանգատուն ունենա պարտատերեր: Նրանց տեղեկացնելու նպատակով նոտարը մամուլում հաղորդագրություն է հրապարակում ժառանգության բացման վերաբերյալ՝ պարտատերերին առաջարկելով հրապարակման օրվանից վեցամսյա ժամկետում ներկայացնել ժառանգատուի նկատմամբ իրենց պահանջները:

Ժառանգությունը պահպանելու նպատակով նոտարը կատարում է **ժառանգական զանգվածի գույքագրում**: Ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող կանխիկ դրամը (արժույթը) մուծվում է նոտարի դեպոզիտ, իսկ արժույթը, քանկարժեք քարերից և մետաղներից պատրաստված գույքը պահատվության համար հանձնվում են բանկ: Մնացած գույքը, եթե այն կառավարման կարիք չունի, նոտարը պահատվության պայմանագրով հանձնում է ժառանգներից մեկին, իսկ ժառանգներին հանձնելու անհնարինության դեպքում՝ մասնագիտացված կազմակերպությանը:

Ժառանգության ձևակերպումը կատարվում է ժառանգության իրավունքի վկայագիր տալու միջոցով: Վկայագիրը տալիս է ժառանգության

բացման վայրի նոտարը՝ ժառանգի դիմումի հիման վրա: Վկայագիրը տրվում է ժառանգներից յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին: Անժառանգ գույքի ժառանգության իրավունքի վկայագիրն ուղարկվում է տեղական ինքնակառավարման մարմին:

Ժառանգության իրավունքի վկայագիրը տրվում է ժառանգներին՝ ժառանգության բացման օրվանից վեց ամիս հետո: Այդ ժամկետից շուտ վկայագիրը կարող է տրվել, եթե առկա են ստույգ տվյալներ, որ վկայագիր ստանալու համար դիմած անձանցից բացի, այլ ժառանգներ չկան:

Ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի վերաբերյալ վեճի դեպքում ժառանգության իրավունքի վկայագրի հանձնումը կասեցվում է մինչև դատարանի վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը:

Հարցեր

1. Որո՞նք են ժառանգության հիմքերը:
2. Ե՞րբ և որպե՞ն դ է բացվում ժառանգությունը:
3. Ովքե՞ր ունեն ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունք կրակի դեպքում:
4. Ի՞նչ է պայմանով կրակը:
5. Ո՞րն է կրակի չեղ, և ի՞նչ է փակ կրակը:
6. Ի՞նչ է կրակային հանձնարարությունը:
7. Ո՞րն է ըստ օրենքի ժառանգության հերթականությունը:
8. Ի՞նչ կարգով և ի՞նչ ժամկետում է ընդունվում ժառանգությունը:
9. Ինչպե՞ս է բաժանվում ժառանգությունն ըստ օրենքի ժառանգության դեպքում:
10. Ինչպե՞ս է կատարվում ժառանգության չեղարկումը:

ԳԼՈՒԽ 5 ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 27. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Չափահաս դարձած տղամարդիկ ու կանայք իրավունք ունեն առանց ռասայական, ազգային ու կրոնական պատկանելության հատկանիշների որևէ սահմանափակման ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու՝ հայտարարված է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում:

Ընտանեկան իրավունքն իրավունքի ճյուղ է, որը կարգավորում է անհատների ամուսնությունից և ընտանիքին պատկանելուց բխող անձնական և գույքային հարաբերությունները: Ընտանեկան իրավունքի հիմնական աղբյուրն **ընտանեկան օրենսգիրքն է:** Այն սահմանում է ամուսնանալու, ամուսնալուծության, ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու կարգն ու պայմանները, ընտանիքի անդամների իրավունքները և պարտականությունները, ինչպես նաև խնամակալության, հոգաբարձության և որդեգրման հարաբերությունները:

2. «ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ամուսնությունը սիրո և հարգանքի վրա հիմնված՝ տղամարդու և կնոջ ազատ, կամավոր, իրավահավասար, փոխադարձ իրավունքներ և պարտականություններ առաջացնող միությունն է, որի համար անհրաժեշտ են ամուսնացողների համաձայնությունը և նրանց ամուսնական տարիքի հասնելը:

Ամուսնությունը տղամարդու ու կնոջ ազատ և իրավահավասար միությունն է:

Նրանք կնքում են ոչ թե գործարք, այլ ընտանեկան միություն, որը ենթադրում է ամուսնացողների որոշակի հոգևոր ընդհանրություն, սեր, հարգանք, առանց որոնց ամուսնությունն անիմաստ է: Ամուսնության համար անհրաժեշտ է ամուսնացողների փոխադարձ կամավոր, ազատ համաձայնությունը: Հարկադրանքով ամուսնությունը բացառվում է:

Կանայք և տղամարդիկ ամուսնանալիս, ամուսնության ընթացքում, ամուսնալուծվելիս օգտվում են հավասար իրավունքներից: Արգելվում է ամուսնանալիս և ընտանեկան հարաբերություններում սոցիալական, ռասայական, ազգային, լեզվական կամ կրոնական հատկանիշներով իրավունքների որևէ սահմանափակում:

Ամուսնությունը մենամուսնական միություն է: Օրենքն արգելում է ամուսնություն կնքել այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզև մեկը գտնվում է օրենքով սահմանված կարգով գրանցված մեկ այլ ամուսնության մեջ: Նախկինում ամուսնության

մեջ եղած անձանց նոր ամուսնության պետական գրանցում չի կատարվում առանց ամուսնալուծության վկայականի առկայության:

Ամուսնությունը պետականորեն գրանցվող միություն է: Փաստական ամուսնական հարաբերությունները, ինչքան էլ դրանք երկար լինեն, օրենքը չի ճանաչում: Հետևաբար, այդպիսի միությանը ապրող կնոջ և տղամարդու միջև վեճի դեպքում նրանց իրավունքները և պարտականությունները չեն դիտարկվում ամուսնական և չեն պաշտպանվում: Հայաստանում ճանաչվում է միայն քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման պետական մարմիններում (այսուհետև՝ գրանցման մարմին) գրանցված ամուսնությունը: Ամուսնության եկեղեցական գրանցում օրենքով չի նախատեսված: Ամուսնությունը գրանցվում է ամուսնացողների գրավոր դիմումի հիման վրա, օրենքով սահմանված կարգով, ամուսնացող անձանց պարտադիր ներկայությամբ: Ամուսնությունը գրանցելուց հետո տրվում է ամուսնության վկայական: Ամուսինների իրավունքներն ու պարտականությունները ծագում են ամուսնության պետական գրանցման պահից:

3. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅԱՆ ԿՆՔՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐԸ

Օրենքը սահմանում է ամուսնության երկու պայման: Ամուսնության կնքման համար անհրաժեշտ են ամուսնացողների փոխադարձ կամավոր համաձայնությունը և նրանց ամուսնական տարիքի հասնելը. կանանց համար՝ 17, իսկ տղամարդկանց համար՝ 18 տարեկան: **Ամուսնության պայմաններն** ամուսնության արգելքներից տարբերվում են նրանով, որ հաղթահարելի են, այսինքն՝ համաձայնությունը միշտ էլ կարելի է ձեռք բերել, իսկ տարիքին անխուսափելիորեն կհասնեն:

Ամուսնության արգելքներն այն հանգամանքներն են, որոնց առկայության դեպքում ամուսնության կնքումն ընդհանրապես արգելվում է: Դրանց հիմքում ընկած են կենսաբանական և բարոյական շարժառիթներ: Օրինակ՝ արյունապղծությունը կործանաբար է անդրադառնում երեխաների վրա:

Արգելվում է ամուսնությունն այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզ մեկն արդեն այլ ամուսնության մեջ է գտնվում: Դա արգելում է նաև Հայ առաքելական եկեղեցին: Չի թույլատրվում ամուսնություն մերձավոր ազգականների (ուղիղ վերընթաց ու վայրընթաց ազգականների՝ ծնողների ու զավակների, պապի, տատի ու թոռների, ինչպես նաև հարազատ և համահայր կամ համամայր եղբայրների ու քույրերի, մորաքրոջ, հորաքրոջ, հորեղբոր և մորեղբոր զավակների) միջև, հարազատ և նույն հորից կամ նույն մորից ծնված եղբայրների ու քույրերի, որդեգրողների և որդեգրվածների միջև: Ամուսնությունն արգելվում է նաև այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզ մեկին դատարանը ճանաչել է **անգործունակ**:

4. ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱԴԱՐՈՒՄԸ

Ամուսնությունը դադարում է մի քանի հիմքերով. **ա)** ամուսիններից մեկի մահվան կամ նրան դատարանի կողմից մահացած ճանաչելու հետևանքով, **բ)** ամուսնալուծության միջոցով, **գ)** ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու միջոցով: Ամուսնության դադարումը ենթակա է պետական գրանցման:

Ամուսնության դադարումը ամուսնալուծության միջոցով: Ամուսնալուծությունը կատարվում է գրանցման մարմիններում կամ դատական կարգով: Ամուսնալուծու-

թյան միջոցով ամուսնությունը կարող է դադարել ամուսինների կամ ամուսիններից մեկի դիմումի հիման վրա, ինչպես նաև դատարանի կողմից անգործունակ ճանաչված ամուսնու խնամակալի դիմումի հիման վրա: Ամուսինն առանց կնոջ համաձայնության իրավունք չունի ամուսնալուծության դիմում ներկայացնելու կնոջ հղիության ընթացքում:

Մտորումներ: Որոշ երկրներում օրենքն արգելում է ամուսնալուծությունը՝ թույլ տալով միայն անջատ ապրելու իրավունք: Այլ երկրներում սահմանված են ապահարգանի որոշակի հիմքեր, հետևաբար՝ ամուսնալուծությունը բարդեցված է: Հայաստանում գործում է ամուսնալուծության ազատության սկզբունքը: Ո՞ր սկզբունքն է նախընտրելի և ինչո՞ւ:

Ամուսնալուծությունը քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմնում: Եթե ամուսինների միջև ամուսնալուծվելու վերաբերյալ կա փոխադարձ համաձայնություն, նրանց ամուսնալուծությունը կատարվում է գրանցում իրականացնող մարմնում: Գրանցող մարմինը կարող է ամուսնալուծությունը կատարել ամուսիններից մեկի դիմումի հիման վրա, եթե մյուս ամուսինը՝ ա) դատարանի կողմից ճանաչվել է անհայտ բացակայող. բ) դատարանի կողմից ճանաչվել է անգործունակ. գ) դատապարտվել է ազատազրկման երեք տարուց ոչ պակաս ժամկետով:

Եթե գրանցող մարմինը լուծում է ամուսնությունը, ապա ամուսինների ընդհանուր գույքի բաժանման, անաշխատունակ անապահով ամուսնու ապրուստի միջոցը հոգալու, երեխաների վերաբերյալ վեճերը քննարկվում են դատական կարգով:

Ամուսնալուծությունը կատարվում է դատական կարգով. եթե՝

- 1) ամուսիններից մեկը համաձայն չէ ամուսնալուծվելու.
- 2) ամուսիններից մեկը, չնայած առարկության բացակայության, խուսափում է ամուսնալուծությունը գրանցում իրականացնող մարմիններում կատարելուց.
- 3) ամուսինները երկուստեք ցանկանում են ամուսնալուծվել դատական կարգով:

Եթե ամուսնալուծության դիմումը տվել է ամուսիններից մեկը, ապա դատարանը իրավունք ունի միջոցներ ձեռնարկելու ամուսիններին հաշտեցնելու համար: Դրա համար նա կարող է գործի քննությունը հետաձգել՝ հաշտվելու համար ամուսիններին տրամադրելով մինչև երեքամսյա ժամկետ: Այս դեպքում ամուսնալուծությունը կատարվում է, եթե ամուսինները (նրանցից մեկը) պնդում են դա:

Ամուսնալուծվող ամուսինների վեճերի քննարկումը: Ամուսնալուծվողները կարող են գրանցող մարմին կամ դատարան ներկայացնել համաձայնություն այն մասին, թե նրանցից ում հետ են ապրելու երեխաները, երեխաներին և (կամ) անաշխատունակ անապահով ամուսնուն պահելու համար ապրուստի միջոցները հոգալու կարգի ու չափերի կամ ամուսինների ընդհանուր գույքի բաժանման մասին: Եթե ամուսինների միջև չկա համաձայնություն, ապա դատարանը պարտավոր է՝

- 1) որոշել, թե ծնողներից ում հետ պետք է ապրեն երեխաները.
- 2) որոշել, թե որ ծնողից և ինչքան է ապրուստավճար բռնագանձվելու.
- 3) ամուսինների (ամուսիններից մեկի) պահանջով կատարել նրանց ընդհանուր սեփականությունը համարվող գույքի բաժանում.
- 4) ամուսնուց ապրուստի միջոց ստանալու իրավունք ունեցող մյուս ամուսնու պահանջով որոշել այդ միջոցների չափը:

Ամուսնությունն անվավեր ճանաչելը: Անվավեր է ճանաչվում ամուսնության պայմանների, արգելքների խախտմամբ կնքված ամուսնությունը, ինչպես նաև կեղծ ամուսնությունը: **Կեղծ է այն ամուսնությունը, երբ ամուսինները կամ նրանցից մեկը ամուսնությունը գրանցել են առանց ընտանիք ստեղծելու մտադրության:**

Ամուսնությունն անվավեր է ճանաչում դատարանը՝ օրենքով սահմանված շահագրգիռ անձանց պահանջի հիման վրա: Դատարանն ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից 3 օրվա ընթացքում վճռի քաղվածքն ուղարկում է ամուսնության գրանցման վայրի մարմին: Ամուսնությունն անվավեր է ճանաչվում դրա պետական գրանցման պահից:

Դատարանը կարող է ամուսնությունը վավերական ճանաչել, եթե ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին գործի քննության պահին վերացել են դրա կնքմանն արգելք հանդիսացող հանգամանքները: Օրինակ՝ կինն ամուսնացել է հարկադրաբար, սակայն գործի քննության պահին նա դեմ չէ ամուսնությանը:

Կնոջ հղիության կամ երեխա ծնվելու դեպքում, կամ եթե դա են պահանջում անչափահաս ամուսնու շահերը, ինչպես նաև ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին անչափահաս ամուսնու համաձայնության բացակայության դեպքում դատարանը կարող է մերժել ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին հայցը:

Դատարանը չի կարող ամուսնությունը ճանաչել կեղծ, եթե նման ամուսնություն գրանցած անձինք մինչև դատարանի կողմից գործի քննությունը, փաստորեն, ընտանիք են կազմել:

Անվավեր ճանաչված ամուսնությունը չի առաջացնում իրավական հետևանքներ ամուսինների համար, սակայն ամուսնությունն անվավեր ճանաչելը չի ազդում այդպիսի ամուսնությունից ծնված կամ ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու պահից հետո՝ 300 օրվա ընթացքում ծնված երեխաների իրավունքների վրա: Բացի այդ, ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու մասին վճիռ կայացնելիս դատարանը կարող է ճանաչել ամուսնուց ապրուստի միջոց ստանալու՝ մյուս ամուսնու (բարեխիղճ ամուսնու) իրավունքը: Բարեխիղճ ամուսինն իրավունք ունի պահանջելու հատուցել իրեն պատճառված գույքային վնասը:

5. ԱՄՈՒՍԻՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ամուսնության գրանցումից անմիջապես հետո՝ ամուսինները ստանձնում են որոշակի իրավունքներ ու պարտականություններ: Ամուսիններից մեկի իրավունքն ապահովված է մյուսի պարտականությամբ:

Ամուսինների անձնական իրավունքներն ու պարտականությունները կառուցված են ընտանիքում նրանց իրավահավասարության սկզբունքի վրա: Օրինակ՝ ամուսիններն ունեն ազգանվան ընտրության իրավունք, այսինքն՝ ամուսնանալիս ամուսինները, ըստ իրենց ցանկության, կարող են ամուսիններից մեկի ազգանունն ընտրել որպես ընդհանուր ազգանուն կամ պահպանել մինչամուսնական ազգանունը: Ամուսինների ընդհանուր ազգանունը կարող է լինել ամուսիններից մեկի ազգանունը կամ այնպիսի ազգանուն, որը ներառում է ամուսինների ազգանունները միաժամանակ: Ընդհանուր ազգանունը չի կարող լինել երկու ազգանունից ավելի: Ամուսիններից մեկի ազգանվան փոփոխությունը մյուս ամուսնու ազգանվան փոփոխություն չի առաջացնում: Ամուսնալուծվելիս նրանք կարող են պահպանել ընդհանուր ազգանունը կամ վերականգնել իրենց մինչամուսնական ազգանունը:

Ամուսինների անձնական իրավունքները	Ամուսինների անձնական պարտականությունները
• Ամուսիններն ունեն ազգանվան ընդ-րության իրավունք: • Ամուսիններից յուրաքանչյուրն ազատ է աշխատանք, զբաղմունք, մասնագիտու-թյուն ընտրելու հարցում: • Ամուսիններից յուրաքանչյուրն ազատ է բնակության վայր ընտրելու հարցում: • Ամուսիններն ունեն ընտանեկան կյանքի հարցերի համատեղ լուծման իրավունք:	• Ամուսինները պարտավոր են իրենց հա-րաբերությունները կառուցել փոխա-դարձ օգնության և հարգանքի վրա: • Ամուսինները պարտավոր են նպաստել ընտանիքի ամրությանը: • Ամուսինները պարտավոր են հոգ տա-նել իրենց երեխաների բարեկեցության ու զարգացման համար:

Ամուսինների գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները: Ամուսին-ների գույքային հարաբերությունները դրսևորվում են երկու հիմնական իրավունք-ներում՝ անձնական սեփականության իրավունք և ընդհանուր համատեղ սեփակա-նության իրավունք:

Ամուսիններից յուրաքանչյուրն ունի անձնական, այսինքն՝ միայն իրեն պատ-կանող սեփականության իրավունք: Այդ գույքն ամուսնալուծության դեպքում ենթա-կա չէ բաժանման: **Անձնական սեփականություն է** համարվում՝

- ա) մինչամուսնական գույքը, այսինքն՝ մինչև ամուսնությունն ամուսիններից յու-րաքանչյուրի ունեցած գույքը,
- բ) ամուսնության ընթացքում ամուսիններից մեկի նվեր կամ ժառանգություն ստացած գույքը,
- գ) անհատական օգտագործման գույքը (հագուստը, կոշիկը և այլն): Եթե նույ-նիսկ այդպիսի գույքը ձեռք է բերվել ամուսնության ընթացքում ամուսինների ընդհանուր միջոցների հաշվին, համարվում է այն ամուսնու սեփականությու-նը, որն այդ գույքն օգտագործել է: Անհատական օգտագործման գույքից անձնական սեփականություն չեն համարվում **թանկարժեք իրերը և պերճան-քի առարկաները:**

Ամուսնության ընթացքում ամուսինների ձեռք բերած գույքը նրանց **համատեղ սե-փականությունն է**, եթե այլ բան նախատեսված չէ նրանց միջև կնքված ամուսնա-կան պայմանագրով: Համատեղ գույքն ամուսնալուծվելիս ենթակա է բաժանման:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է ընտանեկան իրավունքը, և ո՞րն է դրա հիմնական աղբյուրը:
2. Ի՞նչ է ամուսնությունը, և որո՞նք են դրա հատկանիշները:
3. Որո՞նք են ամուսնության պայմանները և արգելքները:
4. Որո՞նք են ամուսնության դադարման հիմքերը:
5. Ո՞ր դեպքերում է ամուսնալուծությունը կատարվում արտադարական կարգով:
6. Ե՞րբ է ամուսնալուծությունը կատարվում դատական կարգով:
7. Ի՞նչ հարցեր պետք է լուծի դատարանն ամուսնալուծության վճռով:
8. Ո՞վ է ինչպե՞ս է ամուսնությունը ճանաչում անվավեր:
9. Որո՞նք են ամուսինների անձնական իրավունքները և պարտականությունները:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստե՛ք գեկուցում «Ամուսնական պայմանագիր. հասկացությունը և կնքման կարգը» թեմայով, օգտվելով ընտանեկան օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքը):

ԴԱՍ 28. ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. «ԸՆՏԱՆԻՔ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընտանիքն անձանց շրջանակ է, որն առաջանում է ամուսնության, ինչպես նաև արյունակցական կապերի և որդեգրման հետևանքով, և որի անդամները կապված են փոխադարձ իրավունքներով ու պարտականություններով: Ընտանիքը սոցիալական միավոր է, որի գոյությունն ու պահպանումը խրախուսվում ու պաշտպանվում է պետության կողմից՝ որպես նրա ամրության հիմքերից մեկը: Սահմանադրությունն ընտանիքը համարում է հասարակության բնական և հիմնական բջիջ: Ընտանիքի անդամների՝ ամուսինների, ծնողների և զավակների փոխադարձ իրավունքներն ու պարտականությունները ծագում են նախ ամուսնությունը գրանցելու պահից, իսկ այնուհետև՝ երեխաների ծնողներից սերման, ինչպես նաև որդեգրման փաստի հիման վրա: Ընտանիքի անդամների կապն արտահայտվում է համատեղ ապրելով, ընդհանուր տնտեսություն վարելով, հոգսերի, խնդիրների ընդհանրությամբ:

2. ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ընտանիքում ապրելու ու դաստիարակվելու երեխայի իրավունքը: Երեխա է համարվում 18 տարին չլրացած անձը: Յուրաքանչյուր երեխա ունի ընտանիքում ապրելու և դաստիարակվելու (որքան դա հնարավոր է), իր ծնողներին ճանաչելու, նրանց հոգատարությանն արժանանալու, նրանց հետ համատեղ ապրելու իրավունք, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա կարող է հակասել նրա շահերին:

Երեխան ունի նաև իր ծնողներից դաստիարակություն ստանալու, նրա շահերի ապահովության, համակողմանի զարգացման, նրա մարդկային արժանապատվությունը հարգելու, ինչպես նաև ֆիզիկական, մտավոր, հոգևոր լիարժեք զարգացման համար անհրաժեշտ կենսապայմաններ ունենալու իրավունք: Ծնողների բացակայության, նրանց ծնողական իրավունքներից զրկված լինելու և ծնողական հոգատարությունից զրկվելու այլ դեպքերում ընտանիքում դաստիարակվելու երեխայի իրավունքն ապահովում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը:

Ծնողների և այլ ազգականների հետ շփվելու երեխայի իրավունքը: Ազգականներն են պապերը և տատերը, եղբայրները, քույրերը, ինչպես նաև այլ ազգականները: Ծնողների ամուսնության դադարումը կամ նրանց առանձին ապրելը չեն ազդում երեխայի իրավունքների վրա:

Ծնողների առանձին (ընդ որում՝ տարբեր պետություններում) ապրելու դեպքում երեխան նրանցից յուրաքանչյուրի հետ շփվելու իրավունք ունի: Արտակարգ իրադրության մեջ գտնվող (ձերբակալված, կալանավորված, բժշկական կազմակերպությունում գտնվելու և այլ դեպքերում) երեխան իր ծնողների և մերձավոր ազգականների, ինչպես նաև արտակարգ իրադրության մեջ գտնվող ծնողն իր երեխայի հետ շփվելու իրավունք ունեն օրենքով սահմանված կարգով:

Երեխայի պաշտպանության իրավունքը: Երեխայի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն իրականացնում են ծնողները (օրինական ներկայացուցիչները), իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը: Երեխան ունի իր ծնողների (օրինական ներկայացուցիչ-

ների) չարաշահումներից պաշտպանվելու իրավունք: Երեխայի իրավունքների և շահերի խախտման դեպքում նա իրավունք ունի պաշտպանության համար ինքնուրույն դիմելու խնամակալության և հոգաբարձության մարմին:

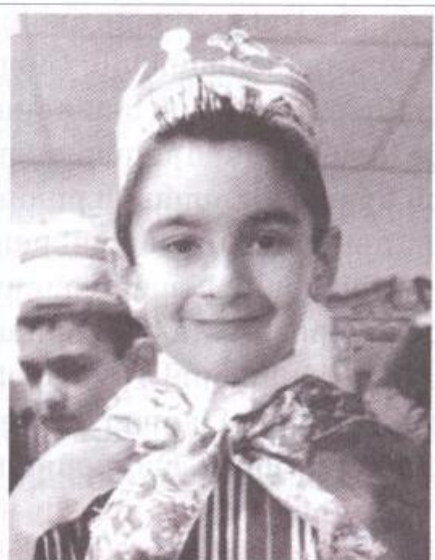
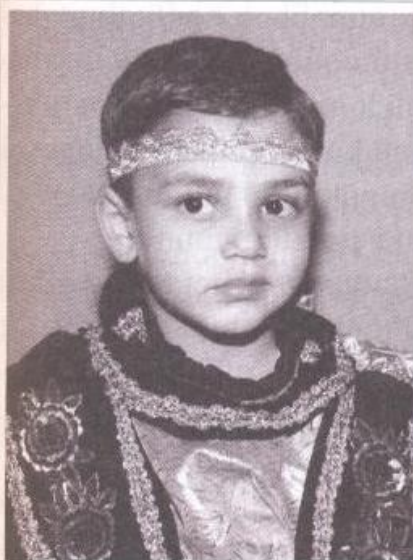
Ամեն ոք, ում հայտնի են դարձել երեխայի կյանքին և առողջությանը սպառնալու, նրա իրավունքների և շահերի խախտումների դեպքեր, այդ մասին պետք է հայտնի երեխայի փաստացի գտնվելու վայրի խնամակալության և հոգաբարձության մարմին: Նման տեղեկություններ ստանալուն պես այդ մարմինները պետք է ձեռնարկեն երեխայի իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտ միջոցներ:

Սեփական կարծիքն արտահայտելու երեխայի իրավունքը: Երեխան իրավունք ունի իր շահերը շոշափող ցանկացած հարց լուծելիս ունկնդիր լինելու հարցի քննությանը և արտահայտելու սեփական կարծիքն ընտանիքում, դատական և այլ մարմիններում: 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը հաշվի առնելը պարտադիր է՝ կապված խղճի ազատության հետ, որոշակի միջոցառումներին մասնակցելու, արտադպրոցական կրթություն ստանալուց հրաժարվելու, ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու, հարազատների հետ շփվելու, օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում:

10 տարին լրացած երեխայի վերաբերյալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կամ դատարանը կարող են որոշում ընդունել նրա համաձայնությամբ:

Երեխայի անուն, հայրանուն և ազգանուն ունենալու իրավունքը: Երեխային անուն տրվում է ծնողների համաձայնությամբ, իսկ հայրանուն տրվում է հոր անունով: Երեխայի ազգանունը որոշվում է ծնողների ազգանունով: Եթե ծնողները կրում են տարբեր ազգանուններ, ապա երեխային ծնողների համաձայնությամբ տրվում է հոր կամ մոր ազգանունը: Ծնողների միջև երեխայի անվան, ազգանվան վերաբերյալ անհամաձայնության դեպքում տարաձայնությունները լուծում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը:

Երեխայի անունը և ազգանունը փոխելը: Մինչև երեխայի 10 տարին լրանալը նրա ծնողների համատեղ դիմումի հիման վրա պետական գրանցում իրականացնող մարմինները փոխում են երեխայի անունը, ինչպես նաև նրան տրված ազգանունը՝ մյուս ծնողի ազգանունով: Եթե ծնողներն ապրում են առանձին, և ծնողը, որի մոտ ապրում է երեխան, ցանկանում է նրան տալ իր ազգանունը, այդ հարցը լուծվում է՝ հաշվի առնելով մյուս ծնողի կարծիքը:

Մյուս ծնողի կարծիքը հաշվի առնելը պարտադիր չէ, եթե՝ 1) հնարավոր չէ պարզել նրա բնակության վայրը, 2) նա գրկված է ծնողական իրավունքներից, 3) նա դատարանի կողմից ճանաչված է անգործունակ, 4) նա առանց հարգելի պատճառների խուսափում է երեխային դաստիարակելուց ու պահելուց:

10 տարին լրացած երեխայի անվան և (կամ) ազգանվան փոխումը կարող է կատարվել՝ հաշվի առնելով նրա կարծիքը:

Երեխայի գույքային իրավունքները: Երեխան իր ծնողներից և ընտանիքի այլ անդամներից ապրուստի միջոց պահանջելու իրավունք ունի: Երեխաներին ալիմենտ վճարելու պարտավոր ծնողի պահանջով դատարանը կարող է որոշում կայացնել վճարման ենթակա ալիմենտի գումարի հիսուն տոկոսից ոչ ավելին բանկետում երեխաների անունով բացված հաշվին փոխանցելու մասին:

Երեխան սեփականության իրավունք չունի ծնողների գույքի նկատմամբ, իսկ ծնողները՝ երեխայի գույքի նկատմամբ: Համատեղ ապրող երեխաներն ու ծնողները կարող են մեկը մյուսի գույքն օգտագործել փոխադարձ համաձայնությամբ:

3. ԾՆՈՂՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԴԱՐՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՆԿԱՏԱՄԲ

Ծնողներն ունեն հավասար իրավունքներ և կրում են հավասար պարտականություններ իրենց երեխաների նկատմամբ (**ծնողական իրավունքներ**): Դրանք դադարում են երեխաների 18 տարին լրանալով:

Ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են դաստիարակելու իրենց երեխաներին: Նրանք պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների առողջության, ֆիզիկական, հոգեկան, հոգևոր և բարոյական զարգացման մասին: Ծնողները պարտավոր են ապահովել երեխաների կրթություն ստանալը: Ծնողները, երեխաների կարծիքը հաշվի առնելով հանդերձ, ունեն կրթական հաստատության ուսուցման ձևի ընտրության իրավունք մինչև երեխաների հիմնական ընդհանուր կրթություն ստանալը:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը դրվում է նրանց ծնողների վրա: Նրանք իրենց երեխաների օրինական ներկայացուցիչներն են և նրանց իրավունքների ու շահերի պաշտպանությամբ առանց լիազորագրի հանդես են գալիս այլ անձանց հետ հարաբերություններում, ինչպես նաև դատարանում:

Ծնողական իրավունքները չեն կարող իրականացվել երեխաների շահերին հակառակ: Երեխաների շահերի ապահովումը պետք է լինի ծնողների հիմնական հոգածության առարկան: Ծնողական իրավունքներն իրականացնելիս ծնողներն իրավունք չունեն վնաս պատճառելու երեխաների ֆիզիկական և հոգեկան առողջությանը, նրանց բարոյական զարգացմանը: Երեխաներին դաստիարակելիս բացառվում են նրանց նկատմամբ քամահրական, դաժան, կոպիտ, մարդկային արժանապատվությունը նսեմացնող վերաբերմունքը, վիրավորանքը կամ շահագործումը:

Երեխաների դաստիարակությանն ու կրթությանը վերաբերող բոլոր հարցերը ծնողները լուծում են փոխադարձ համաձայնությամբ՝ ելնելով երեխաների շահերից և հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը: Նրանք անհամաձայնության դեպքում կարող են առկա տարաձայնությունները լուծելու համար դիմել խնամակալության և հոգաբարձության մարմին կամ դատարան:

Ծնողների՝ միմյանցից առանձին ապրելու դեպքում երեխաների բնակության վայրը որոշվում է ծնողների համաձայնությամբ: Դրա բացակայության դեպքում

ծնողների միջև վեճը լուծում է դատարանը՝ ելնելով երեխաների շահերից և հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը: Ընդ որում՝ դատարանը հաշվի է առնում երեխայի կապվածությունը ծնողներից յուրաքանչյուրի, քույրերի ու եղբայրների հետ, երեխայի տարիքը, ծնողների բարոյական և անձնական այլ հատկանիշներ, երեխայի համար պայմաններ ստեղծելու հնարավորությունը: Օրինակ՝ ծնողների գործունեության բնույթը, նրանց գույքային, ընտանեկան դրությունը և այլն:

Երեխայից առանձին ապրող ծնողն իրավունք ունի իրականացնելու ծնողական իրավունքները: Օրինակ՝ երեխայի հետ շփվելու, նրա դաստիարակությանը մասնակցելու, երեխայի կրթության հարցերը լուծելու: Ծնողը, որի հետ ապրում է երեխան, չպետք է խոչընդոտի մյուս ծնողի հետ երեխայի շփմանը, եթե նման շփումը չի վնասում երեխայի ֆիզիկական ու հոգեկան առողջությանը, նրա բարոյական զարգացմանը: Ծնողներն իրավունք ունեն գրավոր համաձայնություն կնքելու երեխայից առանձին ապրող ծնողի կողմից ծնողական իրավունքների իրականացման մասին: Եթե ծնողները չեն կարող համաձայնության գալ, ապա նրանց կամ նրանցից մեկի պահանջով խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի պարտադիր մասնակցությամբ վեճը լուծում է դատարանը: Դատարանի վճիռը չարամտորեն չկատարելու դեպքում երեխայից առանձին ապրող ծնողի պահանջով դատարանը կարող է որոշում կայացնել երեխան նրան հանձնելու մասին՝ ելնելով երեխայի շահերից և հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը:

Խորթ ծնողները պարտավոր են դաստիարակել և խնամել իրենց ամուսնու՝ նախկին ամուսնությունից ծնված և իրենց հետ համատեղ ապրող խորթ երեխաներին: Երեխայի ազգականներն իրավունք ունեն շփվելու երեխայի հետ:

Ծնողական իրավունքների պաշտպանությունը: Ծնողները կարող են պահանջել վերադարձնել իրենց երեխային այն անձից, ով նրան իր մոտ է պահում առանց օրինական հիմքի: Վեճի դեպքում ծնողները կարող են դիմել դատարան: Հաշվի առնելով 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքը՝ դատարանը կարող է մերժել ծնողների հայցը, եթե պարզի, որ վերադարձնելը չի բխում երեխայի շահերից:

Եթե դատական կարգով հաստատվում է, որ ոչ ծնողները, ոչ էլ այն անձը, որի մոտ գտնվում է երեխան, ի վիճակի չեն ապահովելու նրա դաստիարակությունն ու զարգացումը, ապա դատարանը երեխային հանձնում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի խնամքին:

Երեխային վերցնելը նրա կյանքը և առողջությունը վտանգող անմիջական սպառնալիքի դեպքում: Այդպիսի սպառնալիքի դեպքում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն իրավասու է անմիջապես երեխային վերցնելու ծնողներից (նրանցից մեկից) կամ այն անձանցից, որոնց խնամքին է հանձնված երեխան: Երեխային վերցնելիս այդ մարմինները պարտավոր են անհապաղ ապահովել երեխայի ժամանակավոր տեղավորումը և յոթ օրվա ժամկետում դիմել դատարան՝ ծնողներին (նրանցից մեկին) ծնողական իրավունքներից զրկելու կամ նրանց ծնողական իրավունքները սահմանափակելու հայցով:

Ծնողական իրավունքներից զրկելը կատարվում է դատական կարգով: Ծնողները կամ նրանցից մեկը կարող են զրկվել ծնողական իրավունքներից, եթե նրանք՝

ա) չարամտորեն խուսափում են ծնողական պարտականությունները կատարելուց, օրինակ՝ ալիմենտ վճարելուց:

- բ)** առանց հարգելի պատճառների հրաժարվում են վերցնել իրենց երեխային ծննդատնից կամ բժշկական այլ կազմակերպությունից, ինչպես նաև դաստիարակչական կամ մանատիպ այլ կազմակերպություններից:
- գ)** չարաշահում են ծնողական իրավունքները, օրինակ՝ իրենց անբարոյական վարքագծով վնասակար ազդեցություն են գործում երեխայի վրա:
- դ)** դաժանաբար են վարվում երեխաների հետ, օրինակ՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնություն են գործադրում նրանց նկատմամբ:
- ե)** տառապում են քրոնիկ ալկոհոլամոլությամբ կամ թմրամոլությամբ, թունամոլությամբ:

զ) կատարել են իրենց երեխաների դեմ ուղղված դիտավորյալ հանցանք:

Ծնողական իրավունքներից զրկված ծնողները կորցնում են երեխայի հետ ազգակցության փաստի վրա հիմնված բոլոր իրավունքները: Նման ծնողները չեն ազատվում իրենց երեխայի ապրուստը հոգալու պարտականությունից:

4. ՈՐՂԵԳՐՈՒՄ (ԴՍՏԵՐԱԳՐՈՒՄ)

Որդեգրումն իրավաբանական ակտ է, որով որդեգրողները և որդեգրվածները ձեռք են բերում ծնողների և զավակների համար օրենքով նախատեսված իրավունքներն ու պարտականությունները: Որդեգրում (դստերագրում) են մինչև 18 տարեկան երեխաներին: Որդեգրել կարող են ինչպես երեխայի արյունակից հարազատները, այնպես էլ կողմնակի անձինք: Եթե որդեգրվում է 10 տարեկան դարձած երեխա, ապա նա պետք է տա իր համաձայնությունը: Եթե որդեգրվում է հարազատ ծնողներ ունեցող երեխան, ապա ծնողական իրավունքներից չզրկված ծնողները պարտադիր պետք է տան զրավոր համաձայնություն:

Որդեգրված երեխաներն օրենքով ստանում են որդեգրողների հարազատ երեխայի վիճակ: Օրենքով պատասխանատվություն է սահմանված որդեգրման գաղտնիքը խախտելու համար: Որդեգրման շնորհիվ որդեգրվածի և իր հարազատ ծնողների ու մյուս հարազատների միջև օրենքով սահմանված իրավունքներն ու պարտականությունները դադարում են: Դրա փոխարեն այդ իրավունքներն ու պարտականություններն առաջանում են որդեգրվածի ու նրան որդեգրողների միջև:

Որդեգրումը կարող է դատական կարգով ճանաչվել անվավեր կամ էլ վերացվել:

Հարցեր

2. Ի՞նչ է ընկրանիքում ապրելու և դաստիարակվելու երեխայի իրավունքը:
3. Ի՞նչ է ազգականների հետ շփվելու երեխայի իրավունքը:
4. Ովքե՞ր են իրականացնում երեխայի պաշտպանության իրավունքը:
5. Ինչպե՞ս է երեխային տրվում անուն, հայրանուն և ազգանուն:
6. Ինչպե՞ս է կատարվում երեխայի անվան և ազգանվան փոփոխությունը:
7. Ի՞նչ գույքային իրավունքներ ունի երեխան:
8. Որո՞նք են ծնողների իրավունքները և պարտականությունները երեխաների նկատմամբ:
9. Ինչպե՞ս է որոշվում երեխայի բնակության վայրը, եթե ծնողներն ապրում են փառքեր վայրերում:
10. Ի՞նչ իրավունքներ ունի երեխայից առանձին ապրող ծնողը:
11. Ո՞վ և ի՞նչ հիմքերով է զրկում ծնողական իրավունքներից:

ԳԼՈՒԽ 6 ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԴԱՍ 29. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ, ԿՈՂՄԵՐԸ

1. ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Աշխատանքը կարևոր դեր է խաղում հասարակության և մարդու կյանքում: Աշխատանքի իրավունքի իրականացումը կարևոր նշանակություն ունի մարդու արժանապատվության և ինքնահարգանքի ապահովման համար: Այն նախադրյալներ է ստեղծում մարդու մնացած իրավունքների համար: Այդ պատճառով արդի աշխարհում աշխատանքը ձեռք է բերել մեծ նշանակություն: Դրա համար գոյություն ունի աշխատանքային իրավունքի ճյուղը, որի նորմերը կոչված են ստեղծելու վարձու աշխատողների սոցիալական պաշտպանության իրավական կառուցակարգ:

Աշխատանքային իրավունքն իրավական նորմերի համակցություն է, որը կարգավորում է մարդու աշխատանքի սահմանադրական իրավունքը:

Աշխատանքային իրավունքի հիմնական աղբյուրն **աշխատանքային օրենսգիրքն** է, որը կարգավորում է աշխատանքային հարաբերությունները՝ աշխատանքային պայմանագիրը, աշխատաժամանակը և հանգստի ժամանակը, աշխատանքի վճարումը, աշխատանքային կարգապահությունը, վեճերի լուծման կարգը և այլն:

Աշխատանքային իրավունքի աղբյուր են նաև աշխատանքային պայմանագրերը: Աշխատանքային հարաբերությունների իրավական կարգավորման առանձնահատկություններից է աշխատանքի, դրա պայմանների սահմանման պայմանագրային բնույթը: Պայմանագրային կարգավորումը կատարվում է երկու մակարդակում: Առաջինը՝ **անհատական աշխատանքային պայմանագիր**, որը գործատուն կնքում է առանձին աշխատողի հետ: Երկրորդ՝ **կոլեկտիվ պայմանագիր**, որը գործատուն կնքում է աշխատավորական կոլեկտիվի հետ:

2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

Աշխատանքային են այն հարաբերությունները, որոնք **հիմնված են աշխատողի և գործատուի փոխադարձ համաձայնության վրա:** Այդ հարաբերությունները ծագում են սահմանված կարգով կնքված աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա: Աշխատանքային իրավունքներ ունենալու և պարտականություններ կրելու ունակությունը հավասարապես ճանաչվում է ՀՀ բոլոր քաղաքացիների համար: Ոչ քաղաքացիներն ունեն նույն աշխատանքային իրավունքները, ինչ քաղաքացիները: Աշխատողը և գործատուն աշխատանքային իրավահարաբերությունների հիմնական սուբյեկտներն են: **Աշխատողն** օրենքով սահմանված տարիքի հասած գործունակ քաղաքացին է, որն աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա գործատուի օգտին կատարում է որոշակի աշխատանք՝ ըստ որոշակի մասնագիտության, որակավորման կամ պաշտոնի:

Աշխատող են համարվում նաև ծնողներից մեկի, որդեգրողի կամ հոգաբարձուի

գրավոր համաձայնությամբ աշխատանքային պայմանագրով աշխատող 14-16 տարեկան անչափահաս քաղաքացիները: Մինչև 14 տարեկան անձանց հետ աշխատանքային պայմանագիր կնքելը կամ նրանց աշխատանքի ներգրավելն արգելվում է:

Գործատուն աշխատանքային հարաբերության այն մասնակիցն է, որն աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա և (կամ) օրենքով սահմանված կարգով օգտագործում է քաղաքացիների աշխատանքը: Գործատու կարող է լինել աշխատանքային իրավունակություն և գործունակություն ունեցող իրավաբանական անձը: Գործատու իրավաբանական անձանց աշխատանքային իրավունակությունը և գործունակությունը ծագում է դրանց ստեղծման պահից: Օրենսդրությամբ նա-

խատեսված դեպքերում որպես գործատու կարող է հանդես գալ աշխատանքային պայմանագիր կնքելու իրավունք ունեցող այլ սուբյեկտ (հիմնարկ, պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմին և այլն):

Գործատու կարող է լինել նաև ֆիզիկական անձը: Գործատու անձի իրավունակությունը և գործունակությունը կարգավորվում է քաղաքացիական օրենսգրքով (*վերհիշե՛ք 21-րդ դասը*):

Աշխատողների կոլեկտիվը մասնակցում է աշխատանքային հարաբերությունների օրենքով սահմանված դեպքերում: Աշխատողների կոլեկտիվ կազմում են գործատուի հետ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնվող բոլոր աշխատողները: Աշխատողների կոլեկտիվն իր որոշումներն ընդունում է **աշխատողների ժողովում** կամ **համաժողովում**, այսինքն՝ աշխատողների ընտրած պատվիրակների ժողովում: Աշխատողների ժողովն իրավագործ է, եթե դրան մասնակցում է գործատուի մոտ աշխատողների կեսից ավելին, իսկ համաժողովը՝ աշխատողների ընտրած պատվիրակների երկու երրորդից ավելին: Աշխատողների ժողովի որոշումները կարող են ընդունվել բաց և գաղտնի քվեարկությամբ:

3. ԿՈԼԵԿՏԻՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

Աշխատանքային վեճ. հասկացությունը, տեսակները, լուծման փուլերը: Աշխատանքային վեճն աշխատողի և գործատուի միջև տարաձայնությունն է, որն առաջանում է աշխատանքային իրավունքների և պարտականությունների կատարման ժամանակ: Դրանք լինում են կոլեկտիվ և անհատական (*տե՛ս 31-րդ դասը*):

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճն արհեստակցական միության և գործատուի կամ կոլեկտիվ պայմանագիր կնքելու իրավունք ունեցող կողմերի միջև տարաձայնություններն են կողմերի ներկայացրած ու չբավարարված պահանջների վերաբերյալ, որոնք ծագում են կոլեկտիվ պայմանագրի կնքման առիթով բանակցությունների, աշխատանքի պայմանների փոփոխման կամ նոր պայմանների սահմանման, կոլեկտիվ պայմանագրի կնքման և կատարման ընթացքում:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճերի վերաբերյալ գործատուին կամ կոլեկտիվ

պայմանագրի կողմին պահանջներ առաջադրելու իրավունք ունեն սոցիալական գործընկերության կողմերը:

Սոցիալական գործընկերությունն աշխատողների (նրանց ներկայացուցիչների), գործատուների (նրանց ներկայացուցիչների), իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ ՀՀ կառավարության միջև փոխհարաբերությունների համակարգ է, որը կոչված է ապահովելու աշխատողների և գործատուների շահերի համաձայնեցումը կոլեկտիվ աշխատանքային հարաբերություններում: **Սոցիալական գործընկերության հիմնական սկզբունքներն են՝** կողմերի իրավահավասարությունը, կոլեկտիվ բանակցությունների ազատությունը, պարտավորություններ ստանձնելու կամավորությունը, ընդունվող պարտավորությունների իրարեսական լինելը, կոլեկտիվ պայմանագրի կատարման պարտադիր լինելը և այլն: **Սոցիալական գործընկերության կողմերն են** աշխատողները և գործատուները՝ ի դեմս իրենց ներկայացուցիչների: Եռակողմ սոցիալական գործընկերության դեպքում աշխատողների և գործատուների ներկայացուցիչների հետ հավասար հիմունքներով մասնակցում են ՀՀ կառավարության ներկայացուցիչները: Սոցիալական գործընկերությունը, որպես կանոն, իրականացվում է հետևյալ **չեքերով**. կոլեկտիվ բանակցությունների վարում՝ կապված կոլեկտիվ պայմանագրի նախագիծ կազմելու և կնքելու հետ, փոխադարձ խորհրդարկությունների անցկացում և փեդեկատրվության փոխանակում:

Պահանջները պետք է ներկայացվեն գրավոր՝ հստակ շարադրված ու պատճառաբանված: Գրավոր պահանջները հանձնվում են գործատուին կամ սոցիալական գործընկերության համապատասխան կողմին:

Գործատուն կամ պահանջներ ստացած համապատասխան կողմը պարտավոր է քննարկել ստացված պահանջները և դրանք ստանալուց հետո՝ 7 օրվա ընթացքում, ընդունել գրավոր որոշում և այն տրամադրել պահանջներ առաջադրողին: Եթե որոշումը չի բավարարում պահանջներ առաջադրողներին, ապա կողմերը կարող են վեճը քննարկել օրենքով սահմանված կարգով: Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի կողմն իրավունք չունի խուսափելու հաշտեցման ընթացակարգերից:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճերի քննումը և լուծումն անցնում է երկու փուլ.

- 1) վեճի քննարկումը հաշտեցման հանձնաժողովում (այդ թվում՝ միջնորդի մասնակցությամբ),
- 2) վեճի քննարկումը դատարանում,
- 3) հնարավոր է վեճի լուծում գործադուլի միջոցով:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկումը հաշտեցման հանձնաժողովում:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկումը հաշտեցման հանձնաժողովի կողմից կոլեկտիվ վեճերի քննարկման պարտադիր փուլ է: Այդ հանձնաժողովները ձևավորվում են կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի կողմերի համաձայնությամբ՝ կողմերի հավասար թվով ներկայացուցիչներից: Հաշտեցման հանձնաժողովը ստեղծվում է առաջադրված պահանջները մերժելու մասին գրավոր որոշումը պահանջներ առաջադրած կողմին տրամադրելու օրվանից հետո՝ 7 օրվա ընթացքում:

Հաշտեցման հանձնաժողովում ներկայացված պահանջների վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք բերվելու դեպքում ընդունվում է գրավոր որոշում կոլեկտիվ աշխատանքային վեճը լուծված համարվելու և հաշտեցման գործընթացն ավարտվելու մասին: Այդ որոշումը կողմերի համար պարտադիր է և ենթակա կատարման:

Հաշտեցման հանձնաժողովում վեճը չլուծելու դեպքում վեճի կողմերը կազմում են արձանագրություն տարաձայնությունների վերաբերյալ և ընդունում են որոշում՝ վեճի քննարկումը միջնորդի մասնակցությամբ շարունակելու կամ վեճը չլուծվելու և

հաշտեցման գործընթացն ավարտելու մասին: Հաշտեցման հանձնաժողովի որոշման մասին տեղեկացվում է աշխատողներին:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկումը միջնորդի մասնակցությամբ: Հաշտեցման հանձնաժողովում չլուծված վեճը կարող է քննարկվել միջնորդի մասնակցությամբ, եթե վեճը վերաբերում է կոլեկտիվ պայմանագրի կնքմանը կամ փոփոխմանը: Կոլեկտիվ վեճի կողմերը 3 աշխատանքային օրվա ընթացքում հրավիրում են միջնորդ: Միջնորդի թեկնածության վերաբերյալ համաձայնությունն ամրագրվում է արձանագրությամբ: Եթե 3 աշխատանքային օրվա ընթացքում վեճի կողմերը ձեռք չեն բերում համաձայնություն միջնորդի թեկնածության վերաբերյալ, ապա բանակցությունները համարվում են ավարտված, իսկ վեճը՝ չլուծված:

Եթե միջնորդն ընտրվում է, ապա նրա և վեճի կողմերի մասնակցությամբ որոշված կարգով սկսվում է վեճի քննարկումը 7 օրվա ընթացքում: Վիճելի պահանջների վերաբերյալ համաձայնություն ձեռք բերվելու դեպքում ընդունվում է գրավոր որոշում կոլեկտիվ աշխատանքային վեճը լուծված համարելու մասին, հակառակ դեպքում՝ վեճը չլուծվելու և հաշտեցման գործընթացն ավարտելու մասին:

Կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննումը դատարանում: Դատարանում լուծվում են կոլեկտիվ պայմանագրի կատարման ընթացքին վերահսկող վեճերը: Այդպիսի վեճի վերաբերյալ հաշտեցման հանձնաժողովում համաձայնություն ձեռք չբերվելու դեպքում վեճի կողմերը տարաձայնությունների վերաբերյալ արձանագրությունը կազմելուց և վեճը չլուծվելու ու հաշտեցման գործընթացն ավարտելու մասին որոշումն ընդունելուց հետո 10 օրվա ընթացքում կարող են դիմել դատարան:

Աշխատողներն ունեն գործադուլի իրավունք: Գործադուլը մեկ կամ մի քանի կազմակերպությունների աշխատողների կամ աշխատողների խմբի աշխատանքի ժամանակավոր դադարեցում է այն դեպքում, երբ կոլեկտիվ աշխատանքային վեճը հնարավոր չի եղել լուծել այլ կերպ: Գործադուլի նպատակը աշխատողների սոցիալ-տնտեսական, աշխատանքային շահերի պաշտպանությունն է: Գործադուլ հայտարարելու իրավունք ունի արհմիությունը: Մինչև գործադուլը հնարավոր է նախազգուշական գործադուլ՝ 2 ժամից ոչ ավելի: Գործադուլն արգելվում է ոստիկանությունում, զինված ուժերում, նման այլ ծառայություններում, կենտրոնացված մատակարարման (էլեկտրականություն, ջերմություն, գազ) կազմակերպություններում, անհետաձգելի բժշկական օգնության ծառայությունում, տարերային աղետի գոտիներում, ինչպես նաև ռազմական կամ արտակարգ դրության վայրերում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է աշխատանքային իրավունքը:
2. Ի՞նչ տեղ են գրավում պայմանագրերն աշխատանքային իրավունքում:
3. Ի՞նչ են աշխատանքային հարաբերությունները, և ովքե՞ր են դրա կողմերը:
4. Ի՞նչ հատկություններ ունի քաղաքացու աշխատանքային իրավունակությունը:
5. Ովքե՞ր կարող են լինել գործադուլ:
6. Որո՞նք են կոլեկտիվ աշխատանքային վեճի քննարկման և լուծման փուլերը:
7. Ի՞նչ է գործադուլը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Պատրաստեք զեկուցում «Արհեստակցական միությունը որպես կազմակերպություն, և արհմիութենական շարժումը աշխարհում» թեմայով:

ԴԱՍ 30. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ

1. «ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ» ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքային պայմանագիրը (ԱՊ) համաձայնություն է աշխատողի և գործատուի միջև: Դրանով աշխատողը պարտավորվում է գործատուի համար կատարել որոշակի մասնագիտությամբ, որակավորմամբ աշխատանք՝ պահպանելով աշխատանքային կարգապահությունը: Գործատուն պարտավորվում է աշխատողին տրամադրել պայմանագրով որոշված աշխատանքը, վճարել նրա կատարած աշխատանքի համար պայմանավորված աշխատավարձը և ապահովել պատշաճ աշխատանքային պայմաններ:

ԱՊ կնքելով աշխատավորը դառնում է գործատու կազմակերպության անդամը և ենթարկվում է նրա ներքին աշխատանքային կարգ ու կանոնին: Դրանով այն տարբերվում քաղաքացիական իրավունքի այն պայմանագրերից, որոնք կապված են աշխատանքի հետ (օրինակ՝ կապալի, հեղինակային):

Աշխատանքային պայմանագրի կարևոր հատկությունը դրա ազատությունն է: Յուրաքանչյուր ոք ազատ կամահայտնությամբ ընտրում է իր աշխատանքային գործունեության վայրը և տեսակը, ինչպես նաև կնքում է ԱՊ և կարող է ցանկացած ժամանակ օրենքով սահմանված կարգով լուծել այն:

Աշխատանքային պայմանագրի բովանդակությունը նրա պայմանների համակցությունն է: Այդ պայմանները լինում են անմիջական և ածանցյալ: **Անմիջական պայմանները** սահմանվում են կողմերի համաձայնությամբ, իսկ **ածանցյալ պայմանները** սահմանվում են օրենսդրությամբ: Ուստի պայմանագիրը կնքելու պահից այդ պայմաններն օրենքի և պայմանագրի ուժով պարտադիր են կատարման համար: Այդպիսին են, օրինակ, աշխատանքի պահպանության, կարգապահական պատասխանատվության մասին իրավական նորմերը:

Անմիջական պայմաններն իրենց հերթին լինում են անհրաժեշտ և լրացուցիչ:

Անհրաժեշտ են այն պայմանները, առանց որոնց ԱՊ-ի՝ որպես աշխատանքային իրավահարաբերության ծագման հիմքի մասին խոսք գնալ չի կարող: ԱՊ-ում նշվում են պայմանագիր կնքող աշխատողի անունը, ազգանունը (նրա ցանկությամբ՝ նաև հայրանունը) և գործատուի անվանումը (անունը, ազգանունը, նրա ցանկությամբ՝ նաև հայրանունը, եթե գործատուն քաղաքացի է):

ԱՊ-ն պետք է ներառի հետևյալ պայմանները. 1) աշխատանքի վայրը՝ նշելով կառուցվածքային ստորաբաժանումը. 2) աշխատանքն սկսելու տարին, ամիսը, ամսաթիվը. 3) պաշտոնի անվանումը և (կամ) աշխատանքային գործառույթները. 4) աշխատավարձի չափը և (կամ) այն որոշելու ձևը. 5) աշխատողին սահմանված կարգով տրվող հավելումները, հավելավճարները, լրավճարները և այլն. 6) աշխատաժամանակը՝ ոչ լրիվ աշխատաժամանակով աշխատանքային ռեժիմ սահմանելու դեպքում. 7) ԱՊ-ի գործողության ժամկետը. 8) ԱՊ կնքելու տարին, ամիսը, ամսաթիվը, վայրը:

Լրացուցիչ են այն պայմանները, որոնք սահմանում են կողմերը, իհարկե, օրենսդրությամբ թույլատրված շրջանակներում: Օրինակ՝ կողմերը կարող են պայմանագրով նախատեսել փորձաշրջանի անցկացման վերաբերյալ պայմաններ: Փորձաշրջանը ԱՊ-ով նախատեսված միջոց է, որի նպատակն է ստուգել աշխատող-

դի համապատասխանությունը հանձնարարվող աշխատանքին: Այդ պայմանները կոչվում են լրացուցիչ, որովհետև դրանք կարող են լինել, բայց կարող են և չլինել, միևնույն է, պայմանագիրն առանց դրանց առկա է, եթե, իհարկե, անհրաժեշտ բոլոր պայմանները որոշված են: Եթե կողմերը սահմանել են լրացուցիչ պայմաններ, ապա դրանք ևս ենթակա են պարտադիր կատարման:

2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ ԿՆՔԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ

Աշխատանքային պայմանագիր կնքելու գործընթացն աշխատավորին որպես աշխատող ընդունելն է: ԱՊ-ն կնքվում է գրավոր ձևով՝ երկու օրինակից, կողմերի ստորագրությամբ, մեկ փաստաթուղթ կազմելու միջոցով: Այն ստորագրում են գործատուն կամ նրա ներկայացուցիչը և աշխատողը: Բացի պայմանագիր կնքելուց, գործատուն ընդունում է նաև **աշխատանքի ընդունման մասին անհատական իրավական ակտ:**

Աշխատանքի ընդունման ժամանակ գործատուն կամ նրա լիազորած անձը պարտավոր է աշխատանքի ընդունվող անձին ստորագրությամբ ծանոթացնել աշխատանքի պայմաններին, կոլեկտիվ պայմանագրին (դրա առկայության դեպքում), ներքին կարգապահական կանոններին, աշխատավայրում նրա աշխատանքը կանոնակարգող այլ իրավական ակտերին:

Աշխատողը պարտավոր է պայմանագրում նշված օրն անցնել աշխատանքի: Աշխատանքային պայմանագրում նշված օրն անհարգելի պատճառով աշխատանքի չներկայանալը հիմք է ԱՊ-ի լուծման համար: Աշխատողն իր պարտականությունները կատարում է անձամբ: Աշխատողը միայն գործատուի թույլտվությամբ կարող է այլ անձի հանձնարարել ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքների կատարումը:

Աշխատանքային պայմանագրի կնքման նախադրյալները: Գործատուն իրավունք ունի ինքնուրույն, ուղղակիորեն (առանց մրցութային կամ այլ ընթացակարգերի) համալրելու աշխատատեղերը՝ կնքելով աշխատանքային պայմանագրեր: Աշխատող փնտրող գործատուն կարող է աշխատատեղերը համալրել նաև իր կազմակերպած մրցույթով կամ օգտվել համապատասխան մասնագիտացված կազմակերպության ծառայությունից: Հատուկ մասնագիտական գիտելիքներ պահանջող աշխատանքների կատարման կամ պաշտոնի նշանակման համար կարող է պահանջվել որակավորման քննությունների հանձնում: Դրանց անցկացման կարգը սահմանում է գործատուն՝ իրավական նորմերին համապատասխան:

Աշխատանքի ընդունման ժամանակ պահանջվող փաստաթղթերը: ԱՊ կնքելու համար գործատուն պարտավոր է պահանջել հետևյալ փաստաթղթերը. 1) անձը հաստատող փաստաթուղթ, 2) աշխատանքային գրքույկ (բացառությամբ առաջին անգամ կամ համատեղությամբ աշխատանքի ընդունվողների) և սոցիալական ապահովության քարտ կամ սոցիալական ապահովության քարտ չունենալու մասին տեղեկանք, 3) կրթության կամ անհրաժեշտ որակավորման մասին վկայական, եթե աշխատանքը կապված է որոշակի կրթության կամ մասնագիտական պատրաստվածության հետ, 4) տեղեկանք առողջական վիճակի մասին (սանիտարական գր-

քույկ), եթե պայմանագիրը կնքվում է այնպիսի աշխատանքների համար, որոնք պահանջում են սկզբնական և պարբերական բժշկական զննություն, ինչպես նաև մինչև 18 տարեկան քաղաքացիների հետ պայմանագիր կնքելու ժամանակ: Այդպիսի աշխատանքների ցանկը և տեղեկանքի (սանիտարական գրքույկի) ձևը սահմանում է կառավարությունը, 5) ծնողներից մեկի, որդեգրողի կամ հոգաբարձուի գրավոր համաձայնությունը, եթե աշխատանքի է ընդունվում 14-16 տարեկան անչափահաս քաղաքացին, 6) օրենքով կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտերով սահմանված այլ փաստաթղթեր:

Մտորումներ: Ի՞նչ եք կարծում, արդյոք շատ չե՞ն աշխատանքի ընդունման ժամանակ պահանջվող փաստաթղթերը: Ո՞րն է դրանցից յուրաքանչյուրի նշանակությունն աշխատանքային պայմանագիր կնքելու համար:

Աշխատողը կարող է իր նախաձեռնությամբ գործատուին ներկայացնել բնութագիր, երաշխավորագիր և նախկին աշխատավայրերում իրեն բնութագրող այլ փաստաթղթեր, ինչպես նաև մասնագիտական պատրաստվածության, որակավորման և դրանց կիրառման վերաբերյալ տվյալներ կամ փաստաթղթեր:

Աշխատանքի ընդունելիս արգելվում է պահանջել այնպիսի փաստաթղթեր, որոնք նախատեսված չեն նորմատիվ իրավական ակտերով:

Աշխատանքային պայմանագրերն ըստ իրենց գործողության ժամկետի լինում են որոշակի և անորոշ ժամկետով: Պայմանագիրը կնքվում է՝ 1) **անորոշ ժամկետով**, եթե պայմանագրում դրա գործողության ժամկետը նշված չէ, 2) **որոշակի ժամկետով**, եթե պայմանագրում դրա գործողության ժամկետը նշված է:

3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒՄԸ, ԴԱԴԱՐՈՒՄԸ

Աշխատանքային իրավունքի սկզբունքներից է ԱՊ-ի կայունությունը, այսինքն՝ անփոփոխելիությունը: Սակայն օրենքով նախատեսված դեպքերում դա հնարավոր է:

Արտադրության ծավալների և (կամ) տնտեսական և (կամ) տեխնոլոգիական և (կամ) աշխատանքի կազմակերպման պայմանների փոփոխման դեպքում թույլատրվում է փոփոխել աշխատանքի էական պայմանները: Աշխատողին նույն գործատուի մոտ այլ վայր աշխատանքի փոխադրելը, ինչպես նաև այլ գործատուի մոտ աշխատանքի փոխադրելը, աշխատանքի վարձատրության չափը, արտոնությունները, աշխատանքի ռեժիմը, ոչ լրիվ աշխատաժամանակ սահմանելը կամ վերացնելը, տարակարգերը և պաշտոնների անվանումներն աշխատանքի էական պայմաններ են, որոնց փոփոխման դեպքում գործատուն աշխատողին պետք է տեղյակ պահի ոչ ուշ, քան երկու ամիս առաջ: Աշխատողը չի կարող տեղափոխվել այնպիսի աշխատանքի, որն առողջական վիճակի բերումով նրան հակացուցված է բժշկատոցիալական փորձաքննական հանձնաժողովի եզրակացության:

Առանց աշխատողի գրավոր համաձայնության աշխատանքի վարձատրության պայմանները գործատուն կարող է փոփոխել միայն օրենքով կամ կոլեկտիվ պայմանագրով՝ աշխատանքի վարձատրության պայմանների փոփոխության դեպքում:

Գործատուն իրավունք ունի աշխատողին մինչև մեկ ամիս ժամկետով նույն աշխատավայրում փոխադրելու պայմանագրով չնախատեսված այլ աշխատանքի, ինչպես նաև փոփոխելու պայմանագրի որոշ պայմանները՝ տարերային աղետների, տեխնոլոգիական վթարների, համաճարակների, դժբախտ պատահարների, հր-

դեհների և արտակարգ բնույթ կրող այլ հանգամանքների կանխարգելման կամ դրանց հետևանքների անհապաղ վերացման նպատակով: Աշխատանքի վարձատրությունը կատարվում է կատարված աշխատանքին համապատասխան: Եթե այլ աշխատանքի փոխադրման դեպքում աշխատողից անկախ պատճառներով նրա աշխատավարձը նվազում է, ապա պահպանվում է նրա նախկին աշխատանքի վերջին ամսվա աշխատավարձի չափը: Արգելվում է աշխատողին փոխադրել նրա առողջական վիճակին հակացուցված աշխատանքի:

Գործատուն իրավունք ունի պարապուրդի դեպքում աշխատողին այլ աշխատանքի փոխադրել: Ոչ աշխատողի մեղքով պարապուրդը աշխատավայրում ստեղծված այն իրավիճակն է, որի ժամանակ գործատուն արտադրական կամ օբյեկտիվ այլ պատճառներով չի կարողանում ապահովել աշխատողի՝ ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքը: Պարապուրդի ժամանակ գործատուն կարող է աշխատողին նրա գրավոր համաձայնությամբ փոխադրելու ցանկացած այլ աշխատանքի՝ հաշվի առնելով աշխատողի մասնագիտությունը, որակավորումը և առողջական վիճակը: Աշխատողի համաձայնությամբ նա կարող է փոխադրվել նաև այլ աշխատանքի՝ առանց հաշվի առնելու նրա մասնագիտությունը և որակավորումը:

Աշխատանքային պայմանագիրը դադարում է, երբ դրա համար կան օրինական հիմքեր: Պայմանագրի դադարման հիմքեր (պատճառներ) են համարվում այն կենսական հանգամանքները, որոնք օրենքը ճանաչում է պայմանագրի դադարման համար անհրաժեշտ իրավաբանական փաստ: Հիմքի առկայությունն ինքնաբերաբար չի դադարեցնում ԱՊ-ը: Դրա համար անհրաժեշտ է որոշակի իրավաբանական փաստաթուղթ (ադմինիստրացիայի հրամանը կամ աշխատողի դիմումը):

ԱՊ-ի դադարումն իրավաչափ է միայն այն դեպքում, եթե առկա է օրենքով սահմանված հիմքը, պահպանվել է այդ հիմքով աշխատողին արձակելու որոշակի կարգը, առկա է աշխատանքային իրավահարաբերության դադարումն ազդարարող իրավաբանական փաստաթուղթը:

ԱՊ-ն դադարում է գործել՝ 1) կողմերի համաձայնությամբ, 2) պայմանագրի գործողության ժամկետը լրանալու դեպքում, 3) աշխատողի նախաձեռնությամբ, 4) գործատուի նախաձեռնությամբ, 5) օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով աշխատանքային օրենսգրքից (տե՛ս www.parliament.am կայքում)՝ ուսուցչի բաշխմամբ պատրաստե՛ք զեկուցում աշխատանքային պայմանագրի դադարման վերը նշված, ինչպես նաև այլ հիմքերից մեկի վերաբերյալ:

Հարցեր

1. Ի՞նչ է աշխատանքային պայմանագիրը:
2. Որո՞նք են ԱՊ-ի պայմանների տեսակներն ըստ սահմանման կարգի:
3. Ի՞նչ են ԱՊ-ի անհրաժեշտ պայմանները, և որո՞նք են դրանք:
4. Ի՞նչ են ԱՊ-ի լրացուցիչ պայմանները, և որո՞նք են դրանք:
5. Ի՞նչ կարգով և չեղով է կնքվում աշխատանքային պայմանագիրը:
6. Որո՞նք են աշխատանքային պայմանագրի կնքման նախադրյալները:
7. Ի՞նչ փաստաթղթեր են պահանջվում աշխատանքի ընդունման ժամանակ:
8. Որո՞նք են ԱՊ-ի տեսակներն ըստ գործողության ժամկետի:
9. Ի՞նչ հիմքերով է հնարավոր աշխատանքային պայմանագրի փոփոխումը:
10. Ի՞նչ հիմքերով է դադարում գործել աշխատանքային պայմանագիրը:

ԴԱՍ 31. ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԸ

1. ԱՇԽԱՏԱԺԱՄԱՆԱԿ ԵՎ ՀԱՆԳՍՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Աշխատաժամանակն այն ժամանակահատվածն է, որի ընթացքում աշխատողը պարտավոր է կատարել ԱՊ-ով նախատեսված աշխատանքը, ինչպես նաև դրան հավասարեցված այլ ժամանակահատվածները: Աշխատաժամանակի կառուցվածքը սահմանվում է օրենքով, կոլեկտիվ պայմանագրով կամ ներքին իրավական ակտերով: Աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից: Ամենօրյա աշխատաժամանակի տևողությունը չի կարող անցնել ութ աշխատանքային ժամից, եթե իրավական նորմերով և կոլեկտիվ պայմանագրով չի նախատեսված այլ բան: **Արտաժամյա աշխատանքները** հնարավոր են գործատուի պահանջով կամ կողմերի համաձայնությամբ: Արտաժամյա աշխատանքը թույլատրվում է օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում:

Յուրաքանչյուր ոք ունի հանգստի իրավունք: Առանց հանգստի աշխատանքն անհնարին է: Հանգիստն աշխատող մարդու բնական պահանջմունքն է, ուստի Սահմանադրությունը երաշխավորում է. «Առավելագույն աշխատաժամանակը, հանգստյան օրերը և ամենամյա վճարովի արձակուրդի նվազագույն տևողությունը սահմանվում են օրենքով»: **Հանգստի ժամանակն** օրենքով, աշխատանքային պայմանագրով կանոնակարգված աշխատանքից ազատ ժամանակն է, որն աշխատողն օգտագործում է իր հայեցողությամբ: Հանգստի ժամանակի տեսակներն են.

1. **Հանգստանալու և սնվելու համար ընդմիջում:** Տրամադրվում է աշխատանքային օրվա կեսին, սակայն ոչ ուշ, քան աշխատանքը սկսելուց 4 ժամ հետո (2 ժամից ոչ ավելի և կես ժամից ոչ պակաս տևողությամբ): Աշխատողը կարող է ընդմիջմանը բացակայել աշխատավայրից:

2. **Աշխատանքային օրվա ընթացքում հանգստանալու լրացուցիչ և հատուկ ընդմիջումներ:** Լրացուցիչ ընդմիջումները տրամադրվում են մինչև 18 տարեկան աշխատողներին՝ նվազագույնը 30 րոպե, իսկ հատուկ ընդմիջումները՝ հատուկ պայմաններում (օրինակ՝ մտավոր հուզական գերլարված վիճակում կամ պլյուս 40°C-ից բարձր օդի ջերմաստիճանի դեպքում) աշխատողներին:

3. **Աշխատանքային օրերի միջև ընկած անընդմեջ հանգիստ:** Դրա տևողությունը չի կարող պակաս լինել 11 ժամից:

4. **Ամենշաբաթյա անընդմեջ հանգիստ:** Ընդհանուր հանգստյան օրը կիրակին է, իսկ հինգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում՝ նաև շաբաթը:

5. **Տոնական և հիշատակի օրեր:** Դրանք օրենքով սահմանված են որպես ոչ աշխատանքային (Ամանոր, Սուրբ Ծնունդ և Հայտնություն, Բանակի օր, Կանանց տոն, Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր, Աշխատանքի օր, Հաղթանակի և խաղաղության տոն, Հանրապետության տոն, Սահմանադրության օր, Անկախության տոն):